

РОЗДІЛ 4

РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО РИНКУ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗРУШЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Структура та функції Світового банку в контексті глобальних трансформацій фінансового ринку

Глобалізаційні зміни та інтеграція національної економіки у світову спільноту зумовили потребу економічного зростання та досягненням макроекономічної стабілізації в країнах. Активну участь у регулюванні економіки бере міжнародний кредит, який є важливою складовою міжнародних економічних відносин. Міжнародний кредит допомагає збільшити масштаби й розширити форми кредитування зовнішньоекономічної діяльності.

У сучасному суспільстві співпраця з міжнародними фінансово-кредитними установами у сфері інвестиційного кредитування є невід'ємною складовою економічного розвитку будь-якої країни.

Незалежність та сучасні тенденції розвитку ринкової економіки України нерозривно пов'язані з міжнародними інтеграційними процесами. Тому участь України в роботі міжнародних фінансових організацій була й буде предметом особливої уваги державних і громадських установ з огляду на ту велику роль, яку вони мають відігравати в процесі соціально-економічного реформування на шляху до досягнення конкурентоспроможності на міжнародних фінансових ринках. Зокрема, поживлення відносин між Україною та міжнародними фінансовими організаціями, які є провідними учасниками глобалізаційних процесів, є однією із відправних точок переходу на новий якісний рівень розвитку національної економіки. Оскільки одним із атрибутів соціального та економічного прогресу є реалізація масштабних інвестиційних проектів, поряд із національними джерелами їх фінансування, виникає потреба залучення фінансових ресурсів на міжнародних ринках.

Однією із найбільших у світі організацій, яка сприяє економічному зростанню країн світу, є Група Світового банку (рис. 4.1).

Становлення Світового банку на міжнародному ринку відбулося завдяки формуванню та еволюції МБРР та МАР, діяльність яких здебільшого стосується консультування та надання позики для реалізації конкретних проектів, відбудови та прогресу країн із середнім рівнем доходу та найбідніших країн. Внаслідок зростання потреб країн-клієнтів у фінансових ресурсах та інтернаціоналізації інвестування відбулося розширення мережі Світового банку за рахунок створення МФК, БАГІ та МЦВСПІ, які забезпечили децентралізацію конкретних напрямів стимулювання інвестування у світі, утворення групи Світового банку.

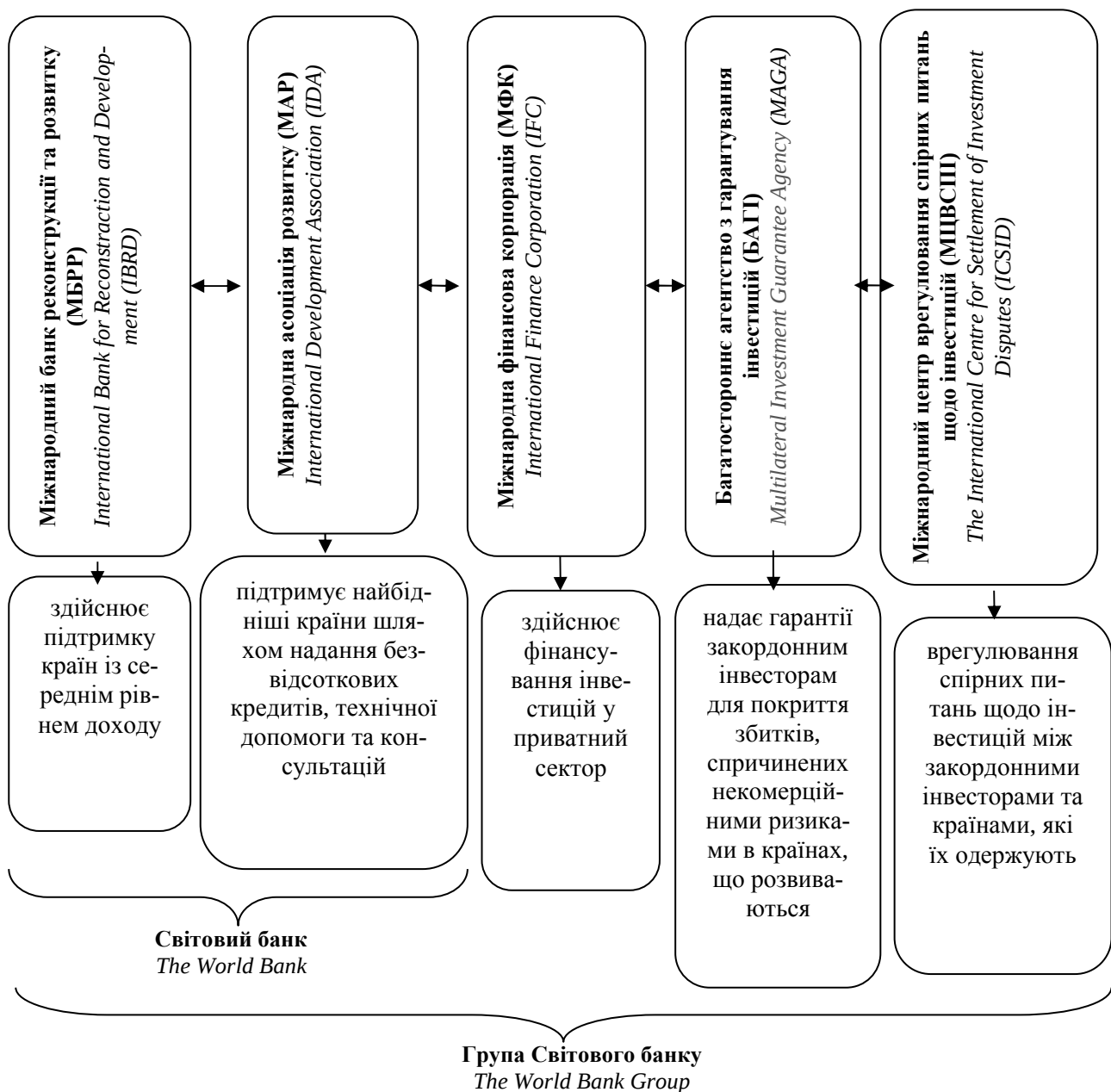

Рис. 4.1. Напрями діяльності організацій групи Світового банку
Джерело: доповнено автором за [1].

Напрями діяльності Світового банку коригуються в межах реалізації принципів, окреслених у концепції партнерства з країною (рис. 4.2).

З-поміж фінансово-кредитних установ, які належать до групи Світового банку, одним із найбільш впливових у світі залишається МБРР, який надає кошти в борг державам – членам МБРР під державні гарантії [3]. За рахунок залучення МБРР коштів на світових ринках капіталу за низькою вартістю завдяки його високому рейтингу банк надає кредитні ресурси країнам із середнім рівнем доходу за ринковими ставками, що відповідають рівню цих країн, на більш вигідних умовах – у більшому обсязі, із довгими термінами погашення і на більш стійкій основі, ніж кошти, доступні на фінансових ринках [4].

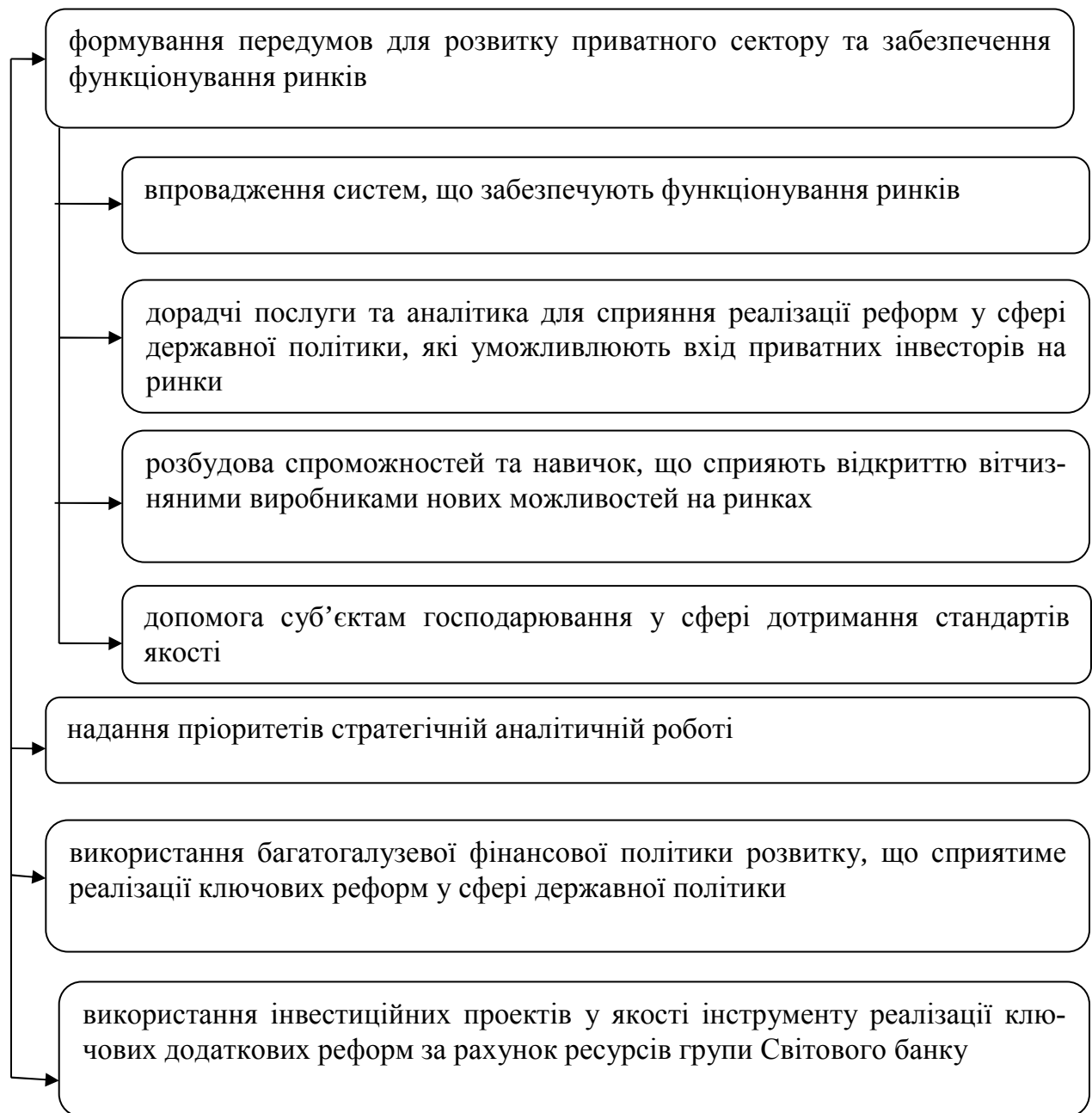

Рис. 4.2. Принципи та шляхи вибору нових напрямів діяльності групи Світового банку в Україні

Джерело: узагальнено автором за матеріалами [2].

Основні напрями діяльності МБРР реалізуються за рахунок фінансування кредитів на основі власних активів організації та запозичень, зроблених на ринку капіталу за посередництвом облігацій Світового банку. Кредити надаються в межах бізнес моделі МБРР (рис. 4.3).

Кредити МБРР є важливою складовою ділової активності організації, яка поряд із інвестиціями, має матеріальну природу. Можливість кредитування виникає в результаті поєднання власних фінансових ресурсів та тих, які залучені за рахунок позичок.

Рис. 4.3. Бізнес-модель МБРР

Джерело: [5].

Одночасно, надані кредити, інвестиції та результати іншої ділової активності формують дохід. У свою чергу, сформований дохід забезпечує примноження активів та ресурси для внутрішніх довірчих фондів групи Світового банку та інших фондів.

Кредити МБРР поділяються на три категорії: операції для реалізації політики розвитку (*Development Policy Operations*), які дозволяють залучити високоліквідні ресурси з метою підтримки державної політики та інституційних реформ (у т. ч. соціальних та структурних реформ); фінансування інвестиційних проєктів (*Investment Project Financing*), призначених для підтримки проєктів економічного та соціального розвитку, реалізації програм у пріоритетних секторах економіки (у т. ч. сільське господарство, освіта, охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я); програми, орієнтовані на результат (*Program-for-Results*). Кредити надаються в межах кредитних продуктів МБРР (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Кредитні продукти МБРР

Назва кредитного продукту	Характеристика
Гнучкі кредити МБРР (Flexible Loans)	Дозволяють здійснити індивідуальні налаштування для конкретного позичальника (схема нарахування, пільговий період, термін погашення), встановлюється плаваюча або фіксована відсоткова ставка
Кредити з можливістю відкладення терміну погашення (Loans with a Deferred Drawdown Option)	Гнучкі кредитні лінії, які можуть застосовуватися у випадку виникнення дефіциту ресурсів, викликаного несприятливою економічною ситуацією, форс-мажорними обставинами
Кредити для реалізації політики розвитку (Special Development Policy Loans)	Підтримують структурні та соціальні реформи позичальників
Кредитні деривативи (Loan-Related Derivatives)	Дозволяють позичальникам отримати ширший доступ до інструментів регулювання рівня фінансового ризику

Джерело: [1; 6].

Обсяги кредитів МБРР, що надаватимуться окремій країні, залежать від очікуваних результатів їх залучення та певними чинниками (рис. 4.4).

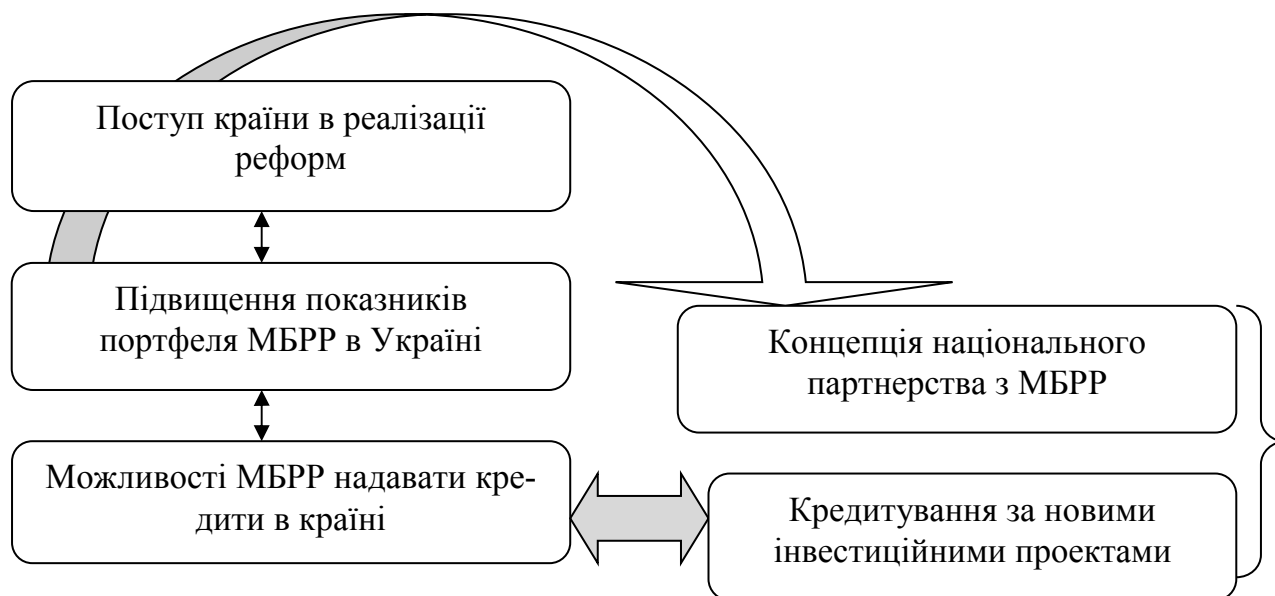

Рис. 4.4. Чинники залучення інвестиційних кредитів МБРР в Україні
Джерело: узагальнено автором за матеріалами [7].

У Концепції партнерства МБРР та України визнано, що досягнення результатів унаслідок залучення кредиту буде залежати від реформ. Такі реформи вимагають глибокого залучення Уряду та інших зацікавлених сторін – особливо в тому, що стосується земельної реформи, створення рівних умов для приватного сектору, обмеження фіскальних ризиків та зміцнення фінансового сектору.

Кредитування в межах фінансування політики розвитку залежить від поступу у здійсненні цих ключових структурних реформ, а також від збереження сталих макроекономічних рамок. Кредитування за новими інвестиційними проектами залежить від того, чи поліпшиться реалізація проектів з уже наявного портфеля МБРР, а також від поступу в реалізації реформ, необхідних для одержання очікуваного ефекту від інвестиційних проектів [7].

У зв'язку з розширенням спектра діяльності МБРР та збільшенням кількості країн, які потребують або зацікавлені в міжнародній фінансовій підтримці, сформувалася МАР [8]. Фінансові ресурси МАР формуються переважно за рахунок внесків розвинених країн та країн-партнерів із середнім рівнем доходу. Додаткове фінансування надходить у результаті залучення грантів МФК та повернення кредитів, які були надані раніше. Ділова активність здійснюється в межах бізнес-моделі МАР (рис. 4.5).

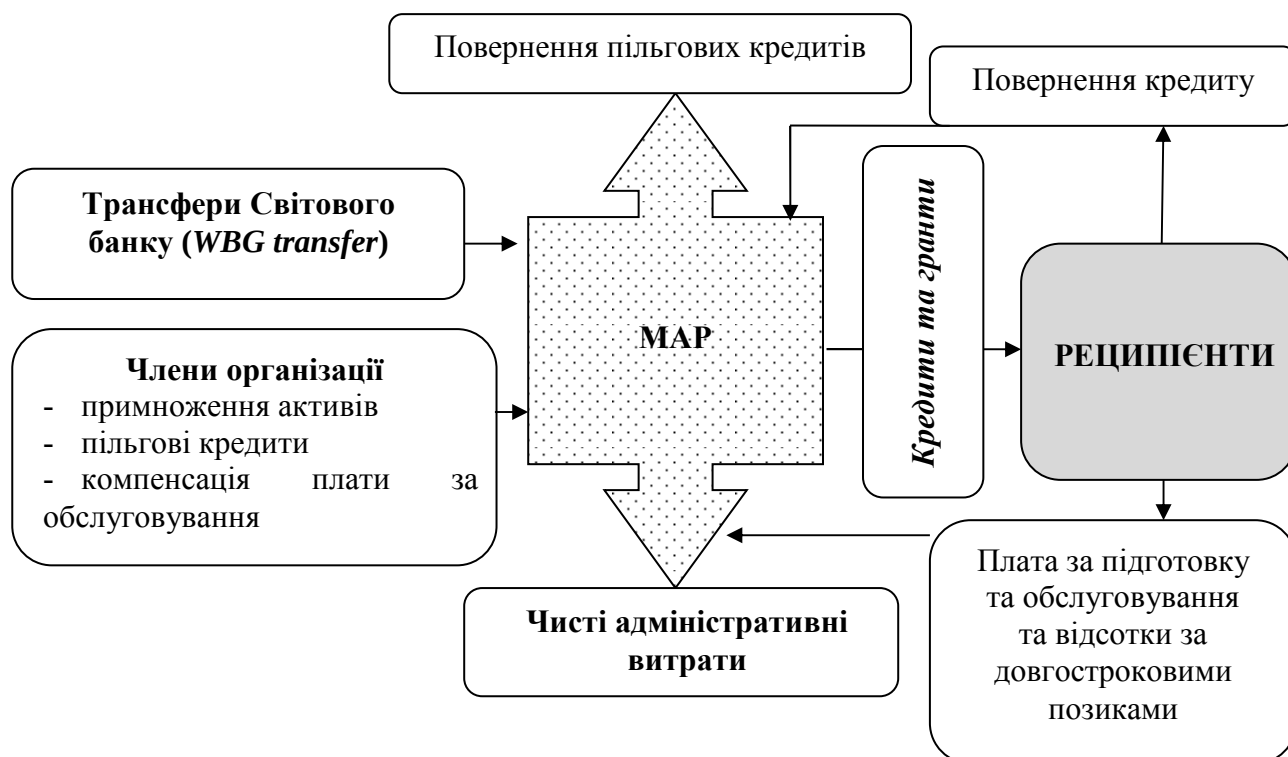

Рис. 4.5. Бізнес модель МАР

Джерело: [5].

Країни-позичальники залежно від своєї кредитоспроможності можуть отримувати 50 або 100 % фінансування у формі гранта [8]. Кредити МАР здебільшого надаються на термін від 25 до 38 років згідно з умовами кредитних продуктів організації (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Кредитні продукти МАР

Назва кредитного продукту	Характеристика
Гранти (Grants)	Дозволяють реалізувати проекти в так званих країнах «червоного світла», «жовтого світла», що сприяє їхньому розвитку, незважаючи на значні ризики та низьку кредитоспроможність
Регулярні кредити (Regular)	Призначені для підтримки проектів у малих островних країнах (пільговий характер)
Мікс-кредити (Blend)	Надаються країнам, чий ВВП на душу населення перевищив відповідний показник патових (найгірших) років (пільговий характер)
Кредити з жорсткими умовами (Hard Term Lending)	Передбачають отримання доходу у формі процента за користування кредитом (відсутній пільговий характер)
Гарантії часткового ризику (Partial Risk Guarantee)	Дозволяють частково компенсувати ризики інвесторів при фінансуванні проектів країни-клієнта

Джерело: [1; 9].

Передусім МАР орієнтується на надання безвідсоткових (пільгових) кредитів, що дає змогу досягти здебільшого «соціального ефекту» фінансування проектів групою Світового банку, сприяти розвитку державного сектору.

Розширення пріоритетних напрямів залучення фінансових ресурсів Світового банку зумовило потребу фінансування його розширення. Внаслідок зростання потреби фінансування стратегічно важливих проектів виникла МФК, яка, зокрема, функціонує за рахунок позик МБРР [10]. З-поміж інших секторів, інвестиції МФК зосереджуються на стабілізації банківського сектору, цільовому фінансуванні, агробізнесу та інфраструктури, що доповнюватиметься підтримкою двох міжсекторних тем, пов'язаних із поліпшенням бізнес-середовища та підвищенням енергоефективності [11]. Головна мета діяльності МФК полягає в наданні кредитів малому та середньому бізнесу в країнах, що розвиваються. У кінцевому підсумку виникають глобальні ефекти діяльності МФК (рис. 4.6).

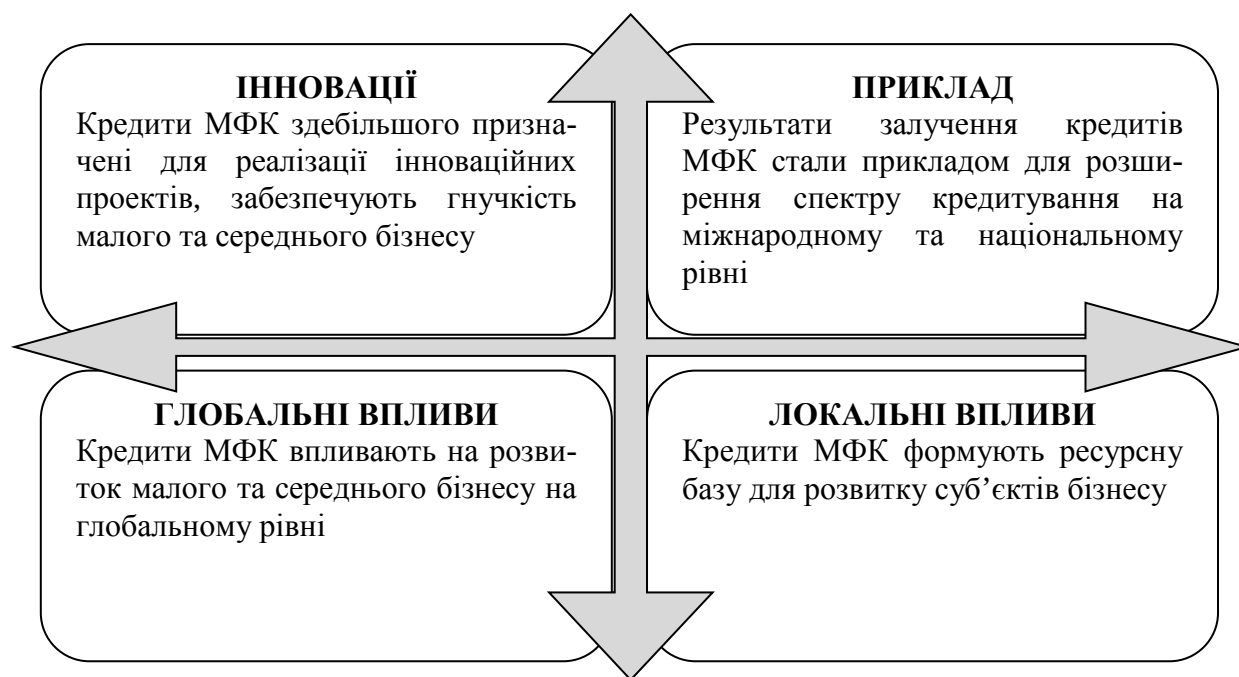

Рис. 4.6. Ефекти діяльності МФК

Джерело: узагальнено автором за матеріалами [10].

Діяльність МФК заснована на твердженні, що країни з низьким рівнем доходу зацікавлені в залученні таких товарів та послуг, які здатні покращити їх рівень життя. У свою чергу, бізнес зацікавлений у пошуку нових ринків збуту на глобальному рівні для своїх товарів та послуг. Діяльність МФК зумовлена потребою сприяння взаємодії зацікавлених сторін на глобальному рівні. Формується інклюзивна бізнес-модель МФК (рис. 4.7).

Однією із сильних сторін кредитів МФК є здатність сформувати високодиверсифікований портфель, який одночасно ставить основний фокус на розвиток сектору малого та середнього бізнесу на глобальному рівні. Зокрема, уже протягом багатьох років великі компанії становлять не більше за один відсоток від загального кредитного портфеля МФК [13].

Рис. 4.7. Інклюзивна бізнес модель МФК

Джерело: [12].

Кредитори групи Світового банку розуміють переваги залучення фінансових ресурсів для реалізації проектів у країнах, що розвиваються. Проте є ризики, які супроводжують залучення інвестицій на такі ринки. З метою зменшення негативних впливів ризиків та уникнення збитків, створено БАГІ [14].

Метою організації є активізація економічного та соціального розвитку країн, що розвиваються, шляхом стимулювання залучення ресурсів міжнародних організацій та закордонних інвесторів. Гарантії БАГІ можуть отримати проекти, які реалізуються в країнах – членах МАР, постраждалих від конфліктів середовища, трансформаційні проекти та проекти захисту навколишнього середовища, а також економії енергії.

БАГІ допомагає впоратися із ризиками, які пов'язані з:

- неконвертованістю валюти та валютними обмеженнями;
- військовими діями, тероризмом та громадськими хвилюваннями;
- порушеннями договорів;
- невиконанням фінансових зобов'язань [14].

Гарантії БАГІ дають змогу максимально наблизити проекти країн, що розвиваються, до міжнародних економічних, соціальних та екологічних стандартів. Однак це не завжди можливо.

Так, діяльність Багатостороннього агентства гарантування інвестицій (БАГІ) сприяє розвитку фінансового сектору в Україні завдяки постійній підтримці іноземних стратегічних інвесторів у формі надання гарантій для захисту від політичних ризиків. Зокрема, БАГІ зосереджує увагу на тих інвестиційних проектах, які: полегшують доступ малих і середніх підприємств до фінансування, збільшують надання спеціалізованих банківських продуктів, включаючи лізингове фінансування, та зміцнюють капіталізацію банків. Крім того, БАГІ підтримує проекти у виробничій сфері, які стимулюють модернізацію виробництва і сприяють диверсифікації економіки. Загальна сума гарантій поточних проектів БАГІ в Україні становить близько 743,5 млн дол. США [15].

Під час фінансування проектів досить часто виникають спірні питання, врегулювання яких є метою діяльності МЦВСПІ. Останній є неприбутковою міжнародною організацією, яка за незначну винагороду вирішує міжнародні спори, які виникають як між інвесторами, так і між країнами. В основному МЦВСПІ надаються послуги щодо вирішення спорів згідно з конвенцією МЦВСПІ або інших умов, примирення згідно з конвенцією МЦВСПІ або інших умов, пошуку доказів, посередника та інші випадки врегулювання спорів [16].

Таким чином, група Світового банку складається з незалежних фінансових організацій, діяльність яких може бути не безпосередньо пов'язаною із кредитуванням. Проте поєднання цілей кожної організації сприяє досягненню завдань реалізації глобальних пріоритетів кредитування.

Безпосереднім кредитуванням проектів займаються МБРР, МАР та МФК. МБРР є основою групи Світового банку, зазвичай забезпечує реалізацію проектів у країнах із середнім рівнем доходу. Кредити МАР є альтернативним джерелом фінансування проектів у найменш розвинених країнах. Кредити МФК спрямовані на реалізацію приватних проектів. БАГІ та МЦВСПІ, у свою чергу, стимулюють залучення міжнародних кредитів, забезпечуючи гарантії та допомоги при вирішенні спорів відповідно.

Список використаних джерел

1. Проектне фінансування: підручник / за заг. та наук. ред. проф., д.е.н. Т. В. Майорової. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2017. 434, [6] с.
2. Україна: концепція партнерства з країною на 2017–2021 роки. Звіт 114516-UA. Документ групи Світового банку. Київ, 2017. 96 с.
3. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. URL: <http://www.worldbank.org/en/about/what-we-do/brief/ibrd>.
4. Кожухова Т. В. Фінансування Світовим банком проектів розвитку в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 15. С. 17–20.

5. The Roles and Resources of IBRD and IDA. The World Bank. Official website. URL: <http://www.worldbank.org/en/about/annual-report/roles-resources>.
6. Information Statement. International Bank for Reconstruction and Development. *The World Bank*. 2014. № 16. 141 p.
7. Україна: концепція партнерства з країною на 2017–2021 роки. Звіт 114516-UA. Документ групи Світового банку. Київ, 2017. 96 с.
8. International Development Association (IDA). The World Bank's fund for the poorest. URL: <http://www.worldbank.org/ida>.
9. Lending Terms Effective as of January 1, 2015. IDA Terms. The World Bank. URL: <http://www.worldbank.org/ida/articles-agreement/IDA-terms-Jan-15.pdf>.
10. International Finance Corporation. The World Bank Group. URL: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/corp_ext_content/ifc_external_corporate_site/home.
11. Партнерство Світовий банк - Україна. *Огляд програм для країни*. 2014. № 4. 42 с.
12. Inclusive business at IFC. World Bank Group. URL: https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/f669250043e7497caa4aba869243d457/Inclusive+Business+Models+Group_Fact+Sheet_External.pdf?MOD=AJPERES.
13. International Finance Corporation (IFC). Aaa Stable Annual Credit Analysis. *World Bank Group*. 2016. 19 p.
14. Multilateral Investment Guarantee Agency. *The World Bank Group*. URL: <http://www.miga.org>.
15. Короткий огляд групи Світового банку. Центр інноваційних знань світового банку в Україні. URL: http://www.hneu.edu.ua/Overview_of_the_World_Bank.
16. The International Centre for Settlement of Investment Disputes. *The World Bank Group*. URL: www.worldbank.org/icsid.

4.2. Науково-концептуальні положення функціонування системи електронних фінансових послуг в Україні

Сучасний розвиток сфери фінансових послуг відбувається у швидких умовах трансформації процесу надання послуг фінансовими установами. Інформаційні технології вже пронизують усю діяльність таких установ та сприяють процесам формування нових вимог клієнтів до надання зазначених послуг. Нині склалася ситуація, за якої фінансові установи, що не впроваджують нові технології обслуговування клієнтів поступово втрачають власну конкурентоспроможність на ринку фінансових послуг. Доречно зауважують В. Страхарчук та А. Страхарчук, що фінансові інтернет-послуги надають фінансовим установам нову можливість розширення своєї присутності на фінансових ринках та одночасно створюють нову категорію споживачів цих послуг – електронних клієнтів [21, с. 62]. Розробка фінансових продуктів із додатковими можливостями для клієнтів є об'єктивно необхідною умовою для подальшого розвитку зазначених установ. Окреслена ситуація приводить до кардинальних і невідворотних змін у функціонуванні всієї фінансової системи держави.

З урахування такої важливої ролі інформаційних технологій у розвитку сучасного суспільства та сфери фінансових послуг актуальними стають питання теоретичного та методологічного обґрунтування сутності електронних фінансових послуг, їхніх базових ознак, особливостей надання та впливу на функціонування ринку фінансових послуг і національної економіки загалом.

Основні наукові положення щодо дослідження сутності фінансових послуг, особливостей їх надання розглядаються у наукових роботах Є. Бондаренка, Т. Васильєвої, О. Дмитрієвої, К. Захарченко, В. Зимовця, В. Ільчука, І. Каракулової, Ю. Коваленко, В. Корнєєва, В. Левченко, С. Науменкової, І. Подзигун, Є. Поліщук, Б. Пшика, Н. Ткаченка, В. Ходаківської, І. Школьник. Питання щодо визначення сутності електронних фінансових послуг та передумов їхнього подальшого розвитку вивчалися Д. Адамюк, О. Гончаренко, О. Світличною, В. Стойкою, М. Палош, В. Стахарчук та ін.

Аналіз впливу системи електронних фінансових послуг на розвиток як ринку фінансових послуг, так і економіки держави проведений у роботах С. Волосович, Г. Кулини, Н. Мартиненко, Н. Морозко, О. Неізвєстної, Н. Пантелєєвої, Г. Поченчук, М. Тарасюк, С. Циганова.

Проте існує незначна кількість праць, у яких обґрунтовується теоретична сутність електронних послуг, їхні ознаки. Також присвячено недостатньо уваги питанням виділення базових типів таких послуг, особливостей надання й аналізу сукупності таких послуг, як цілісної системи. Незважаючи на численні напрацювання у сфері пізнання впливу системи електронних фінансових послуг на розвиток фінансових установ, їхніх клієнтів, існує потреба також у проведенні додаткових досліджень щодо систематизації переваг, недоліків використання таких послуг, обґрунтування ролі такої системи в розбудові національної економіки та визначення особливостей взаємозв'язку між ними.

Впровадження нових електронних послуг у роботу фінансової установи дає можливість отримати значну кількість переваг як організаційного, так і фінансового характеру. Насамперед такі установи мають змогу спростити сам процес надання фінансової послуги, підвищити кількість потенційних клієнтів, скоротити операційні та адміністративні витрати і т. ін. Впровадження відповідних технологій надання фінансових послуг клієнтам дозволяє забезпечити інноваційний рівень функціонування відповідних фінансових установ для забезпечення конкурентоспроможності їх на ринку фінансових послуг. Тобто розширення класичного переліку фінансових послуг банківськими і небанківськими установи є об'єктивною передумовою подальшого їхнього розвитку.

Дослідження сутності електронних послуг почнемо з визначення природи послуги як економічної категорії. У наукових роботах зустрічаються різні підходи до її розгляду. Наведемо декілька з них: 1) послуга – це явище у вигляді діяльності, природного блага, процесу невідчутних дій, що спрямовані на задоволення потреб та бажань людини, що набувають як матеріальної, так і нематеріальної форм та мають споживчу вартість [26, с. 48]; 2) послуга – результат виконання відповідних операцій із фінансовими активами, спрямованих на задоволення індивідуальних фінансових потреб клієнтів; періодичність операцій у процесі надання послуг має суттєве значення, оскільки діяльність з надання фінансових послуг є підприємницькою і має здійснюватися систематично на постійній основі та з метою отримання прибутку [5, с. 176]; 3) послуга – певна діяльність, яка не пов'язана зі створенням речі (її відновленням, ремонтом тощо), однак, сама по собі породжує відповідне благо, що має споживчу вартість, та в силу своїх корисних властивостей здатна задовольняти певні потреби [19,

с. 235]; 4) послуги – види діяльності, робіт, у процесі виконання яких не створюється новий, раніше не існуючий матеріально-речовий продукт, але змінюється якість уже наявного, створеного продукту. Це блага, що надаються не у вигляді речей, а у формі діяльності [3]; 5) послуга – специфічний товар інфраструктурного характеру, який виражається в діяльності, пов’язаній із забезпеченням нормального або більш ефективного функціонування учасників ринку [15, с. 242].

Отже, послугу як класичну економічну категорії варто розглядати як нематеріальної форми результат взаємодії між окремими суб’єктами, у результаті якого відбувається задоволення відповідних потреб одного з них. Враховуючи наведене визначення, проведемо аналіз сутності дефініції «фінансова послуга». У чинній законодавчій базі регулювання діяльності фінансових установ в Україні, зокрема, у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», фінансову послугу розглядають як операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [18]. На сьогодні також існує багато наукових концепцій визначення сутності фінансової послуги як окремого об’єкта пізнання. У табл. 4.3 представлені наукові підходи до розгляду її природи.

Таблиця 4.3

Наукові підходи до трактування сутності категорії «фінансова послуга»

Трактування	Джерело
1	2
Фінансова послуга – нематеріальної форми результат взаємодії, якому притаманна споживча вартість між суб’єктами в процесі задоволення одним учасником (виробником фінансової послуги) фінансових потреб іншого (споживача фінансової послуги) за власний рахунок, рахунок клієнта або за рахунок залучених фінансових ресурсів інших споживачів відповідно до чинного законодавства з метою отримання прибутку, збереження вартості активів або досягнення соціального ефекту від реалізації такої послуги [6, с. 30]	Дубина М. В. Механізм розвитку ринку фінансових послуг на основі інституту довіри: теорія, методологія, практика: монографія. Чернівці: ЧНТУ, 2018. 667 с.
Фінансові послуги – сукупність різноманітних форм мобілізації і використання фондів фінансових ресурсів для фінансового та економічного забезпечення процесу виробництва, виконання робіт і надання послуг (як правило) на платній основі й що мають особливі риси функціонування [7, с. 12]	Захарченко К. В., Захарченко Л. А., Потапова-Сінько Н. Ю. Ефективність розвитку фінансових послуг оператора поштового зв’язку: монографія. Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2012. 256 с.
Фінансова послуга – це операції з фінансовими активами на банківському, страховому та інвестиційному ринку, що здійснюються інституційними одиницями фінансового сектору в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання доходу і/або збереження реальної вартості фінансових активів [8, с. 166]	Коваленко Ю. Фінансові послуги: сутність і класифікація. <i>Світ фінансів</i> . 2012. № 3. С. 162–169.

2	3
Під фінансовою послугою розуміється економічна діяльність, пов'язана із задоволенням попиту, яка виражається у трансформації фінансових ресурсів у фінансовий капітал на банківському, страховому та інвестиційному ринках, а також у наданні інших послуг фінансового характеру, здійснюваних фінансовими посередниками [16, с. 85]	Подзигун І. Фінансовий ринок та ринок фінансових послуг: взаємозв'язок та єдність. <i>Ринок цінних паперів України</i> . 2013. № 1-2. С. 83–88.
Під фінансовою послугою запропоновано розуміти результат здійснення операцій з фінансовими активами в інтересах споживачів, що безпосередньо зумовлюють рух фінансових ресурсів з метою задоволення потреб споживачів, збереження реальної вартості фінансового активу та отримання прибутку [2, с. 24]	Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Українська академія банківської справи національного банку України. Суми, 2011. 236 с.

Джерело: складено авторами.

Враховуючи сутність послуги як економічної категорії та наукові концепції розгляду фінансової послуги, на наше переконання, таку послугу варто розглядати таким чином: фінансова послуга – нематеріальної форми результат взаємодії між фінансовими установами та їхніми клієнтами, у результаті якого відбувається рух фінансових ресурсів та здійснюється задоволення відповідних потреб споживачів у таких послугах.

Для обґрунтування сутності електронної фінансової послуги та визначення особливостей її надання, розглянемо також зміст категорії «електронна послуга». Зауважимо, що досить часто такі послуги ототожнюють з інтернет-послугами. Наприклад, В. С. Стойка зазначає, що помилковим є ототожнення фінансових послуг в умовах електронного бізнесу як такі, що надаються через мережу Інтернет [20, с. 130]. О. Гончаренко, О. Світлична зауважують, що розглядаючи фінансові послуги як категорію е-бізнесу, необхідно розрізняти сферу фінансового забезпечення електронної комерції в Інтернеті та електронні фінансові послуги в мережі [5, с. 178]. Отже, враховуючи вище отримані результати дослідження, логічно припустити, що електронна послуга за своєю природою – нематеріальної форми результат взаємодії між окремими суб'єктами, у результаті якого відбувається задоволення відповідних потреб одного з них за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій.

Д. І. Адамюк зауважує, що згідно із задекларованим підходом ЄС до поставок електронних продуктів як до надання послуг, послугу інформаційного суспільства визначено як будь-яку послугу, що зазвичай надається за винагороду, на відстані, електронними засобами та на індивідуальну вимогу отримувача послуги [1, с. 114–115].

Проте з практичного погляду на сьогодні всі фінансові послуги надаються за допомогою використання відповідних інформаційних технологій та спеціального обладнання. Жодна фінансова установа не здійснює діяльність без таких технологій. Однак у процесі надання таких послуг зазначені установи фактично використовують окреслені технології як допоміжні засоби. При цьому сам процес фінансової послуги відбувається за допомогою працівника банку

або небанківського фінансового посередника, який консультує та обслуговує клієнтів. Відповідно, окреслена особливість кардинально відрізняє класичні та електронні фінансові послуги між собою.

У науковій літературі існують інші підходи до визначення сутності електронної фінансової послуги. В. С. Стойка, М. І. Палош пропонують таку послугу розглядати як послугу, яка (або частина якої) надається через мережу Інтернет у режимі он-лайн, використовуючи особливості комунікаційного середовища нового покоління, а саме: можливість одночасного забезпечення інформаційної взаємодії провайдеру послуги з великою кількістю клієнтів, забезпечення доступності інформації незалежно від місцезнаходження клієнта та часу доби, глобальність і персоніфікованість послуг, можливість оперативного прийняття рішень у процесі взаємодії між системою і користувачами тощо [20, с. 130]. Проте, на наш погляд, сутність електронної фінансової послуги варто розглядати через концепцію дослідження природи, насамперед, фінансової послуги, а вже потім визначати особливості її електронного способу надання. Таким чином, оперуючи визначенням категорій «фінансова послуга», «електронна послуга» з'ясуємо сутність електронної фінансової послуги (рис. 4.8).

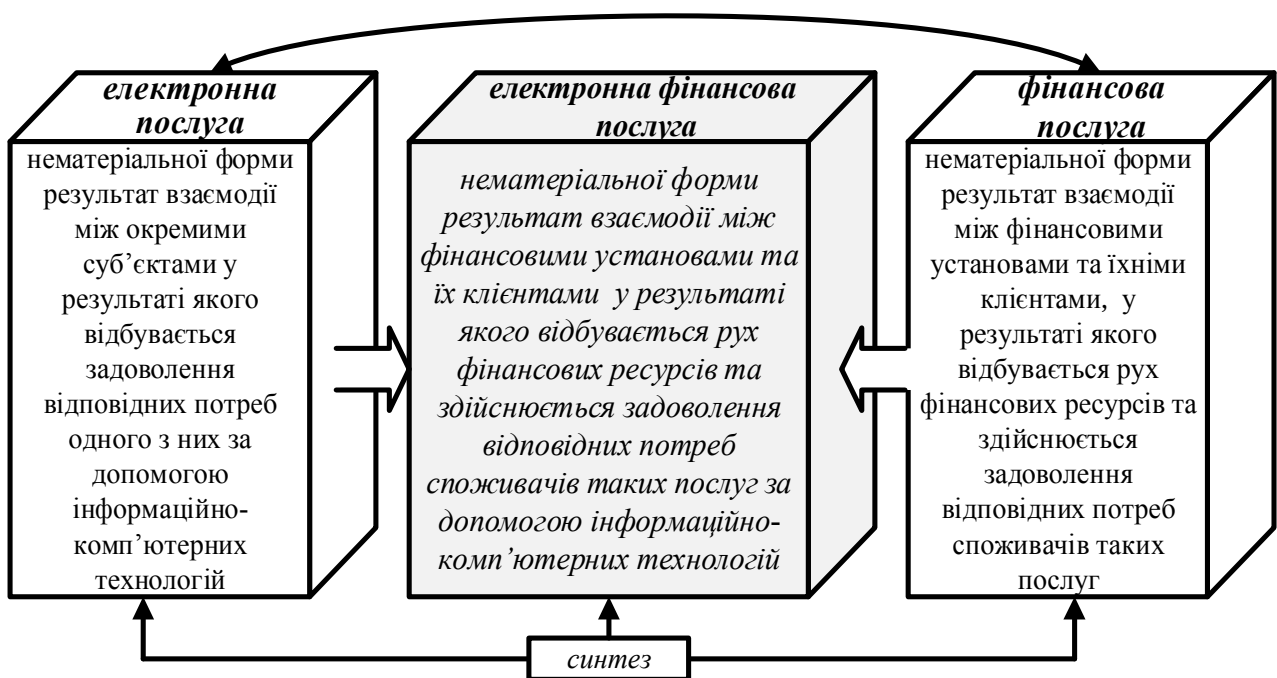

Рис. 4.8. Визначення сутності категорії «електронна фінансова послуга»

Джерело: складено авторами.

Враховуючи визначену сутність електронної фінансової послуги, можна обґрунтувати основні її ознаки, а саме:

1. *Нематеріальність* – електронна фінансова послуга за своєю природою є нематеріальною, оскільки створюється в процесі взаємодії двох суб'єктів, у результаті чого відбувається задоволення потреби споживача; квитанція про надання відповідної послуги формується фінансовою установою в електронному вигляді з можливістю друку її для клієнта.

2. *Платність та безплатність* – у переважній більшості випадків усі фінансові послуги є платними для їхніх користувачів. Проте електронні фінансові послуги різними фінансовими установами надаються як на платній, так і на безоплатній основі. Це дозволяє таким посередникам залучати нових клієнтів, пропонуючи їм більш привабливі умови обслуговування.

3. *Зручність та доступність* – надання електронних фінансових послуг є зручними способом отримання такої послуги як фізичними, так і юридичними особами. Насамперед, громадяни мають можливість мати особистий кабінет, в якому відображаються всі трансакції за окремими рахунками, зберігається їхня історія. Використовуючи сучасні додатки на мобільних телефонах, клієнти мають змогу здійснювати розрахунки одразу, навіть якщо поблизу немає фінансових установ. Така ситуація значно спрощує зазначений процес і при подорожі за кордон. Саме підвищена зручність та доступність здійснення електронних фінансових послуг є найбільшою перевагою в порівнянні з класичними фінансовими послугами.

4. *Технологічність* – надання фінансової послуги є окремим процесом, кожна з операцій якого регламентується відповідними документами. Відповідно надання електронних послуг також відбувається через формування сукупності принципів, правил та особливостей такого процесу. Саме такий підхід дозволяє чітко ідентифікувати всі прості операції, які необхідно виконати клієнту і фінансовій установі для задоволення потреби споживача у відповідних послугах.

5. *Віртуальність* – невід’ємна ознака електронної фінансової послуги, оскільки такі послуги надаються виключно за допомогою інтернет-технологій і існують у віртуальному просторі, де взаємозв’язок між фінансовою установою та її клієнтами відбувається через інформаційні технології.

6. *Результативність* – електронна фінансова послуга є результатом взаємодії фінансової установи та її клієнтів і саме результативність є об’єктивною ознакою такої послуги. Послуга може бути виконана швидко або відхилена фінансовою установою з різних причин (неправильна інформація, недостатність даних, брак фінансових ресурсів і т. ін.). Перевагою електронної фінансової послуги є можливість перевірки результату здійснюваної операції, мінімізація помилок при використанні різних шаблонів для періодичних оплат, відстеження кредитних та депозитних рахунків, залишку позики, нараховані відсотки та комісії.

7. *Знеособленість* – особливістю електронної фінансової послуги є те, що в процесі її надання не відбувається особистий контакт працівника фінансової установи та клієнта. Вся взаємодія проходить у віртуальному просторі. Така обставина є зручною для всіх сторін фінансових відносин, оскільки спрощує сам процес надання фінансової послуги, відбувається мінімізація негативного впливу людського чинника на такий процес.

8. *Швидкість виконання* – для електронної фінансової послуги притаманною є висока швидкість виконання доручень клієнтів, оскільки в цьому процесі не беруть участі працівники фінансової установи, а надання послуги відбувається автоматично за заданим раніше алгоритмом. Проте швидкість надання послуги залежить від якості інтернет-з’єднання та технічних можливостей фінансової установи щодо підтримки власної платформи надання електронних послуг.

9. *Інформаційність* – електронна фінансова послуг є за своєю природою інформаційною, оскільки її надання відбувається через використання інформаційних технологій. Відповідно, зазначена особливість дозволяє споживачам отримати всі переваги від використання таких технологій. З іншого боку, процесу надання таких послуг притаманні й відповідні загрози, що пов'язані передусім із захистом персональної інформації про клієнтів, даних про їхні рахунки, обсяги доступних ресурсів. Саме це вимагає від фінансових установ при плануванні впровадження таких послуг також витратитися на побудову системи захисту всього механізму їх надання.

10. *Довірче ставлення* – для електронної фінансової послуги притаманним є, як зазначалося, знеособлення всього процесу її надання. Тобто при задоволенні потреб споживачів працівники фінансової установи не беруть активної участі в цьому процесі. Однак така ситуація не завжди влаштовує споживачів фінансових послуг через їхню недовіру до електронних фінансових послуг і бажання обов'язково здійснювати платежі, отримувати кредити у відділеннях таких установ. Саме тому в основі надання електронних фінансових послуг лежить довіра до відповідної установи: довіра загалом до банку, небанківського посередника, довіра до його здатності захистити фінансові ресурси клієнта та інформацію про нього; довіра до забезпечення операцій споживача від шахрайських дій самих працівників банку тощо. Тобто довіра є необхідною умовою залучення клієнтів до процесу надання електронних фінансових ресурсів і є ж результатом взаємодії, що дозволяє споживачу фінансових послуг використовувати запропоновані йому технології і у майбутньому.

До основних передумов виникнення електронних фінансових послуг варто віднести такі:

- виникнення нових інформаційних технологій опрацювання, збереження та передачі інформації;
- поступова конвергенція окремих сегментів ринку фінансових послуг та створення великих фінансових супермаркетів;
- підвищення рівня доступу громадян до мережі Інтернет та зростання його швидкості;
- зміна структури світового господарства через виникнення нових галузей економіки, що побудовані на використанні інформаційних технологій та Інтернету (електронний бізнес, електронна комерція) та ін.

Використовуючи окреслене вище трактування категорії «електронна фінансова послуга», розглянемо її сутність за допомогою використання системного підходу як наукового методу пізнання. У монографії його будемо розглядати як теоретичний науковий підхід, якому притаманна універсальність і сутність якого полягає у розгляді досліджуваного об'єкта як цілісної системи, окремого явища, що складається з компонентів та взаємозв'язків між ними [24, с. 12]. Відповідно, система – цілісний об'єкт дослідження, який цілеспрямовано виділений дослідником у процесі наукового пізнання реальності, що має певну окремо ідентифіковану мету функціонування, складається з компонентів та їх взаємозв'язків, взаємодії з іншими об'єктами реальності, які становлять зовнішнє середовище щодо об'єкта пізнання [6, с. 46; 25, с. 24-26].

Отже, розглядаючи сукупність електронних фінансових послуг як окрему систему, необхідно визначити мету її функціонування, базові компоненти та зв'язки між ними, контури такої системи та зовнішні елементи з якими вона взаємодіє. На рис. 4.9 представлено модель системи електронних фінансових послуг. Зауважимо, що у цьому випадку розглядається абстрактний варіант такої системи, не прив'язуючись до діяльності окремих типів фінансових установ, для кожного з яких буде притаманна власна система електронних фінансових послуг, які вони мають право та можуть надавати. Отже, систему електронних фінансових послуг варто, на нашу думку, розглядати як сукупність взаємозв'язків між виробниками та споживачами фінансових послуг, які надаються однією стороною іншій за допомогою використання інформаційних технологій та Інтернету. Аналізуючи сукупність електронних фінансових послуг як цілісного об'єкта пізнання, варто зауважити значний рівень динамічності такої системи, яка змінюється швидкими темпами.

Погоджуюмося з позицією В. Страхарчук, А. Страхарчук, що система електронних фінансових послуг є динамічною, вона постійно удосконалюється, поповнюється новими сегментами послуг, а отже, і розвиток концепції електронних фінансових послуг є постійно актуальним, повинен перебувати в постійній динаміці [21, с. 59].

Таким чином, основною метою функціонування системи електронних послуг, яка представлена на рис. 4.9, варто визначити необхідність надання послуг фізичним та юридичним особам фінансовими установами у більш зручний спосіб. Фактично така мета визначається наявним попитом на відповідні послуги з боку споживачів фінансових установ, які ними користуються. Відповідно за наявності попиту виникає і пропозиція. Для фінансових установ метою надання електронних фінансових послуг є забезпечення конкурентоспроможності власної діяльності.

Розглядаючи сукупність електронних фінансових послуг як єдину систему, яка постійно перебуває в розвитку, варто зауважити, що для неї притаманними є всі властивості системності та наявність функцій роботи, принципів функціонування, властивостей, що відрізняють її від інших.

Фактично зазначена система – це результат взаємодії споживачів та виробників фінансових послуг. Насправді при використанні таких послуг відбувається рух фінансових відносин від клієнтів фінансових установ та надання відповідної послуги фізичним та юридичним особам через використання інформаційних технологій. Саме опосередкована участь таких технологій у процесі надання електронної фінансової послуги є тією універсальною ознакою, що відрізняє їх від інших фінансових послуг. Відповідна система електронних фінансових послуг взаємодіє із зовнішнім середовищем, тобто іншими системами, до складу яких можна віднести системи управління фінансовими установами, управління портфелем фінансових послуг і т. ін. Така взаємодія відбувається через рух різних ресурсів: матеріальних, інформаційних, фінансових. Саме їх наявність дозволяє функціонувати зазначеній системі, яка при власній діяльності також продукує нові власні ресурси, які в сукупності формують канали взаємодії з компонентами зовнішнього середовища.

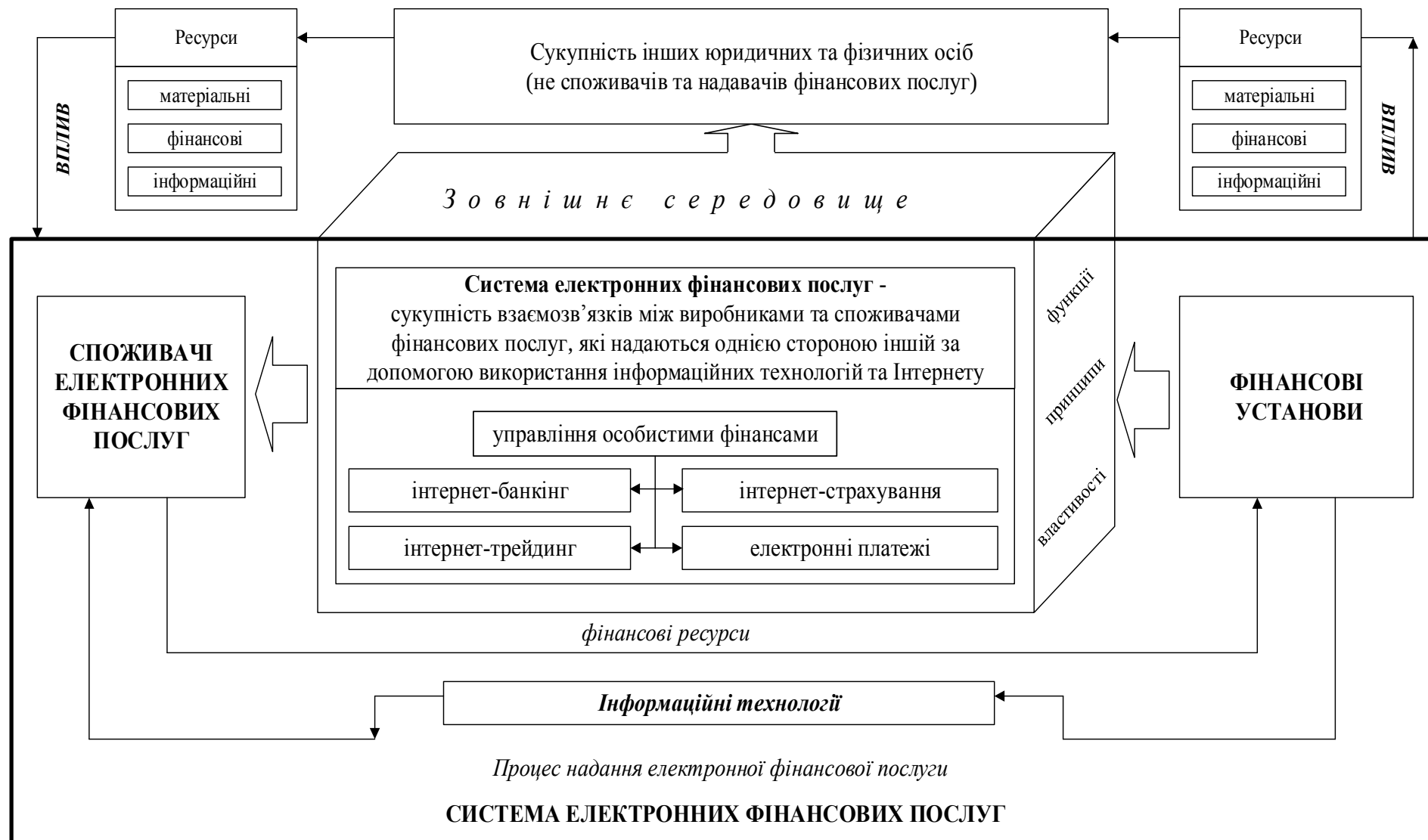

Рис. 4.9. Модель системи електронних фінансових послуг

Джерело: складено авторами з урахуванням [1; 24; 25].

Розглянемо основні складові системи електронних фінансових послуг. На сьогодні в межах такої системи прийнято розглядати значну кількість різних фінансових послуг, які можуть надаватися як банківськими, так і небанківськими фінансовими установами. У наукових працях єдиної позиції серед учених щодо базових елементів такої системи не існує. Розглянемо деякі існуючі концепції до систематизації зазначених послуг. О. Гончаренко, О. Світлична зауважують, що в розвинених країнах електронні фінансові інтернет-послуги можна об'єднати в такі класи: інтернет-банкінг – надання банками клієнтам можливостей електронного управління своїми рахунками через Інтернет; інтернет-трейдинг – надання фінансовими інститутами клієнтам можливості ефективного оперування своїми коштами та цінними паперами на глобальних валютних і фондових ринках завдяки можливостям Інтернету; інтернет-страхування – забезпечення процесу оформлення, оплати та придбання страхових полісів і отримання страхових премій з використанням Інтернету [5, с. 179].

В. Страхарчук, А. Страхарчук звертають увагу на систематизацію, яку пропонують аналітики McKinsey & Company. Вони серед електронних фінансових послуг виділяють електронний банкінг, управління капіталовкладеннями, торгівлю цінними паперами, управління капіталами, страхування, персональні фінансові послуги (у тому числі Mobilbanking), стратегічне управління [21, с. 62]. В. С. Стойка, М. І. Палош зазначають, що до основних сегментів міжнародного ринку фінансових Інтернет послуг варто відносити інтернет банкінг (e-banking); електронні гроші та міжнародні платіжні системи в Інтернет (e-money, epayment); брокерські послуги (e-brokerage); інтернет-страхування (e-insurance); корпоративні платіжні системи (corporate payment systems); процесинг платежів (electronic payments processing) [20, с. 131]. С. В. Науменкова, С. В. Міщенко констатують, що характерною ознакою фінансових інтернет-послуг є використання Інтернету у сферах банківської діяльності, страхування та трейдингу [11].

На наше переконання, до базових компонентів системи електронних фінансових послуг варто віднести такі елементи: електронні платежі; інтернет-банкінг; інтернет-трейдинг; інтернет-страхування; управління особистими фінансами. Окреслений перелік може бути більш деталізований та розширений новими послугами, оскільки, як вже зазначалося, окреслена система таких послуг є дуже динамічною і швидко змінюється під тиском нових технологій, які постійно розвиваються та змінюються. Розглянемо зазначені компоненти докладніше.

Електронні платежі – вид фінансової послуги, яку на сьогодні реалізують не лише банківські установи, але через Інтернет такі послуги активно надаються фінансовими компаніями. У цій сфері такі фінансові посередники вже почали створювати серйозну конкуренцію банкам, які завжди були монополістами у сфері розрахунково-касового обслуговування клієнтів. Відповідно, банківські установи змушені для забезпечення конкурентоспроможності на ринку платежів розробляти власні відповідні фінансові продукти.

Інтернет-банкінг – система обслуговування клієнтів через Інтернет, яку пропонують банківські установи клієнтам. Здебільшого банківські установи пропонують не лише здійснювати розрахунково-касове обслуговування, але

впроваджують низку додаткових послуг та можливостей. До їх числа можна віднести відстеження руху фінансових ресурсів, перевірку залишків на рахунках, збереження історії всіх трансакцій клієнта тощо. С. В. Науменкова, С. В. Міщенко зазначають, що інтернет-банкінг (e-banking) – це діяльність банку з надання комплексу послуг клієнтам щодо електронного управління своїми рахунками через Інтернет. Відповідно до зарубіжної та вітчизняної практики Інтернет-банкінгу належать: управління рахунками (виписки, перекази з рахунку на рахунок, підготовка балансів тощо); відкриття депозитів, здійснення валютних операцій; здійснення платіжних операцій (перекази коштів, оплата рахунків за товари, комунальні платежі тощо); обмін фінансовими документами [11].

Інтернет-трейдинг – система надання можливості клієнтам фінансових посередників здійснювати операції на ринку цінних паперів, валютному ринку. Наявність такої системи дає змогу залучити кошти дрібних інвесторів, які бажають вкладати їх у більш ризиковані проекти для отримання підвищеного рівня доходу. Фінансові посередники мають змогу через такі системи надавати послуги клієнтам, розробляти нові технології та фінансові інструменти для здійснення зазначених операцій. Інтернет-трейдинг дає можливість фінансовим посередникам надавати клієнтам широкі можливості оперування активами на валютних і фондових ринках, перетворює інформацію у товар, змінює характер і динаміку ринків, що проявляється в різкому зростанні кількості операцій і швидкості обороту капіталу, скороченні часу прийняття рішень і реакції учасників на зміни ринкової ситуації [20, с. 131].

Інтернет-страхування (е-страхування) – система надання послуг клієнтам компаніями через мережу Інтернет, що дозволяє підвищити якість обслуговування та розширити перелік послуг, які можуть такі компанії надавати своїм клієнтам. В Україні системи інтернет-страхування розвинуті слабо. У переважній більшості випадків ті страховики, що є відокремленими підрозділами іноземних компаній, створюють нові технології або імпортують їх із-за кордону і впроваджують у власну діяльність на вітчизняному страховому ринку. Загалом створення мобільних додатків, власних кабінетів для клієнтів підвищує рівень інформаційної обізнаності споживачів про здійснені платежі, виплати, дозволяє замовляти відповідні послуги он-лайн.

Управління особистими фінансами – система, що побудована відповідними фінансовими установами для надання послуг тим клієнтам, які мають потребу в кваліфікованій роботі з їхніми фінансовими ресурсами. Такі послуги надаються заможним громадянам та підприємствам з метою підвищити ефективність використання їхніх коштів. Окреслені послуги надаються різними фінансовими установами і для цього вони розробляють та використовують сучасні інформаційні технології для надання клієнту змоги відслідковувати рух власних фінансових ресурсів, аналізувати прийняті фінансовою установою рішення. Ці технології дають змогу підвищити оперативність взаємодії фінансової установи та її клієнтів, збільшити прозорість процесу управління фінансовими ресурсами.

До основних особливостей надання електронної фінансової послуг варто віднести такі.

1. Надання електронних фінансових послуг за допомогою використання інформаційних технологій. Така особливість відрізняє такі послуги від класичних їх видів. Здійснення опосередкованої участі сучасних інформаційних технологій у процесі взаємодії між фінансовими установами та їхніми клієнтами є об'єктивно існуючою умовою створення електронної фінансової послуги.

2. Безособовий спосіб надання фінансової послуги. Така особливість є наслідком використання інформаційних технологій у процесі надання фінансових послуг, оскільки взаємодія між працівниками банку та споживачами таких послуг відбувається у віртуальному просторі, у якому не потрібно контактувати безпосередньо з працівниками банку. Це також допомагає фінансовим установам мінімізувати негативний вплив людського чинника під час продажу фінансових продуктів.

3. Надаються значною кількістю різних фінансових установ. Електронні фінансові послуги у всьому світі, у т. ч. і в Україні, надаються не лише банківськими установами, але й іншими фінансовими компаніями. Такі установи вже створюють серйозну конкуренцію комерційним банкам. Слушно зауважує О. В. Неізнана, що історично банки домінували на ринку фінансових послуг. Однак із появою FinTech і значного кола небанківських компаній, їхній вплив почав слабшати. У той час, поки банки продовжують активно використовувати фізичну інфраструктуру (філії та відділення) та застарілі канали продажу, IT-компанії поступово вчаться працювати з фінансовими послугами, перед банками постає проблема розробки та впровадження якісно нового програмного забезпечення для більш ефективної взаємодії з клієнтами [12, с. 29].

4. Дистанційний характер надання фінансових послуг. Така особливість є наслідком поширення мобільного Інтернету у світі та можливості здійснювати розрахунки за допомогою смартфона. Це є однією з найбільш вагомих переваг використання електронних фінансових послуг для клієнтів. У Африці, наприклад, користувачі мобільних платіжних систем перевищують за чисельністю власників банківських рахунків. У Німеччині альтернативні платежі становлять близько 66 % усіх покупок онлайн комерції, а в Китаї платформа Alipay домінує на ринку і фактично виборола перше місце у міжнародній платіжній системі PayPal, досягнувши 300 млн зареєстрованих користувачів [23, с. 30].

5. Мають персоніфікований характер та сприяють індивідуальному підходу до обслуговування клієнтів. Така особливість є важливою для розвитку фінансових установ та поступово змінює їхній підхід до формування нових каналів продажу фінансових продуктів. Для цього такі установи починають використовувати накопичену про клієнтів інформацію та за допомогою її опрацювання мають змогу найбільш точно спрогнозувати попит окремих груп споживачів на фінансові послуги. У цій ситуації на перший план виходить технологія Big Data, яка дозволяє віддалено управляти відносинами банків із клієнтами за допомогою масової персоналізації. Досліджуючи цифрові трансакції (історію покупок, баланс рахунку, постів у соціальних мережах і т. ін.), така технологія може запропонувати інтуїтивне обслуговування, яке є актуальним

для клієнта в певний момент часу. Використання зазначеної технології значно розширює межі банківського бізнесу, адже банк володіє найголовнішим, тим, чого немає у Google, Facebook і у тисячі інтернет-магазинів – доступом до рахунків клієнта [12, с. 30].

Відповідно, зазначені особливості зумовлюють переваги використання електронних фінансових послуг як для фінансових установ, так і для їхніх клієнтів. Їх сукупність представлена на рис. 4.10.

Рис. 4.10. Переваги використання електронних фінансових послуг фінансових установ та їхніх клієнтів

Джерело: складено авторами на основі [4; 17].

Отже, аналіз окреслених переваг дозволяє зробити висновок щодо значної перспективності подальшого розвитку системи електронних фінансових послуг, оскільки вона є зручною для клієнтів і, відповідно, спонукатиме фінансові установи впроваджувати нові механізми підвищення якості обслуговування споживачів. Серед окреслених переваг особливу увагу варто приділити значній трансформації підходу клієнтів різних вікових груп до здійснення розрахунків і використання електронних фінансових послуг. Для молодого покоління громадян використання таких послуг є беззаперечною перевагою і вони активно ними користуються, формуючи загалом своїм попитом подальші зміни у сфері фінансових послуг.

Слушно зауважує Н. Пантелєєва, що цифрова диференціація зумовила поділ клієнтів залежно від ступеня схильності до цифрових інноваційних технологій на кластери, а саме клієнтів, які використовують традиційні канали взаємодії; вибірково використовують інноваційні технології залежно від їх корисності та накопиченого досвіду; прагнуть, але не мають можливості широко використовувати інноваційні технології; вважають інноваційні технології важливою і невід'ємною складовою особистого життя [14, с. 70]. Відповідно, для кожної з таких груп споживачів фінансові установи вже сьогодні активно розробляють фінансові продукти, щоб максимально задовольнити наявний попит на фінансові послуги.

На рис. 4.11 наведено узагальнену інформацію про особливості впливу системи електронних фінансових послуг на функціонування як ринку фінансових послуг загалом, так і національної економіки.

Варто зазначити, що між зазначеними об'єктами існує дуже тісний взаємозв'язок, оскільки трансформація окремих секторів національної економіки сприяє виникненню попиту на нові фінансові послуги, які намагаються задовольняти фінансові установи, розробляючи відповідні продукти.

У свою чергу, впроваджуючи сучасні інформаційні технології банки та фінансові компанії створюють умови для спрощення розрахунків між економічними суб'єктами, підвищують доступ до кредитних та інвестиційних коштів, активізують процеси залучення фінансових ресурсів індивідуальних інвесторів. Це сприяє як розвитку ринку фінансових послуг, так і підвищує темпи економічного зростання в державі.

Активне використання інформаційних технологій для створення нових видів фінансових продуктів та розширення власного продуктового ряду фінансовими установами сприяє підвищенню швидкості трансформації загалом ринку фінансових послуг як єдиною економічної системи. Беззаперечно, значного впливу зазнає і класична система управління фінансовими установами, змінюються моделі продажу фінансових продуктів. Проте окреслений ринок під тиском сучасних, швидко змінюваних інноваційних технологій поступово і безповоротно рухається до нового стану свого існування. Зміни відбуваються в усіх сегментах такого ринку: кредитному, інвестиційному, страховому та депозитному. Інформаційні технології стали відігравати важливу роль у їхньому подальшому розвитку. Відповідно, у майбутньому, на нашу думку, відбудеться зміна загальної моделі функціонування ринку фінансових послуг. Така позиція підтверджується прогнозами аналітиків та експертів щодо базових тенденцій його трансформації.

Зокрема, за прогнозами голови іспанського банку BBVA Франциско Гонсалеса, так звана світова FinTech-революція з часом може знищити близько половини банківських установ у світі. А за оцінками, наприклад, найбільшого американського банку Citi, подальше зростання FinTech-стартапів призведе до того, що до 2025 року 30 % банківських співробітників (1,7 млн) світової банківської системи втратять свої робочі місця [22].

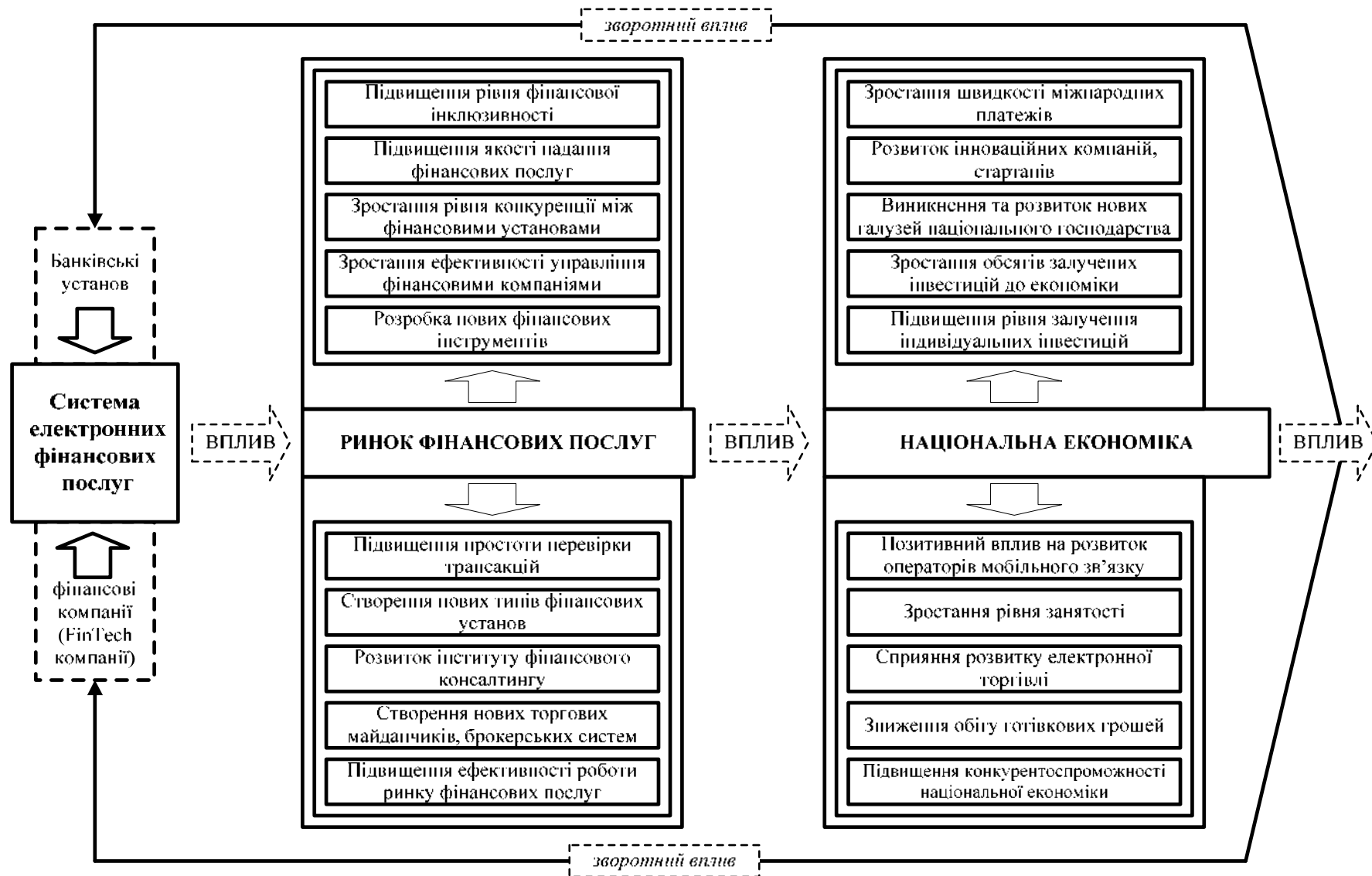

Рис. 4.11. Особливості впливу системи електронних фінансових послуг на ринок фінансових послуг та національну економіку

Джерело: складено авторами на основі [6; 10; 25].

Однак, на наше переконання, банківські установи не зникнуть із фінансової системи держав, а модифікують власну діяльність, підвищують ефективність роботи. Таке твердження підтверджується активними діями банкірів у системі розробки нових інноваційних фінансових технологій. Також такі установи мають у наявності необхідні фінансові ресурси, які не потрібно залучати на кредитних та інвестиційних ринках. Залучення нових спеціалістів до цієї сфери дозволить банківським установам залишити за собою провідну роль у розвитку світової фінансової системи. Проте при цьому такі установи змушені будуть, як зазначалося, адаптувати під нові вимоги бізнес-моделі власного розвитку. Зокрема, значної трансформації потребуватиме механізм надання кредитів, залучення депозитів. Перевагу отримають ті установи, які зможуть надати клієнтам найбільш зручні способи отримання таких фінансових послуг. За оцінками аналітиків, майбутнє за банками, які надаватимуть послуги надзвичайно швидко, і вже в недалекому майбутньому клієнт зможе відкрити депозит або взяти кредит за допомогою одного дотику до екрана телефону або спеціальних пристроїв (на основі окулярів, гаджетів, подібних, наприклад, Google Glass) [23, с. 30]. Активний розвиток чекає також віртуальні банки, які не мають жодних структурних підрозділів і повністю надають послуги через використання інформаційних технологій. Такі установи вже функціонують як в Європі, так і в США. В Україні на сьогодні функціонує єдиний мобільний банк (monobank) при ПАТ «Універсал Банк». Це перший банк, який працює виключно на мобільних пристроях, а для того щоб стати його клієнтом, потрібно мати смартфон на Android або iOS [13].

Варто зазначити, що зростаюча конкуренція у сфері надання фінансових послуг між банками та фінансовими компаніями лише стимулює комерційні банки впроваджувати нові технології або створювати власні FinTech-компанії. Ключовою перевагою функціонування таких компаній є відсутність серйозного контролю за діяльністю з боку регулюючих органів. Ця перевага дає змогу фінансовим компаніям швидше впроваджувати нові інформаційні технології. Зокрема, Commercial Bank of Dubai (CBD) OAE запустив повністю мобільний банк CBD NOW, що орієнтується на технічно обізнану аудиторію, щоденна активність якої пов'язана з мобільними пристроями. У свою чергу, Велика Британія, Індія, Італія, Китай, Німеччина та Франція анонсували про відкриття вже у 2018 році повністю цифрового банку. Важливо, що в Європі перший мобільний банк Hello Bank, функціонував ще у 2013 р. Сьогодні він формує близько 10 % всієї виручки фінансової групи BNP Paribas, яка припадає на індивідуальних клієнтів [9]. Таким чином, банківські установи залишаються провідними гравцями на ринку фінансових послуг, проте, поступово втрачатимуть свою монополію на здійснення розрахунково-касового обслуговування клієнтів.

Враховуючи значні переваги впровадження інформаційних технологій у сферу фінансових послуг, варто зауважити, що для них притаманними є і недоліки у використанні, які існують і для фінансових установ, і для їхніх клієнтів. Основні з них згруповані та представлені на рис. 4.12.

Рис. 4.12. Недоліки використання електронних фінансових послуг для фінансових установ та їхніх клієнтів

Джерело: складено авторами.

Таким чином, аналізуючи дані рис. 4.12, варто зауважити, що найбільш серйозною проблемою активного впровадження нових інноваційних фінансових продуктів у роботу комерційних банків та небанківських фінансових установ є можливість втрати даних різного характеру. Численні хакерські атаки, втрата значних обсягів інформації різного типу дають підстави сумніватися в можливості фінансових установ на сьогодні повністю гарантувати збереження персональних даних споживачів фінансових послуг. Відповідно, для вирішення цієї ситуації окреслені установи змушені будуть витратити значні фінансові ресурси для розробки все нових систем захисту даних. Така робота вимагає як залучення висококваліфікованих працівників у сфері протидії кіберзлочинності, так і значних фінансових витрат.

У процесі дослідження проаналізовано сутність категорії «електронні фінансові послуги», що було здійснено через розгляд природи дефініцій «послуга», «фінансова послуга», «електронна послуга». Детальний аналіз окреслених категорій дозволив сформулювати авторське визначення змісту електронної фінансової послуги, яку запропоновано розглядати як нематеріальної форми результат взаємодії між фінансовими установами та їхніми клієнтами, у результаті якого відбувається рух фінансових ресурсів та здійснюється задоволення відповідних потреб споживачів таких послуг за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій. Також для поглиблення теоретичних засад процесу надання електронних фінансових послуг було визначено їхні основні ознаки, до числа яких віднесено такі: нематеріальність, платність та безплатність, зручність та доступність; технологічність, віртуальність, результативність, знеособленість, швидкість виконання, інформаційність, довірче ставлення.

Також досліджено сутність системи електронних фінансових послуг. Це було здійснено через вивчення змісту категорій «система» та «електронна фінансова послуга». Таким чином, зазначену систему запропоновано розглядати як сукупність взаємозв'язків між виробниками та споживачами фінансових послуг, які надаються однією стороною іншій за допомогою використання інформаційних технологій та Інтернету. Визначено мету функціонування такої системи, її особливості взаємозв'язку із зовнішнім середовищем та базові компоненти. Для визначення основних елементів системи електронних фінансових послуг проаналізовано існуючі концепції до їх ідентифікації, що вже представлені в працях науковців. Аналіз таких підходів дав змогу обґрунтувати доцільність виділяти серед базових компонентів зазначеної системи такі: електронні платежі, інтернет-банкінг, інтернет-трейдинг, інтернет-страхування, управління особистими фінансами. Обґрунтовано сутність окреслених складових зазначеної системи.

У монографії проведено аналіз ролі системи електронних фінансових послуг у розвитку фінансових установ. Також досліджено особливості впливу такої системи на функціонування ринку фінансових послуг та національної економіки. Визначено основні переваги та недоліки розробки та використання інноваційних фінансових продуктів, що здійснено через їх групування та розгляд з позиції діяльності фінансових установ та, відповідно, їхніх клієнтів. Загалом проведене дослідження дозволило зробити висновок про невідворотність інноваційної трансформації всієї світової сфери фінансових послуг, підвищення конкуренції між банківськими установами та фінансовими компаніями, які поступово відіграватимуть значну роль у розвитку ринку фінансових послуг.

Список використаних джерел

1. Адамюк Д. І. Правові засади регулювання електронної комерції в Європейському Союзі. *Правове регулювання відносин у мережі Інтернет*: колективна монографія / за ред. С. В. Глібка, К. В. Єфремової. Харків: Право, 2016. С. 112–133.
2. Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України: дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / Українська академія банківської справи національного банку України. Суми, 2011. 236 с.
3. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. Москва: Книжный мир, 2003. 895 с. URL: <http://www.bank24.ru/info/glossary/?srch=%EE%EF%E5%F0%E0%F6%E8%FF>.
4. Волосович С. В. Домінанти технологічних інновацій у фінансовій сфері. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 33/1. С. 15–21.
5. Гончаренко О., Світлична О. Формування системи надання фінансових послуг: сучасні тенденції та перспективи. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2016. № 2 (61). С. 174–183.
6. Дубина М. В. Механізм розвитку ринку фінансових послуг на основі інституту довіри: теорія, методологія, практика: монографія. Чернігів: ЧНТУ, 2018. 667 с.
7. Захарченко К. В., Захарченко Л. А., Потапова-Сінько Н. Ю. Ефективність розвитку фінансових послуг оператора поштового зв'язку: монографія. Одеса: ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2012. 256 с.
8. Коваленко Ю. Фінансові послуги: сутність і класифікація. *Світ фінансів*. 2012. № 3. С. 162–169.

9. Кулина Г. М. Фінансові технології як каталізатори економічного зростання: національні виміри та світова практика. *Ефективна економіка*. 2018. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6109>.
10. Морозко Н. Й., Диденко В. Ю. Основные тренды развития индустрии финансовых технологий: монография. Москва: РУСАЙНС, 2017. 176 с.
11. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Ринок фінансових послуг: навч. посіб. Київ: Знання, 2010. 532 с. URL: https://pidruchniki.com/14821111/finanssi/finansovi_internet-poslugi_sistemi_elektronного_biznesu.
12. Неізнана О. В. Огляд новітніх електронних технологій і аналіз розвитку сучасного банку. *Технологический аудит и резервы производства*. 2016. № 2/6 (28). С. 28–31.
13. Офіційний сайт monobank (Universal bank). URL: <https://www.monobank.ua/about>.
14. Пантелєєва Н. М. Фінансові інновації в умовах цифровізації економіки: тенденції, виклики та загрози. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Вип. 3 (03). С. 68–73.
15. Плакида С. І. Сутність поняття „послуга”: теоретичні аспекти. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 241–243.
16. Подзигун І. Фінансовий ринок та ринок фінансових послуг: взаємозв’язок та єдність. *Ринок цінних паперів України*. 2013. № 1-2. С. 83–88.
17. Поченчук Г. М. Фінансові технології: розвиток і регулювання. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 13. С. 1193–1200.
18. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
19. Резнікова В. В. Послуга як правова категорія та ознака посередницьких договорів. *Університетські наукові записи*. 2007. № 4 (24). С. 234–240.
20. Стойка В. С., Палош М. І. Розвиток фінансових послуг в системі електронного бізнесу. *Вісник Черкаського університету*. 2015. № 12 (345). С. 128–132.
21. Страхарчук В., Страхарчук А. Концептуальні засади електронного банківського бізнесу. *Молодь і ринок*. 2012. № 4 (87). С. 59–64.
22. Тарасюк М. В., Кошєєв О. О., Тарасюк М. В. Інновації в глобальній цифровій фінансовій сфері: оцінка трансформацій. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2017. Вип. 131. С. 94–106.
23. Циганов С. А., Апалькова В. В. Структурні зміни на глобальному ринку електронних платіжних послуг. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 3. С. 26–33.
24. Шкарлет С. М., Гонта О. І., Дубина М. В. Особливості застосування системного підходу до пізнання економічних явищ. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 4 (8), ч. 1. С. 9–17.
25. Шкарлет С. М., Дубина М. В., Тарасенко А. В. Організаційно-інфраструктурне забезпечення розвитку сільського господарства України. Чернігів: ЧНТУ, 2016. 208 с.
26. Ячменьова В. М., Кальченко Л. А. Економічна сутність та класифікація послуг, що направлені на задоволення потреб та бажань людини. *Економіка и управление*. 2011. № 5. С. 44–51.

4.3. Теоретичні засади функціонування ринку нетрадиційних банківських послуг як сегмента ринку фінансових послуг

У сучасних умовах глобалізаційних процесів, що відбуваються у сфері господарських зв'язків нашої держави, необхідною умовою сталого економічного розвитку є підвищення конкурентоспроможності банківської системи, зокрема банківського сектору. Зважаючи на те, що нестача обігових коштів у реальному секторі економіки істотно гальмує розвиток господарських відносин, посилюється боротьба за фінансові ресурси та прихильність споживачів між комерційними банками, конкурентними перевагами якої є використання диверсифікації банківських послуг.

Банківські установи під час реформування та розвитку використовують диверсифікацію як інструмент забезпечення конкурентних переваг. Посилення конкуренції як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні, вимагає від банків модифікації своєї діяльності. Традиційні види банківських послуг ускладнюються, набувають нових рис. Водночас виникають абсолютно нові види послуг, які не мали аналогів у практиці. Однак кількість видів послуг, які надаються українськими банками, менша, ніж у зарубіжних банках у два-три рази. Одночасно спостерігається помітне зростання ризиків, пов'язаних із банківською діяльністю, і для будь-якого комерційного банку важливим є передбачення їх і зниження до мінімального рівня [10, с. 58].

Банківська сфера виступає посередником у перерозподілі наявних фінансових ресурсів та слугує одним з індикаторів соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Така важливість системи зумовлює необхідність постійного моніторингу функціонування такої системи та впровадження кризових заходів у разі виникнення у її межах дестабілізуючих ситуацій.

Процеси та тенденції, що супроводжують розвиток світового фінансового ринку, ставлять перед фінансовою системою України кардинально нові завдання. На сьогодні український фінансовий ринок можна позиціонувати як банкоцентризований ринок, оскільки основну масу операцій на цьому ринку здійснюють банки. Таким чином, одним із важливих завдань є розбудова сфери функціонування банківських установ, забезпечення внутрішніх передумов для створення стабільного й конкурентоспроможного національного фінансового ринку, який би забезпечував фінансову безпеку держави в умовах глобалізації [16, с. 82].

У розвинутих країнах світу, яким притаманні моделі розвитку економіки, де ці установи виступають найбільш розвинутими установами, створюються максимально сприятливі умови для підвищення ефективності діяльності банків. Насамперед формуються передумови для впровадження механізмів диверсифікації власної діяльності цих установ, впровадження інноваційних технологій як у роботу самого банку, так і в процес надання фінансових послуг. Уже на сьогодні, крім традиційних послуг, банки в розвинутих країнах пропонують своїм клієнтам значний спектр нових унікальних продуктів для повного задоволення їхніх потреб.

Зміни в державному регулюванні, інновації, еволюція ринку, пошук можливостей для зростання й отримання вигід зумовили тенденції до диверсифікації. Передусім за допомогою поглинань і внутрішнього зростання банки, а так

само страхові компанії та компанії, що працюють із цінними паперами, періодично вторгалися на суміжні ринки, розширили ринкове покриття й асортимент пропонованих продуктів, торгівлю дорогоцінними металами, ввели кредитні картки, впровадили операції з нерухомістю, управління фондами та багато інших, пов'язаних із фінансами, видів діяльності раніше здійснювалися спеціалізованими компаніями.

Диверсифікація діяльності комерційних банків із надання послуг є об'єктивною передумовою розвитку банківської системи країни. Диверсифікація виступає як спосіб розвитку банків. Однак залишається відкритим питання про ефективність цього способу розвитку. Сформовані умови висувають проблему комплексного підходу до диверсифікації банківських послуг в умовах конкурентної боротьби. Для вирішення цієї проблеми потрібно дослідження можливостей здійснення різними комерційними банками диверсифікації своєї діяльності з надання послуг шляхом аналізу зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на їхню роботу [10, с. 58–59].

У сучасних умовах розвитку економіки України питання трансформації існуючої банківської системи також набувають своєї актуальності. Об'єктивно важливим стають питання диверсифікації діяльності банківських установ, оскільки періоди фінансово-економічної кризи 2008-2009 років та внутрішньополітичної кризи 2013-2014 років свідчать про важливість формування різних джерел доходів банків, що сприяє насамперед стійкості всієї зазначеної системи.

Сучасні комерційні банки є розвиненими фінансово-кредитними установами, які орієнтуються на міжнародні стандарти й практику діяльності провідних банківських установ світу. Розширення переліку продуктового ряду банківських послуг є одним із потенційних напрямів покращення результативності та ефективності діяльності банківських установ під впливом посилення конкуренції на ринку як традиційних, так і нетрадиційних банківських послуг.

На сьогодні комерційні банки в нашій країні надають значний спектр різних за своєю природою послуг, які у сукупності і складають основну базу банківської діяльності. До базових таких послуг прийнято відносити депозитні, кредитні послуги, розрахунково-касове обслуговування клієнтів та операції з цінними паперами. Загалом наведені послуги є класичними за своєю природою і надаються комерційними банками в усіх країнах світу. Така ситуація пов'язана з історичними особливостями зародження як самих банківських установ, так і поступовим виникненням окремих типів послуг цих фінансових посередників у процесі функціонування цивілізації.

Диверсифікація діяльності вимагає пошуку нових способів отримувати дохід, крім надання вищезазначених послуг. Саме тому в сучасних умовах комерційним банкам доцільно використовувати нетрадиційні банківські послуги. Це дозволить збільшити кількість клієнтів, підвищити стабільність формування прибутку, диверсифікувати ризики за основними послугами. Нетрадиційні банківські послуги широко використовуються в розвинених країнах світу. В Україні такі послуги надають лише деякі системні комерційні банки і в незначних обсягах.

Окреслена проблема може бути пояснена низькими темпами функціонування та розвитку фінансового ринку країни та наявністю недостатнього попиту на такі послуги з боку клієнтів. Проте фінансово-економічна криза 2008-2009 років та економічна криза 2014-2015 років продемонстрували важливість використання банками диверсифікованого підходу до формування системи банківських послуг. Саме наявність нетрадиційних послуг у портфелі банку надає йому значних конкурентних переваг на ринку банківських послуг, сприяє зростанню клієнтів через більш повне задоволення їхніх потреб у банківському обслуговуванні [9, с. 166].

Саме тому важливим є пізнання теоретичних положень надання нетрадиційних послуг та розгляду специфіки їх реалізації через обґрунтування особливостей функціонування саме ринку нетрадиційних банківських послуг як єдиної системи, у межах якої відбуваються відносини між споживачами та виробниками зазначених послуг. Варто розуміти також, що окреслений ринок є частиною банківського ринку, оскільки його основними виробниками відповідних послуг є банківські установи. Також зауважимо, що в Україні значний спектр нетрадиційних послуг надається іншими фінансовими установами. Для цих фінансових посередників зазначені послуги вже не будуть вважатися нетрадиційними, а будуть складати основу їхньої операційної діяльності. Саме тому в роботі увага приділяється виключно банківським нетрадиційним установам і аналізуються процеси надання ними відповідних послуг у межах банківського ринку країни.

Під банківським ринком слід розуміти складну сукупність ринкових відносин, що виникають між банками та їхніми клієнтами з приводу виробництва, надання та споживання фінансових послуг. Основними учасниками такого ринку є банківські установи різного типу: універсальні та спеціалізовані установи та їхні клієнти. Також значну роль у межах такого ринку відіграє Національний банк України, який виступає не у ролі регулятора, а як виробник послуг для банків.

Ринок банківських послуг являє собою саморегулюючий механізм, де попит визначається під впливом найрізноманітніших факторів. На ринку відбувається постійна адаптація пропозиції фінансових послуг під постійно змінний попит. У періоди збалансованого попиту та пропозиції на банківські послуги відбувається в межах такого ринку рівновага. Однак, враховуючи постійну трансформацію такого ринку, оскільки кількість чинників, що визначають вектор його розвитку, дійсно велика, то здебільшого в межах цього ринку спостерігається ситуація порушення та відновлення рівноваги на різні типи банківських послуг. І такі процеси відбуваються паралельно і також впливають один на одного.

Перевагами функціонування саме ринкового механізму реалізації банківських послуг в країні є наявність гнучких процесів формування попиту та пропозиції. У таких умовах надання послуг банківськими установами, тобто їх пропозиція, дуже швидко адаптується під нові вимоги клієнтів, створюючи нові банківські продукти для максимально можливого задоволення потреб споживачів таких послуг.

Ринковий механізм реалізації банківських послуг дозволяє використати всі переваги його функціонування лише в просторі дії конкурентного ринку із забезпеченням рівних прав виробникам та споживачам таких послуг, уникнення можливостей створення монополістів у цій сфері. Недотримання цих умов може негативно вплинути на діяльність ринкових суб'єктів. У кінцевому підсумку виникають проблемні ситуації, які самостійно вже ринок вирішити не може і виникає потреба втручання державних органів влади для стабілізації ситуації.

Сучасні комерційні банки функціонують у ролі продавців і покупців фінансових послуг. Така ситуація завжди виділяла фінансові установи серед решти суб'єктів господарської діяльності. У межах ринку фінансових послуг банки виступають у ролі продавців платіжних, розрахунково-касових та інших фінансових послуг. Одночасно вони є покупцями послуг інших фінансових установ, НБУ. Також банківські установи можуть здійснювати активну роль на ринку цінних паперів, ринку іноземних валют, ринків дорогоцінних металів, нерухомості тощо. Тобто банки – унікальні установи, які відіграють ключову роль у багатьох сферах функціонування національного господарства і є важливою складовою економічного розвитку економіки.

Розглянемо детальніше сутність категорії «ринку нетрадиційних банківських послуг». У науковій літературі ця дефініція використовується досить рідко, лише у випадках аналізу надання банками різних нетрадиційних послуг відповідними установами, але її природа зазвичай не вивчається. Обґрунтування сутності зазначеного ринку пропонуємо з'ясовувати через аналіз та визначення змісту таких понять як «ринку» та «нетрадиційна банківська послуга». Останнє з них було, на нашу думку, полягало в наступному: нетрадиційна банківська послуга – це неуреченої форми сукупність результатів взаємодії між банківською установою та її клієнтом у процесі задоволення потреби споживачів в отриманні фінансових послуг, які за своєю сутністю відрізняються від класичних, найбільш поширених послуг банків (депозитні, кредитні, послуги з цінними паперами, розрахунково-комісійні), мають специфічні особливості реалізації, вимагають впровадження нових механізмів їх надання клієнтам і не користуються значним попитом серед них.

Розглянемо фрагментарно зміст класичної економічної категорії «ринку». Ця дефініція є універсальною для всієї економічної науки, оскільки використовується під час дослідження будь-яких процесів взаємодії виробників та споживачів фінансових послуг. Також популярність цього поняття пояснюється тим, що формування ринкового середовища прямо чи опосередковано стосується кожної людини. Поглиблення суспільного поділу праці, розвиток товарного виробництва, формування умов для забезпечення гарантій приватної власності є об'єктивними умовами виникнення та розвитку ринку.

Для ідентифікації природи зазначеної категорії було проведено аналіз наявних у літературі підходів до її розгляду. Такий підхід дав би змогу більш об'єктивно визначити особливості концепцій щодо трактування такої категорії. Результати проведеного дослідження представлені у табл. 4.4.

Таблиця 4.4

Наукові концепції трактування сутності категорії «ринок»

Тлумачення	Автор, джерело
Ринок – сфера товарного обміну, пропозиція і платоспроможний попит на товари або на один вид товару	Українська радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан, О. І. Білецький, І. К. Білодід, В. Г. Бондарчук, П. А. Власюк та [ін.]. Київ: Гол. ред. Укр. радянської енциклопедії, 1963. Т. 12: Пряшів - Світлофор. 576 с. [23]
Ринок – це будь-яка взаємодія, у яку вступають люди для товарів одне з одним	Котлер Ф. Основы маркетинга: пер. с англ. / общ. ред. и вступ ст. Пенковой. Москва: [б. и.], 1990. 736 с. [14]
Рынок в житейском обиходе – базар, место продажи покупок товара. В политической экономии – сфера товарного обращения, совокупность частных сделок и отношений по купле и продаже товара. Рынок является исторической категорией, так как отношения купли-продажи возникают и развиваются в процессе превращения натурального хозяйства в простое товарное и далее в капиталистическое	Герценштейн А. Рынок. Малая Советская энциклопедия. Москва: ОГИЗ РСФСР. 1931. Т. 7. С. 551–552 [6]
Ринок – сукупність існуючих і потенційних покупців	Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. В. Б. Боброва. Москва: Ростинтер, 1996. 699 с. [13]
Рынок – сфера товарного обмена, категория товарного хозяйства	Большая Советская энциклопедия. 2–3-е изд. Москва: БСЭ, 1955. Т. 37. 522 с. [3]
Ринок – це певна сукупність відносин власності між покупцями і продавцями з приводу купівлі-продажу товарів і послуг та механізм забезпечення цього процесу згідно із законами товарного виробництва	Власов Д. В. Генезис формування поняття «ринок». <i>Економіка АПК</i> . 2009. № 4. С. 121–124 [4]
Рынок – сфера товарного обмена	Хандруев А. А. Рынок: БСЭ. Москва: Сов. энциклопедия, 1975. Т. 22. 452 с. [24]
Ринок – це сукупність соціально-економічних процесів, що відбуваються у сфері обміну, завдяки яким реалізується вартість товарів і узгоджуються інтереси їх виробників і споживачів	Рабинович И. А. Маркетинг в коммерческой деятельности. Одесса: Интмар, 1993. 248 с. [20, с. 83]

Джерело: складено авторами.

Враховуючи наявні у табл. 4.4 трактування поняття «ринок», пропонуємо використовувати таке авторське визначення цієї дефініції: *ринок – це складна сукупність ринкових відносин, що виникають між виробниками та споживачами різних послуг та товарів щодо їх купівлі та продажу й опосередковуються обігом фінансових ресурсів.*

Враховуючи наведення трактування сутності ринку як окремої категорії, пропонуємо визначити сутність дефініції «ринок нетрадиційних банківських послуг». Використовуючи метод синтезу та обґрунтовані вище трактування понять «ринок» та «нетрадиційна банківська послуга», отримуємо трактування, що представлене на рис. 4.13.

*Рис. 4.13. Обґрунтування сутності категорії
«ринок нетрадиційних банківських послуг»*

Джерело: складено авторами.

На рис. 4.13 наведено сутність ринку нетрадиційних банківських послуг. Таке трактування надано з позиції використання системного методу до ідентифікації змісту цієї категорії. Взагалі такий метод є універсальним підходом до обґрунтування сутності окремих явищ, вивчення їх структури та дозволяє отримати найбільш детальну інформацію про них.

Проте складність цього ринку як окремого об'єкта дослідження зумовлює також і розширення наукового арсеналу вивчення його природи. У цьому випадку доцільним вбачаємо використати, крім зазначеного підходу, також синергетичний, процесний та інституційний підходи до обґрунтування інших аспектів функціонування такого ринку. Це забезпечує можливість поглибити розуміння природи такого ринку, складність його існування як окремої макроекономічної системи, обґрунтувати доцільність використання багатоваріантних концепцій для дослідження природи цього ринку залежно від конкретних поставлених завдань та цілей.

У результаті використання окреслених методів до пізнання сутності ринку нетрадиційних банківських послуг отримуємо такі результати.

1. Системний підхід.

Розглянемо більш детально наукову сутність категорії «система», що дасть змогу в майбутньому в переважній більшості використовувати цю дефініцію у процесі розгляду ринку нетрадиційних банківських послуг. У науковій літературі існують різні тлумачення цього поняття. Зокрема, наведемо декілька з них:

1) система – сукупність елементів, між якими існують стійкі відносини і зв'язки, а отже, відбувається взаємодія, внаслідок якої виникають нові якості й властивості, не притаманні окремим елементам. Система є сукупністю певних підсистем та елементів і зв'язків між ними, якій властиві ознаки цілісності: організованість, наявність інтегративних властивостей і функцій, саморух і загальна мета [17, с. 14];

2) система у вузькому значенні – це порядок, зумовлений цілеспрямованим розміщенням усіх складових у певній ієрархії або логічному підпорядкуванні, а в розгорнутому – це динамічна, самоорганізуюча, багатофункціональна структура, всі компоненти якої взаємодіють та зумовлюють синергетичний ефект, спрямований на досягнення позитивного результату [21, с. 55].

3) система – це множина об'єктів разом з відносинами між об'єктами та між їх атрибутами (властивостями) [11, с. 37];

4) система – це безліч елементів, об'єднаних в єдине ціле для виконання певної функції [15];

5) система – це об'єкт, який характеризується складом елементів, структурою їх зв'язків, параметрами і має хоча б один вхід та один вихід, які забезпечують зв'язок із зовнішнім середовищем, що характеризується законами поведінки і змінює поведінку під час надходження впливів, які керують [12, с. 11–12];

6) система – це кінцева множина функціональних елементів і відносин між ними, яка виокремлена із середовища з певною метою в межах визначеного часового інтервалу [1, с. 6];

7) під системою розуміють сукупність об'єктів, що розглядаються як єдине ціле. Саме в такому сенсі говорять про систему виробництва, систему управління економікою, торговельну систему, систему кровообігу, обчислювальну систему, систему математичних рівнянь тощо [25, с. 10];

8) система – сукупність елементів, що знаходяться у взаємних відносинах і зв'язках із середовищем і утворюють єдину цілісність, єдність [22, с. 345];

9) система – як цілісний об'єкт дослідження, який цілеспрямовано виділений дослідником у процесі наукового пізнання реальності, що має певну окремо ідентифіковану мету функціонування, складається з компонентів та їх взаємозв'язків, взаємодії з іншими об'єктами реальності, які складають у сукупності зовнішнє середовище щодо об'єкта пізнання [8, с. 55].

Отже, система ринку нетрадиційних банківських послуг – сукупність споживачів та виробників таких послуг, яка функціонує з єдиною метою задоволення попиту клієнтів банків на відповідні послуги фінансового характеру.

2. Синергетичний підхід – ринок нетрадиційних банківських послуг – відкрита, динамічна система відносин між споживачами та виробниками таких послуг, що постійно та циклічно розвивається в просторі та часі під дією екзогенних та ендегенних чинників різної природи.

3. Процесний підхід – ринок нетрадиційних банківських послуг – процес руху фінансових відносин між виробниками та споживачами таких послуг у результаті надання відповідними установами фінансових послуг їхніми клієнтам.

4. Інституційний підхід – ринок нетрадиційних банківських послуг – сукупність інститутів та інституцій, що функціонують у межах такого ринку, де основними інститутами виступають виробники, споживачі таких послуг, державні органи влади, а інституціями є базові норми, стандарти та правила, за допомогою яких здійснюється регулювання діяльності таких інститутів.

Пізнання сутності ринку нетрадиційних банківських послуг із використанням різних аспектів його функціонування також дає змогу через використання отриманих результатів поглибити теоретичні положення існування такого ринку як окремого об'єкта в системі простору та часу. На рис. 4.14 наведено концептуальні положення статичного вигляду такого ринку, у межах яких визначено окремі різні трактувань його природи, також його функцій, принципи функціонування та розвитку, чинники, що здійснюють на нього вплив та властивості такого ринку.

Розглянемо окремі концептуальні засад функціонування ринку нетрадиційних банківських послуг, що представлені на рис. 4.14, більш докладно. Розгляд почнемо з обґрунтування принципів функціонування та розвитку такої системи. Принципом за своєю природою прийнято визначати певне правило, яке є обов'язком для певного процесу. У науковій літературі можна зустріти такі концепції розгляду цієї дефініції:

1) принцип – основне, початкове положення теорії, правило діяльності організації в якій-небудь сфері або правило поведінки особи [19, с. 248];

2) принцип – основне вихідне положення будь-якої теорії наукової системи, вчення, науки; внутрішнє переконання людини, її усталений погляд на те чи інше питання [5, с. 174];

3) принцип – вихідне положення, правило існування певного економічного об'єкта [7, с. 31];

4) принцип – це головне вихідне положення наукової теорії, що є першим й найабстрактнішим визначенням ідеї як початкової форми систематизації знань [18, с. 14];

5) принцип – база, правило, що лежить в основі будь-якого положення, теорії, науки тощо [16, с. 74].

Таким чином, враховуючи сутність категорії «принцип» у межах дисертаційної роботи було виділено дві групи таких принципів: функціонування та розвитку ринку нетрадиційних банківських послуг (рис. 4.14). До першої групи були віднесені такі: системності, безперервності, ефективності, адаптивності, законності, динамічності, суголосності та відкритості. Друга група представлена такими принципами: науковості, добросовісної конкуренції, консюмеризму, узгодженості, транспарентності, еволюційності, доцільності.

Використання зазначеного підходу дозволило розширити межі розуміння принципу еластичності, природу якого необхідно розглядати в двох ракурсах: для ринку фінансових послуг як цілісної системи та окремої банківської установи, що надає нетрадиційні послуги.

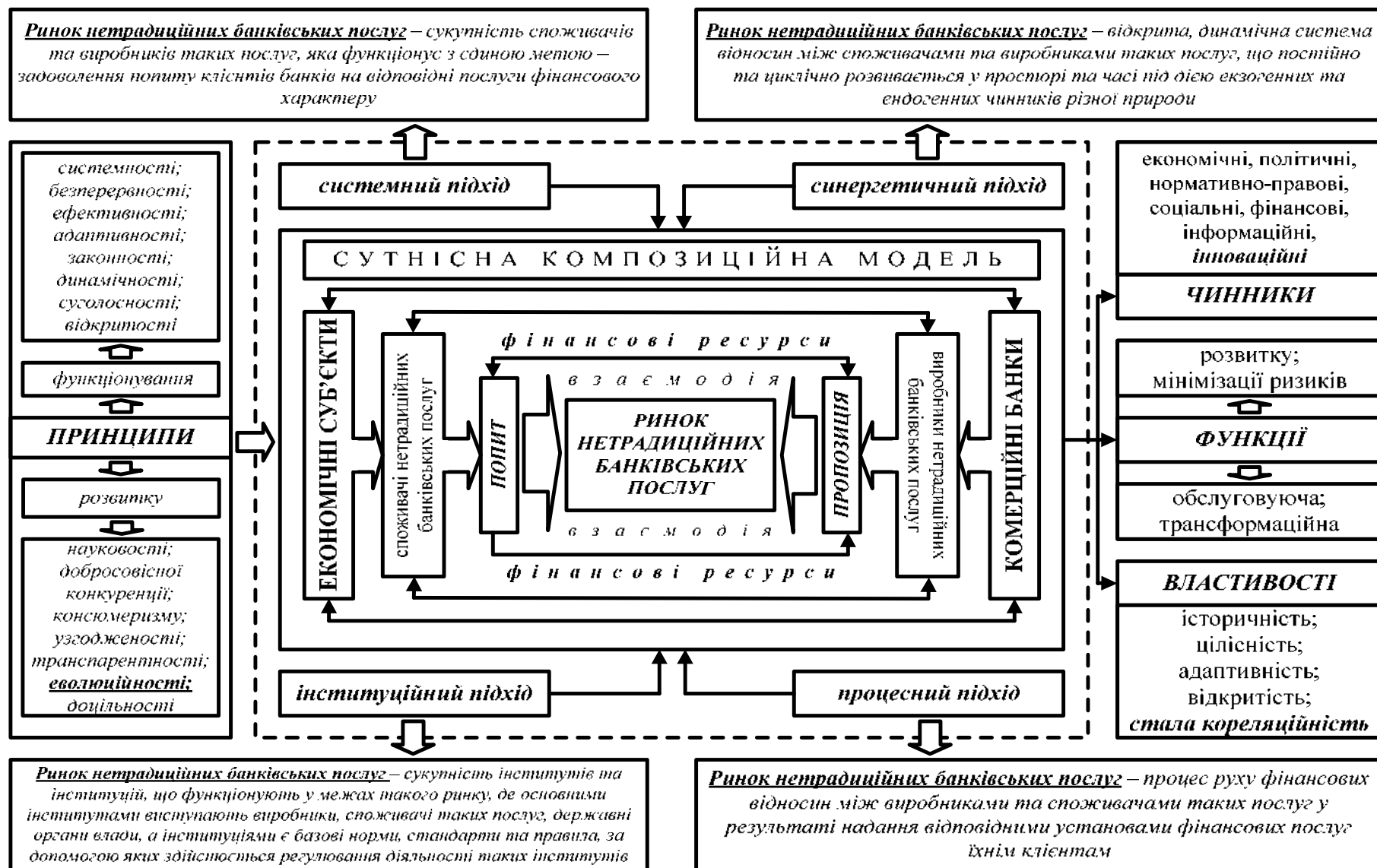

Рис. 4.14. Концептуально-теоретичні положення функціонування ринку нетрадиційних банківських послуг у межах ринку фінансових послуг

Джерело: складено авторами.

Для ринку фінансових послуг як цілісної системи (пізнання історичного процесу виникнення та розвитку видів нетрадиційних банківських послуг; аналіз особливостей зародження сучасних типів таких послуг; вивчення специфічних рис перетворення їх у традиційні послуги банківських установ).

Розглянемо властивості ринку нетрадиційних банківських послуг як єдиної, цілісної системи. До їх числа нами були віднесені такі: історичність; цілісність; адаптивність; відкритість; стала кореляційність.

Історичність – властивість, яка полягає в тому, що будь-яка система, в тому числі й ринок нетрадиційних банківських послуг, розвивається еволюційно, має період власного зародження, окремі періоди суттєвих трансформацій під дією нових суспільно-політичних подій. Саме наявність історичних особливостей виникнення нетрадиційних послуг дозволяє визначити умови, за яких такі послуги є важливими для розвитку банківської системи, обґрунтувати причини формування попиту на них. Це дає змогу використовувати ці знання під час розробки нових продуктів у сучасних умовах функціонування, враховуючи історичні особливості та закономірності створення їх окремих видів.

Цілісність – властивість ринку нетрадиційних банківських послуг, яка полягає в розгляді такого ринку як єдиного об'єкта, який складаються з низки інших допоміжних ринків. У наукових дослідженнях більшу увагу прийнято приділяти пізнанню особливостей надання окремих видів нетрадиційних послуг. Проте, на наше переконання, також важливим є розгляд таких послуг у взаємодії, як єдиної системи з притаманними їй елементами, компонентами, єдиною метою функціонування, принципами та функціями.

Адаптивність – властивість ринку нетрадиційних банківських послуг, яка полягає у постійній адаптації у межах такого ринку пропозиції банків до наявних потреб клієнтів. Саме такий процес взаємозв'язку забезпечує можливість існування такого ринку з притаманними йому рисами, що характерні для всіх типів ринків. Адаптивність також включає і дослідження окремими банками конкурентних пропозицій на відповідному ринку та, враховуючи їхні особливості надання, переймання досвіду і створення власних банківських продуктів. Тобто відбувається адаптація до основних трендів у розвитку банківської системи. Це дозволяє банкам залишатися конкурентоспроможними у досить швидко мінливому економічному та політичному середовищі.

Відкритість – властивість ринку нетрадиційних банківських послуг як окремої системи, зміст якої розкривається через значний вплив різних чинників на функціонування такого ринку, оскільки він є частиною ринку банківських послуг і відповідає всім вимогам його функціонування. Ця властивість існує у зв'язку з тим, що кожна банківська установа може самостійно прийняти рішення про розробку нового нетрадиційного продукту, вільно конкурувати з іншими подібними установами відповідно до норм чинного законодавства.

Стала кореляційність – властивість ринку нетрадиційних банківських послуг, сутність якої полягає в існуванні глибокої відповідності рівню розвитку такого ринку основним тенденціям функціонування банківської системи країни та загалом економіки держави. Відповідно макроекономічні чинники мають змогу досить сильно впливати на діяльність банківських установ і тим самим

визначати привабливі сфери надання послуг. Проте при деструктивних факторах, що призводять до зародження і швидкого розвитку кризових ситуацій у банківській сфері, така ситуація також вплине і на функціонування ринку нетрадиційних банківських послуг. Зниження соціально-економічного рівня життя населення та темпів розвитку національного господарства поступово приведе і до зменшення попиту основних суб'єктів загалом на послуги банків, у тому числі й нетрадиційні.

Вважається, що нетрадиційні послуги власне й повинні підвищувати стійкість банків до кризових умов. І це дійсно так. Дефіцит кредитних та інвестиційних коштів змушує клієнтів шукати альтернативні способи формування доходів і нетрадиційні послуги дозволяють частково задовольнити цей попит, наприклад, через використання гарантій та поручительств банків. Однак системна криза в державі буде впливати і на темпи розбудови ринку нетрадиційних банківських послуг, оскільки він є частиною загальної економічної системи держави і тісно пов'язаний з процесами, що відбуваються в її межах.

Функціями ринку нетрадиційних послуг банківських установ у роботі визначені такі: розвитку, мінімізації ризиків, обслуговуюча та трансформаційна. Розглянемо їх сутність детальніше. Звичайно такі функції досить тісно взаємопов'язані з основним функціями ринку банківських послуг, проте, існування системи нетрадиційних послуг має і свої особливості.

Функція розвитку – ринок нетрадиційних банківських послуг сприяє розбудові загалом банківської системи держави, оскільки розширює можливості банків щодо надання нових послуг. Таким чином відбувається диверсифікація роботи банківських установ, підвищення обсягів їхніх доходів. З іншого боку, окреслений ринок також пропонує специфічні послуги клієнтам і тим самим також сприяє їхньому розвитку, підвищенню ефективності їх функціонування, якщо мова йде про суб'єктів господарювання. Для фізичних осіб нетрадиційні послуги полягають, насамперед, у консультуванні та інформаційному обслуговуванні цих клієнтів і тим самим це також сприяє зростанню їхніх доходів, уникнення потенційних збитків від планованих фінансових операцій.

Функція мінімізації ризиків – диверсифікація портфеля активних операцій банків дозволяє знизити в межах окремої установи питому вагу найбільш ризикових їх видів (кредитних послуг). Нетрадиційні послуги банків є менш ризиковими і забезпечують надходження насамперед комісійних доходів. Саме підвищення їхньої частки в кумулятивному показнику доходів є свідченням стійкості банку. Екстраполяція ситуації в межах окремих банків на загальний розвиток банківської системи дозволяє забезпечити умови її стійкості, є дуже важливим для економічного росту.

Функція обслуговування – частина нетрадиційних банківських послуг полягають у спрощенні надання фінансових послуг банками через використання інформаційних технологій. На сьогодні сам процес розрахунково-касового обслуговування значно змінюються під тиском нових інструментів та методів його організації. Клієнти вже сьогодні можуть відслідковувати рух власних фінансових відносин, здійснювати платежі без особистого відвідування банків тощо саме через впровадження нетрадиційних послуг, що приносять через їх

реалізацію, додаткові доходи банку, це стає можливим. У підсумку також підвищується якість обслуговування клієнтів, знижується кількість помилок, оскільки велика кількість операцій опрацьовується вже в автоматичному режимі за допомогою сучасних інформаційних систем.

Трансформаційна функція – ринок нетрадиційних банківських послуг як відкрита система завжди перебуває в процесі власного розвитку та зміни. У результаті такого процесу зміни в його межах впливають прямо або опосередковано і на функціонування самої банківської системи. Такий вплив може бути непомітний при виникненні нових послуг. Однак згодом через їх розвиток роль таких послуг починає зростати. Це вимагає вже від банківських установ також досить часто адаптувати власну діяльність щодо надання класичних послуг під нові умови ведення бізнесу в умовах активного розвитку інформаційної економіки у світі. Наприклад, використання гарантій та поручительств як видів нетрадиційних банківських послуг вимагає формування відповідного підрозділу, внесення змін до діючих автоматизованих систем надання послуг. Консультаційні послуги та послуги онлайн-банкінгу повинні супроводжуватися узгодженою інформацією щодо отриманих клієнтом активних операцій. Це також вимагає трансформації діючих положень щодо надання таких послуг. Змінюються умови обслуговування, що вимагає проведення корекції і банківських продуктів. Активний розвиток нетрадиційних послуг у банківській сфері досить суттєво вже впливає на трансформацію її розвитку та змінює класичне уявлення про обслуговування клієнтів.

Проаналізуємо також чинники, що впливають на ринок нетрадиційних банківських послуг. Зауважимо, що цей ринок перебуває під тиском значної кількості факторів різної природи. Досить часто їх вплив приводить до абсолютно різних наслідків, які можуть бути повністю протилежними. На наш погляд, всі чинники, що впливають на зазначений ринок, можна поділити на такі групи.

1. Економічні чинники – є одними з найбільш важливих із позиції розвитку будь-якої господарської системи в країні. Вони мають високий рівень потенціалу щодо трансформації систем різної природи і саме тому заслуговують на високий рівень уваги з боку вчених та менеджерів банків. Серед цих чинників, на наш погляд, варто насамперед визначити такі:

- рівень економічного розвитку держави;
- темпи збільшення ВВП та щорічні показники росту економіки;
- структура торгівлі держави, обсяги експорту та імпорту, рівень сальдо торговельного балансу;
- роль банківських установ у розбудові національного господарства;
- стабільність макроекономічної ситуації в країні: стійкий курс національної валюти, керований курс інфляції;
- рівень забезпечення чесної конкуренції у функціонуванні сфери банківських послуг;
- рівень тіньової економіки та інші чинники.

Зазвичай розбудова економіки держави сприяє розвитку всіх галузей та сфер національного господарства. Відповідно у такому випадку при зростанні ВВП країни відбувається збільшення попиту на банківські послуги, зростає кі-

лькість клієнтів, відповідно їх попит на різні фінансові послуги, у т. ч. і небанківські, підвищується рівень пропозиції таких послуг, розвивається банківська система, яка продукує кредитні та інвестиційні ресурси. Особливу увагу варто приділити тому, що при підвищенні конкуренції між банками відбуваються процеси зниження відсоткових ставок за активними операціями, що на сьогодні є дуже актуальним питанням для сучасного сектору банківських послуг України.

2. *Політичні чинники* в умовах сьогодення нашої держави, як свідчать історичні події, є вагомими фактори, що здійснюють значний вплив на функціонування всієї економічної системи держави, її банківської системи та ринку нетрадиційних банківських послуг. До цієї групи нами віднесені такі чинники:

- політична стабільність в державі;
- узгодженість дій між різними гілками влади;
- наявність військових та державних політичних конфліктів;
- наявність дієвої системи державних органів влади у сфері регулювання діяльності банківських установ;
- існування довгострокової стратегії розбудови всієї фінансової системи держави та сектору банківських послуг зокрема;
- прозорі та зрозумілі умови ведення банківського бізнесу, впровадження механізмів протидії шокам, що періодично виникають у цій сфері;
- механізми лобіювання інтересів банкірів і т. ін.

3. *Нормативно-правові чинники* – сукупність факторів, що впливають також на сектор надання нетрадиційних послуг банків. Ці чинники є складовою взагалі політичних факторів, проте, на наше переконання, їх варто виділяти в окрему групу, оскільки вони пов'язані не стільки з політичними подіями в країні, скільки з професійністю народних депутатів та органів виконавчої влади у частині розробки та впровадження нових норм регулювання банківської діяльності. До цієї групи чинників варто передусім віднести такі з них:

- стабільність законодавчої бази функціонування банківських установ в країні та, зокрема, умов надання ними нетрадиційних послуг;
- професійна компетентність державних органів влади у сфері забезпечення стійких умов розвитку банківської системи в Україні;
- узгодженість та зрозумілість нормативно-правової бази, існування однозначного трактування базових положень регулювання діяльності банків.

4. *Соціальні чинники* – класичні фактори, що впливають на розвиток всіх без винятку економічних систем, оскільки в їх межах людина виступає одним з основних суб'єктів господарської діяльності. До цієї групи нами віднесено такі:

- демографічна структура населення (люди молодого віку більш схильні використовувати нові банківські продукти, користуватися сучасними інформаційними технології у сфері отримання фінансових послуг);
- рівень економічного забезпечення громадян, наявність середнього класу;
- рівень фінансової грамотності у суспільстві;
- ставлення громадян до діяльності банківських установ, їхній імідж;
- рівень довіри суспільства до роботи фінансових установ та банків зокрема та ін.

Важливим фактором серед соціальних, що впливає на розвиток нетрадиційних банківських послуг, є, на наш погляд, довіра до банків і банківської системи загалом. Якщо населення несе в банк свої заощадження – це сприяє успішному функціонуванню окремого банку. Довіра принципово важлива не тільки для банківського сектору, а і для всієї економіки в цілому. Питання про довіру можна розглядати з погляду філософії, психології, соціології, а також економіки. Психологічні аспекти проблеми довіри надзвичайно важливі для розуміння природи цього явища взагалі, оскільки всі подальші дії людини пов'язані з її психологічними орієнтаціями, ціннісними установками. Довіра як психологічний стан людини відображається в її поведінці. Будь-які отримані результати дій викликають в її свідомості певний рівень довіри або недовіри і при їх повторенні однозначно ведуть до закріплення довіри в поведінці індивідуума. При негативному впливі того чи іншого явища на людину воно може бути нею відкинуто з подальшим закріпленням недовіри до цього явища [2, с. 20].

Усе вищезазначене характерно і для клієнтів комерційних банків, причому як для фізичних, так і для юридичних осіб. Економічний зміст категорії довіри носить більш конкретний і прикладний характер. У розвинутій ринковій економіці ставлення людей до тих чи інших ринкових інститутів і механізмів управління багато в чому носить довгостроковий характер і формувалося тривалий період розвитку нації. Для завоювання довіри потрібно багато часу і відповідних дій, які б сприяли стабільності, прогнозуванню поведінки економічних суб'єктів у довгостроковій перспективі.

Для України нині встановлення довіри між банківськими установами та їхніми клієнтами – одна з найактуальніших проблем. Досвід проведення ринкових реформ в країні свідчить про те, що з боку держави такому цінному активу, як «довіра населення», не приділяється належної уваги. Відсутність чіткого законодавства, фінансові піраміди, корупція і банківські кризи призвели до різкого падіння довіри населення насамперед до держави і, як наслідок, до банків та банківського сектору загалом.

5. Фінансові чинники – сукупність факторів, що визначають перспективи розвитку ринку нетрадиційних банківських послуг як єдиного економічного суб'єкта з позиції його функціонування та ролі в межах фінансової системи держави. До таких факторів нами віднесено такі:

- рівень доходів громадян;
- схильність населення до здійснення заощаджень та ведення заощадливого способу життя;
- ефективність роботи банківських установ;
- існуючі вимоги щодо банківських нормативів, розміру статутного капіталу, виконання яких може стримувати процес розвитку банків;
- існування у банківській системі установ з іноземним капіталом;
- рівні депозитних та кредитних відсоткових ставок за основними видами банківських продуктів;
- доступність кредитних ресурсів для використання населенням та суб'єктами господарювання та ін.

Зазвичай фінансові чинники дуже пов'язані з економічними факторами і складають окрему їх частину. Проте, враховуючи, що ринок нетрадиційних банківських послуг є складовою банківського сектору і за своєю природою є фінансовим об'єктом дослідження, то окреслені чинники нами і були виділені в окрему групу.

6. *Інформаційні чинники* – сукупність факторів, що притаманні розвитку всього суспільства, впливають на всі сфери його функціонування, в т.ч. і на сектор банківських послуг. Інформаційні технології на сьогодні дійсно займають вагомий роль у розвитку людства. Вони стали невід'ємною частиною життя кожної людини. Вони активно вже використовуються й у сфері надання фінансових послуг. До їх числа віднесено такі:

- рівень покриття мобільним зв'язком в країні;
- рівень доступності населення до мережі Інтернет;
- наявність кваліфікованих кадрів для розробки нових технологій надання фінансових послуг;
- наявність високого рівня інформаційної прозорості функціонування державних органів влади, роботи банківських установ;
- формування ефективної системи збору даних про діяльність банків та їх діяльності на ринку нетрадиційних послуг.

7. *Інноваційні чинники* – сукупність факторів, що також визначають подальший розвиток ринку нетрадиційних банківських послуг. До їх числа віднесено такі:

- можливості створення у межах банків інноваційних банківських продуктів;
- рівень залучення закордонного досвіду реалізації інноваційних продуктів;
- наявність відповідних кваліфікованих працівників для розробки нових банківських продуктів;
- існування зацікавленості банків у впровадженні інновацій у сферу обслуговування населення і т. ін.

Отже, нами обґрунтовані найбільш вагомі чинники розбудови ринку нетрадиційних банківських послуг у межах ринку фінансових послуг, дію яких варто враховувати при формуванні стратегічних заходів розвитку такого ринку. Зауважимо, що окремі з наведених факторів здійснюють стимулюючий, а інші – стримуючий вплив, що необхідно також враховувати.

Список використаних джерел:

1. Арапов А. А. Теория организации и системный анализ. Москва: Московский государственный университет экономики, статистики и информатики, 2003. 74 с.
2. Барановський О. Сьогодення світового ринку банківських послуг. *Вісник Національного банку України*. 2012. № 4. С. 18–23.
3. Большая Советская энциклопедия. 2–3-е изд. Москва: БСЭ, 1955. Т. 37. 522 с.
4. Власов Д. В. Генезис формування поняття «ринок». *Економіка АПК*. 2009. № 4. С. 121–124.
5. Ганін В. І., Ганіна Н. В., Гурова К. Д. Методологія соціально-економічного дослідження: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
6. Герценштейн А. Рынок. Малая Советская энциклопедия. Москва: ОГИЗ РСФСР, 1931. Т. 7. С. 551–552.

7. Гонта О. І., Дубина М. В., Пілевич Д. С. Формування комплементарної інвестиційної політики України: виклики глобалізації та вимоги економічної безпеки. Чернігів, 2013. 184 с.
8. Шкарлет С. М., Гонта О. І., Дубина М. В. Особливості застосування системного підходу до пізнання економічних явищ. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 4 (8), ч. 1. С. 9-17.
9. Жаворонок А. В. Концептуальні засади ідентифікації типів нетрадиційних банківських послуг. *Фінансові дослідження: електронний науковий журнал*. 2017. № 1(2). С. 164–173. URL: <http://fr.stu.cn.ua/articles/1516694499649.pdf>.
10. Жаворонок А. В. Теоретико-прикладні особливості діяльності банківських установ в умовах стохастичності зовнішнього середовища. *Розвиток фінансових посередників у турбулентних умовах: колективна монографія* / за заг. ред. В. П. Ільчука. Чернігів: ЧНТУ, 2017. С. 58–78.
11. Катренко А. В. Системний аналіз об'єктів та процесів комп'ютеризації: навч. посіб. Львів: Новий світ–2000, 2000. 424 с.
12. Ковальчук А. Т. Фінансовий словник. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2006. 287 с.
13. Котлер Ф. Основы маркетинга: пер. с англ. / общ. ред. и вступ ст. Пеньковой. Москва: [б. и.], 1990. 736 с.
14. Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. В. Б. Боброва. Москва: Ростинтер, 1996. 699 с.
15. Лазебник В. М. Экономическая кибернетика: учебник. URL: <http://www.tnu.in.ua/study/books.php?do=file&id=6732>.
16. Шкарлет С. М., Гонта О. І., Маргасова В. Г., Дубина М. В. Механізм формування парабанківських посередників на фінансовому ринку в контексті забезпечення фінансової безпеки України: монографія. Чернігів: Чернігів. нац. технол. ун-т, 2014. 272 с.
17. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження. Львів: Світ, 2001. 416 с.
18. Основы методологии та організації наукових досліджень: навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
19. Оспіщев В. І., Кривошей В. В. Технологія наукових досліджень в економіці: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 255 с.
20. Рабинович И. А. Маркетинг в коммерческой деятельности. Одесса: Интмар, 1993. 248 с.
21. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики: монографія. Львів: ЛДУВС, 2015. 415 с.
22. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. Киев: МАУП, 2003. 368 с.
23. Українська радянська енциклопедія / ред. М. П. Бажан, О. І. Білецький, І. К. Білодід, В. Г. Бондарчук, П. А. Власюк та [ін.]. Київ: Гол. ред. Укр. радянської енциклопедії, 1963. Т. 12: Пряшів - Світлофор. 576 с.
24. Хандруев А. А. Рынок: БСЭ. Москва: Сов. энциклопедия, 1975. Т. 22. 452 с.
25. Ходаківська В. П., Беляєв В. В. Ринок фінансових послуг: теорія та практика: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2002. 616 с.

4.4. Підвищення ефективності функціонування небанківських фінансових посередників як необхідної умови розвитку вітчизняного фінансового ринку

Процес переходу до якісно нової форми економічних відносин, що базуються на ринкових принципах, зумовив необхідність внесення кардинальних змін до фінансово-кредитної системи економіки, яка відіграє ключову роль у забезпеченні руху грошових потоків, тим самим створюючи передумови суспільного відтворення. Основною ланкою цієї системи є небанківські фінансові установи (НФУ), яким належить провідне місце в загальному механізмі організації та регулювання економічного життя суспільства і від ефективності функціонування якого залежить успіх соціально-економічних перетворень у країні.

У розвинутих ринкових країнах саме небанківські фінансові установи є важливим чинником економічного зростання країни та забезпечення її економічної безпеки. Вони відіграють основну роль в утворенні оптимального середовища для мобілізації та вільного пересування капіталів, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки, розвитку підприємництва. У розвиненому ринковому господарстві НФУ вступають у пряму конкуренцію з банками, оскільки здатні надавати своїм клієнтам такі самі послуги і забезпечувати при цьому більшу надійність вкладів.

Однак, попри всі намагання державних органів влади та фінансових регуляторів, ринки небанківських фінансових послуг нині не стали тією ключовою ланкою фінансово-кредитного механізму, яка опосередковує процеси формування, розподілу та розміщення фінансових ресурсів і надання фінансових послуг, а також забезпечує взаємодію їх продавців і споживачів. Незважаючи на позитивні тенденції, які спостерігаються в діяльності небанківських фінансових установ, загальний його рівень не відповідає зростаючим потребам національної економіки та суттєво відстає від середньоєвропейських параметрів.

Потреба в більш детальному вивченні ролі небанківських фінансово-кредитних установ як посередників грошового ринку в розвитку фінансової системи України пов'язана, насамперед, з необхідністю визначення особливостей їх функціонування, а також переглядом чинних положень у напрямі формування ефективних механізмів забезпечення динамічного їхнього розвитку, що свідчить про актуальність зазначеної теми дослідження.

Вагомий внесок у дослідженні діяльності та проблем розвитку небанківських фінансово-кредитних установ в Україні та в світі зробили такі вчені: К. Г. Коваленко, О. В. Логин, Т. А. Попадик, Н. І. Корецька, Н. С. Різник, М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та інші [1-6].

Більшість фахівців розглядають діяльність небанківських фінансово-кредитних установ загалом, однак у контексті забезпечення розвитку фінансового ринку в період трансформаційних зрушень національної економіки необхідним є визначення заходів щодо підвищення ефективності функціонування небанківських фінансових посередників у сучасних умовах.

Метою роботи є визначення особливостей діяльності небанківських фінансово-кредитних установ як посередників грошового ринку з метою удосконалення розвитку фінансового ринку України.

У процесі дослідження та розгляду теми застосовувались метод аналізу і синтезу при дослідженні й узагальненні досвіду функціонування фінансових посередників банківського та небанківського типів; розрахунково-аналітичний, порівняльний – для аналізу й оцінювання діяльності фінансових установ небанківського типу; абстрактно-логічний – для обґрунтування теоретичних узагальнень і висновків.

Фінансові посередники відіграють важливу роль у функціонуванні грошового ринку, а через нього – у розвитку ринкової економіки, їх економічне призначення полягає в забезпеченні базовим суб'єктам грошового ринку максимально сприятливих умов для їх успішного функціонування. Тобто функціонально фінансові посередники спрямовані не всередину фінансової сфери, не на самих себе, а зовні, на реальну економіку, на підвищення ефективності діяльності її суб'єктів. Зростання національної економіки на ринкових засадах залежить від ефективної діяльності як банківських, так і небанківських фінансових установ. Банківський сектор із його тривалою історією функціонування продовжує відігравати головну роль у забезпеченні економіки фінансовими ресурсами.

Без сумніву, основна роль у реалізації фінансового посередництва належить банкам. Проте останнім часом спостерігається суттєва активізація діяльності небанківських фінансових установ на ринку, нарощування ними обсягів активних операцій та капіталу. Небанківські кредитно-фінансові установи (НФКУ) в розвиненому ринковому господарстві вступають у пряму конкуренцію з банками, оскільки здатні надавати своїм клієнтам такі самі послуги і забезпечувати при цьому більшу надійність вкладів [7].

Основне призначення НФКУ полягає у фінансуванні економічної діяльності та забезпеченні ефективного перерозподілу капіталу в суспільстві. Завдяки цьому створюються сприятливі умови для ефективного функціонування реального сектору економіки та прискорення кругообігу капіталу в процесі господарської діяльності. Поряд з цим діяльність НФКУ сприяє активізації підприємництва, стимулює платоспроможний попит з боку населення, збільшує грошову масу в країні, забезпечує зростання ефективності функціонування економіки та її розширене відтворення. Небанківські фінансові установи, акумулюючи кошти індивідуальних інвесторів і вкладаючи їх у різні економічні проекти, забезпечують рівновагу на ринку капіталів через погодження пропозиції і попиту на фінансові ресурси, перерозподіляють і знижують фінансові ризики, забезпечують підвищення ліквідності фінансових вкладень різних інвесторів унаслідок професійного управління залученими коштами [8, с. 107].

Розглянемо діяльність небанківських фінансово-кредитних установ. Проаналізуємо активи установ та обсяги наданих ними послуг (рис. 4.15).

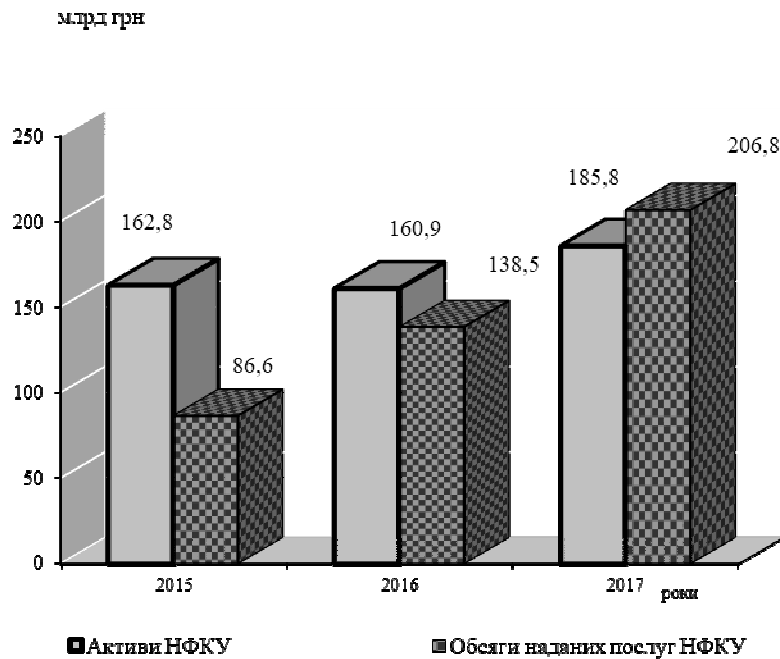

Рис. 4.15. Активи та обсяги наданих послуг небанківськими фінансово-кредитними установами

З даних рис. 4.15 видно, що обсяги активів та наданих небанківськими фінансово-кредитними установами фінансових послуг упродовж останніх років мають стабільне зростання. Зокрема, за результатами 2017 року активи фінансових установ та лізингодавців, у порівнянні з початком 2017 року, зросли на 16 % і становили 185,8 млрд грн, а обсяги наданих ними фінансових послуг, у порівнянні з 2016 року, зросли на 49 % і становили 206,8 млрд грн [9].

Ці показники свідчать про підвищення ролі парабанківських установ на грошовому ринку. Таким чином, стабільність національної економіки вимагає функціонування ефективного ринку фінансових послуг, ключовим завданням якого є об'єднання різних форм мобілізації, акумуляції та перерозподілу тимчасово вільних фінансових ресурсів у сферу інвестиційної діяльності.

Характерні риси нових економічних реалій визначили необхідність активізації внутрішніх інструментів для більш повного залучення потенціалу небанківських фінансових установ для задоволення споживчого попиту на фінансові послуги, інвестування економіки, підвищення соціального захисту населення. Зазначені фактори безпосередньо позначилися на динаміці зареєстрованих суб'єктів у Державному реєстрі фінансових установ, спричинили поступову зміну конфігурації учасників фінансових ринків (табл. 4.5).

Так, станом на 31.12.2015 р. у Державному реєстрі фінансових установ, який веде Нацкомфінпослуг, налічувалося 2239 фінансових установ. Протягом 2016 року за рішенням Нацкомфінпослуг набули статусу фінансової установи 245 установ, виключено з Державного реєстру 359 фінансових установ. Станом на 31.12.2016 р. у Державному реєстрі фінансових установ налічувалося 2125 фінансових установ.

Таблиця 4.5

Державний реєстр фінансових установ

Фінансові установи	Станом на				Відхилення 2017/2016 рр. (+,-)
	31.12. 2014 р.	31.12. 2015 р.	31.12. 2016 р.	31.12. 2017 р.	
Страхові компанії, всього	382	361	310	294	-16
у тому числі:					
страхові компанії з ризикових видів страхування	325	312	271	261	-10
страхові компанії зі страхування життя	57	49	39	33	-6
Кредитні установи, всього	711	728	621	537	-84
у тому числі:					
кредитні спілки	589	588	462	378	-84
інші кредитні установи	92	110	130	130	-
юридичні особи публічного права	30	30	29	29	-
Ломбарди	477	482	456	415	-41
Фінансові компанії	415	571	650	659	+9
Довірчі товариства	2	2	2	2	0
Недержавні пенсійні фонди	76	72	64	64	-
Адміністратори НПФ	24	23	22	22	-
Разом	2087	2239	2125	1993	-132

Станом на 31.12.2016 р. у Державному реєстрі фінансових установ налічувалось 9684 відокремлених підрозділів фінансових установ [9].

У розрізі видів фінансових установ розподіл відокремлених підрозділів має такий вигляд:

- по ломбардах – 6101 одиниця;
- по страхових компаніях – 1298 одиниць;
- по кредитних установах – 1760 одиниць;
- по фінансових компаніях – 522 одиниці;
- по адміністраторах НПФ – 3 одиниці.

Позитивну динаміку зареєстрованих відокремлених підрозділів фінансових установ у 2016 році демонструють ломбарди (+429 структурних підрозділів), фінансові компанії (+324 підрозділи), інші кредитні установи (+310 відокремлених підрозділів).

Протягом 2017 року набули статусу фінансової установи та включені до Державного реєстру фінансових установ 145 суб'єктів господарської діяльності, водночас виключено з Державного реєстру фінансових установ 277 фінансових установ.

Станом на 31.12.2017 р. у Державному реєстрі фінансових установ налічувалося 1993 фінансові установи.

Якщо ж брати до уваги діяльність фінансових установ і лізингодавців, включених до Державного реєстру фінансових установ та Реєстру осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, то динаміку їх кількості можна прослідкувати на рис. 4.16.

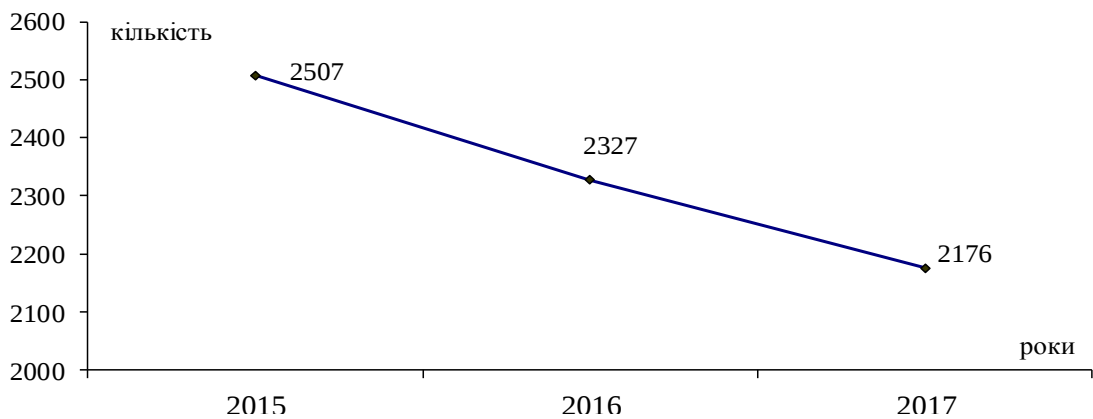

Рис. 4.16. Динаміка кількості небанківських фінансово-кредитних установ

За підсумками 2017 року кількість таких фінансових установ та лізингодавців (zareєстрованих у Державному реєстрі фінансових установ та Реєстрі осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги) становила 2176, у порівнянні з 2016 роком їх кількість зменшилась на 151 установу [10].

Водночас, незважаючи на зменшення кількості фінансових установ та лізингодавців, обсяги їх активів та наданих ними фінансових послуг упродовж останніх років мають стабільне зростання (рис. 4.15).

Це пояснюється їхньою спрямованістю на наближення до безпосереднього споживача фінансових послуг та прагненням до створення сучасної інфраструктури шляхом подальшого розгалуження мережі відокремлених підрозділів.

Варто відзначити, що серед фінустанов страхові компанії мобілізують величезні фінансові ресурси і є головними постачальниками довгострокових капіталів на грошовому ринку. Крім довгострокових цінних паперів, вони можуть вкладати свої ресурси в іпотечні позики, в довгострокові позики під заставу нерухомості тощо. Страховий бізнес в Україні спочатку розвивався досить інтенсивно, а кількість страхових компаній у середині 90-х років навіть перевищувала кількість комерційних банків. Однак страхові компанії зіткнулися з тими ж труднощами, що й банки. Економічна криза різко скоротила попит на страхові послуги, а хронічна інфляція, слабкість банківської системи, нерозвинутість ринку цінних паперів створювали великі труднощі щодо збереження мобілізованих коштів і розміщення їх у дохідні активи (рис. 4.17).

Дані рис. 4.17 свідчать про тенденцію до зменшення кількості страхових компаній на 16 установ у 2017 році у порівнянні з 2016 роком. Зменшення лайфових компаній становило 6 установ, нон-лайфових – 10 установ за 2017 рік у порівнянні з 2016 роком. Загалом за досліджуваний період кількість страхових компаній зменшилася на 74 страховики.

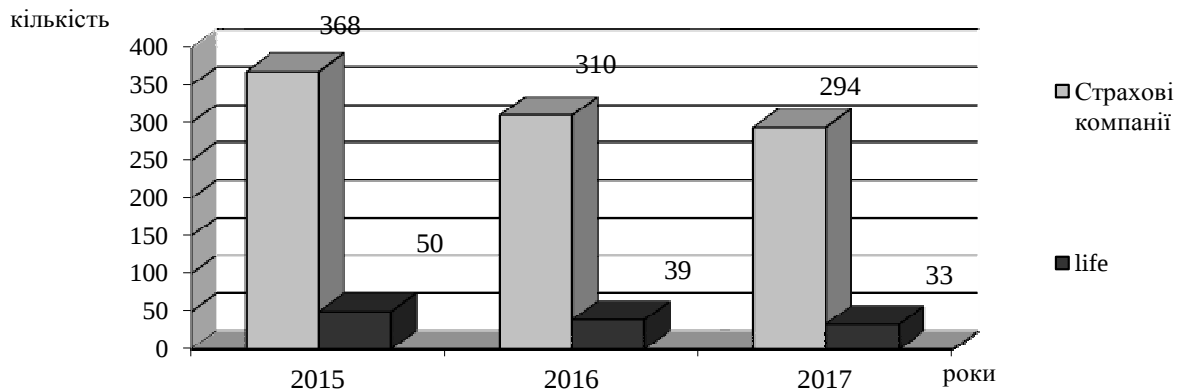

Рис. 4.17. Динаміка кількості страхових компаній

Джерело: [10].

Наступним видом фінансових посередників є пенсійні фонди. Динаміку кількості пенсійних фондів та їхніх адміністраторів зображено на рис. 4.18.

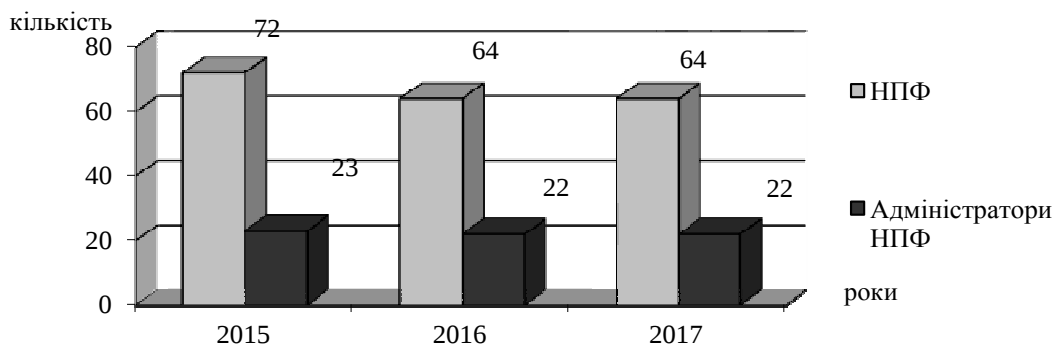

Рис. 4.18. Динаміка кількості недержавних пенсійних фондів

В Україні Закон «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» відносить ломбарди до фінансових установ, видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а саме надання коштів у позику на умовах фінансового кредиту [11]. Для забезпечення зобов'язань щодо повернення кредиту та сплати відсотків за користування кредитом ломбарди беруть під заставу рухоме майно (найбільш поширеним видом є ювелірні та побутові вироби з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, брукхт цих виробів) [12].

Іншим законодавчим актом – Законом України «Про лізинг» визначено, що «лізинг – це підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів». Лізингодавець – суб'єкт підприємницької діяльності, у тому числі банківська або небанківська фінансова установа, який передає в користування об'єкти лізингу за договором лізингу [13].

Фінансові компанії, мобілізовані звичайним для інвестиційних посередників шляхом (через продаж своїх цінних паперів) кошти направляють у позички фізичним та юридичним особам для придбання товарів виробничого чи споживчого призначення.

До фінансових послуг фінансових компаній відносимо:

- надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів;
- надання позик;
- надання порук (поручительств);
- фінансовий лізинг;
- надання гарантій;
- факторинг;
- залучення фінансових активів юридичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- операції з обміну валют;
- операції з переказу грошових коштів
- адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах.

Динаміку діяльності даних фінансових посередників зображено на рис. 4.19.

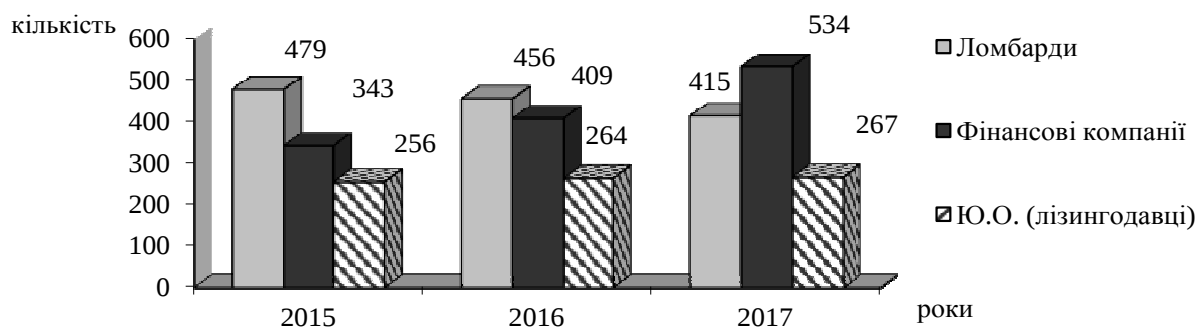

Рис. 4.19. Динаміка кількості ломбардів, фінансових компаній, юридичних осіб (лізингодавців)

Варто відзначити, що 534 фінансових компанії у 2017 році мали діючі ліцензії на здійснення діяльності по залученню коштів установників управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій із нерухомістю і від свого імені діяти в їхніх інтересах, здійснюючи управління майном.

Станом на 30.09.2017 року дозвіл, який надає право здійснювати емісію сертифікатів фондів операцій із нерухомістю (сертифікати ФОН), мають 15 фінансових компаній, із яких 4 створили 4 ФОНів.

Інвестиційні фонди, акумулюючи великі обсяги капіталів, спроможні забезпечити високий рівень професійного управління ними, надійний захист від кредитних ризиків та високий рівень доходності за своїми цінними паперами — акціями, інвестиційними сертифікатами тощо.

Поштовх до прискореного формування кредитної кооперації в Україні може дати прискорення розвитку бізнесу. Мобілізовані кредитними установами кошти розміщуються передусім у коротко- та середньострокові позички своїм членам — під проценти, нижчі від банківських. Нерозміщені в позички кошти товариства можуть зберігати на дохідних депозитах у банках чи інвестувати в короткострокові цінні папери з високою ліквідністю.

Розглянемо динаміку діяльності кредитних установ на рис. 4.20.

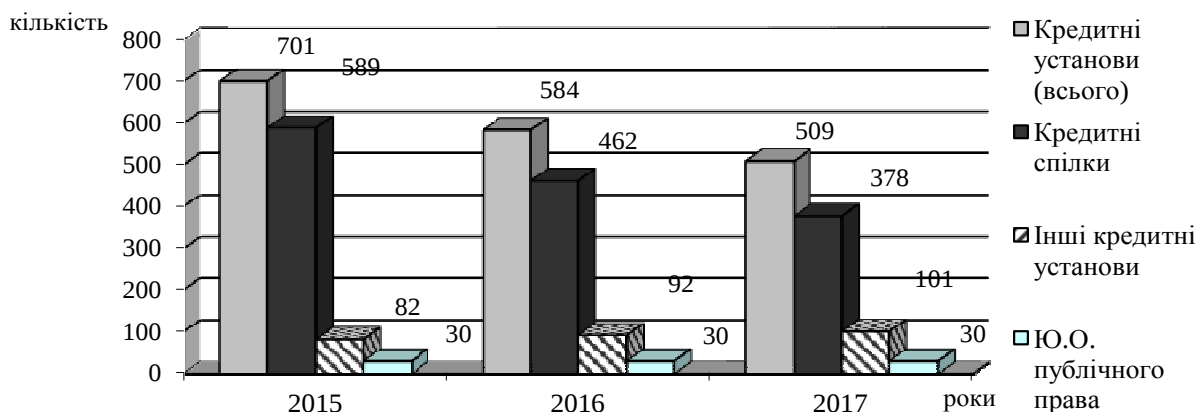

Рис. 4.20. Динаміка кількості кредитних установ

Отже, особливості діяльності небанківських фінансово-кредитних установ України можна звести до таких тверджень:

- причинами створення НФКУ є збільшення доходів населення; активний розвиток ринку цінних паперів; надання цими установами спеціальних послуг;
- НФКУ виступають як фінансові посередники на грошовому ринку;
- головна функція НФКУ: акумуляція заощаджень населення;
- НФКУ є вузькоспеціалізованими;
- кількість НФКУ збільшується, що свідчить про розвиток ринку небанківських фінансово-кредитних послуг в Україні. Отже, ринку фінансових послуг загалом [14, с. 86].

Аналізуючи роль небанківських фінансових установ у забезпеченні економічних суб'єктів фінансовими ресурсами, варто зазначити, що від інвестиційної спрямованості структури активів залежить розвиток усіх інститутів фінансового сектору. Так, у структурі активів небанківського сектору України найбільшу питому вагу займають вкладення в цінні папери та грошові кошти і депозити. Таким чином, враховуючи інвестиційні можливості небанківських фінансових установ у забезпеченні як реального, так і банківського секторів у фінансових ресурсах, вважаємо, що вони потенційно повинні впливати на економічне зростання в країні.

Аналіз розвитку небанківського фінансового посередництва показав, що незважаючи на суттєве відставання за обсягами активів від банківського сектору, небанківські фінансові установи можуть ефективно накопичувати та перерозподіляти фінансові ресурси на потреби економіки; структура активів НФКУ відіграє першочергову роль для визначення їхнього місця на фінансовому ринку країни (чим більша частка цінних паперів в інвестиційному портфелі, тим більш незалежними є НФКУ від банківського сектору); існує тісний зв'язок між ступенем розвитку НФУ та економічним зростанням; вплив НФУ на економічне зростання здійснюється прямим методом та опосередковано через банківську систему, державний бюджет та фондовий ринок; завдяки зростанню заощаджень та потреби в додатковому внутрішньому ресурсі для фінансування інноваційних проектів роль небанківських фінансових установ в економіці України буде зростати.

Серед найбільш актуальних проблем, без вирішення яких не можна розраховувати на формування потужної ланки небанківських кредитних установ і посилення їхньої ролі в розвитку вітчизняної економіки, слід назвати:

- недосконале правове поле, в межах якого функціонують ці установи та відсутність нормативних актів прямого впливу, які б регламентували дії тієї чи іншої ланки цього сектору;

- високий рівень недовіри населення до дії багатьох установ цієї системи;

- неефективне державне регулювання, що значно підвищує ступінь ризику всіх учасників цього процесу і передусім ризик головного агента-інвестора.

Важливість державного регулювання вітчизняного ринку небанківських фінансових послуг зумовлена тим, що його розбудова, включаючи створення якісно нових фінансових умов функціонування й розроблення правових основ регулювання, нових фінансових відносин у сфері небанківської діяльності, відбувається в умовах глобалізації світового фінансового господарства.

Зазначені проблеми найбільш нагальні для вирішення і не вичерпують усіх перешкод, які необхідно подолати на шляху розбудови небанківської ланки кредитної системи й підвищення її ролі у відтворювальному процесі.

Сьогодні також стоїть завдання якісного поліпшення нагляду і контролю небанківських фінансових установ, починаючи зі збирання, аналізу, узагальнення й розкриття звітності (включаючи вдосконалення інформаційних каналів); удосконалення методології аналізу й закінчуючи формуванням оптимального механізму оперативних перевірок небанківських фінансових установ і ефективної системи реагування на синдроми їхньої неплатоспроможності. Наведені пропозиції щодо формування механізму створення конкурентоспроможності небанківських фінансових установ є підставою оцінки та вдосконалення системи наглядових та контролюючих функцій регулятора цієї сфери. Основні напрямки регулювання діяльності небанківських фінансових установ повинні становити однорідну програму впливу на їх функціонування і здійснюватися комплексно, виходячи зі специфіки діяльності окремих груп цих установ.

Отже, основними заходами, які зможуть забезпечити збереження не лише досягнутого рівня розвитку фінансово-кредитних установ, але й сприятимуть значному розвитку їхньої діяльності, є:

- 1) удосконалення механізмів регулювання та підвищення ліквідності фінансово-кредитних установ;

- 2) посилення інвестиційної та інноваційної діяльності фінансово-кредитних установ;

- 3) забезпечення надійної та прозорої системи гарантування вкладів і захисту всіх клієнтів цих установ;

- 4) забезпечення необхідних вимог до нормативів достатності капіталу, необхідних для відкриття фінансово-кредитних установ, зміцнення стандартів та виконання критеріїв “професійної придатності, бездоганної репутації й добросовісності розкриття інформації”.

Більше того, досі залишаються невирішеними проблеми асиметричності інформації, низького рівня розвитку інфраструктури ринку небанківських фінансових послуг, незадовільної якості активів небанківських фінансових уста-

нов, неналежною підготовленістю кадрів і стану корпоративного управління в них, неврегульованості системи оподаткування діяльності на ринку небанківських фінансових послуг.

З метою вирішення наявних проблем діяльності НФКУ необхідним є сформулювати правове поле функціонування небанківських фінансово-кредитних установ, що враховує реалії їхнього розвитку, удосконалити систему державного регулювання і контролю за діяльністю небанківських фінансово-кредитних установ, підвищити довіру населення до фінансової системи загалом та фінансових посередників зокрема.

Список використаних джерел

1. Коваленко К. Г. Проблеми розвитку небанківських кредитно-фінансових установ України. *Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету*. URL: www.kntu.kr.ua/doc/zb_10_2/stat.../44.doc.
2. Колодізев О. М., Колесніченко В. Ф. *Гроші і кредит: підручник*. Київ: Знання, 2010. 615 с.
3. Корецька Н. І., Різник Н. С. Структура кредитної системи Сполучених штатів Америки. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/fkd/2011_1/part2/31.PDF.
4. Логин О. В. Діяльність небанківських фінансових установ на ринку фінансових послуг України. *Стратегічні орієнтири. Сучасні тенденції фінансового ринку 2011*. URL: <http://libfor.com/index.php?newsid=714>.
5. Попадик Т. А. Небанківські фінансово-кредитні установи: європейський досвід. *Студентський науковий журнал*. URL: <http://s-journal.cdu.edu.ua/base/2008/v6/v6pp143-145.pdf>.
6. Гроші та кредит: підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. / за заг. ред. М. І. Савлука. Київ: КНЕУ, 2002. 598 с.
7. Ємець В. В. Інститути небанківського фінансового сектора у системі забезпечення економічної безпеки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 11. С. 126–137.
8. Ніколаєв Є. Б. Підвищення ролі небанківських фінансово-кредитних установ. *Фінанси України*. 2002. № 12. С. 107–113.
9. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. *Огляд ринків*. URL: <http://nfp.gov.ua/content/oglyad-rinkiv.html>.
10. Аналітичний огляд ринку небанківських фінансових послуг України за 2016 рік. *Національне рейтингове агентство «Рюрік»*. URL: <http://rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1191>.
11. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664. URL: zakon.rada.gov.ua.
12. Про затвердження Положення про порядок надання фінансових послуг ломбардами: Розпорядження Держфінпослуг № 3981 від 26.04.2005 р. URL: <http://nfp.gov.ua>.
13. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16.12.1997 р. № 723/97-ВР. URL: zakon.rada.gov.ua.
14. Полагнин Д. Д., Федішин М. П., Олексин А. Г. *Банківська система: навч. посіб.* 2-ге вид., доповн. і випр. Чернівці: БДФЕУ, 2015. 380 с.

4.5. Стан та тенденції розвитку ринку страхування життя

Страхування покликано до життя прагненням людей захистити себе від можливих збитків. У сучасних умовах страхування має відновлювальну, превентивну, ощадну та контрольну функції. Одним із видів добровільного страхування є страхування життя, яке є індикатором економічного й соціального розвитку суспільства, адже, з одного боку, формує додаткові інвестиційні кошти, що сприяє розвитку економіки країни, з іншого - надає страховий захист інтересів людини. Страхування життя можна вважати універсальним інструментом для вирішення багатьох соціальних завдань, зокрема, матеріального забезпечення людини після досягнення пенсійного віку чи внаслідок втрати дієздатності, що є особливо наболілим для багатьох наших співвітчизників. Саме тому питання діяльності страхового ринку в Україні є особливо актуальним і потребує детального дослідження з метою оцінки стану та виявлення тенденцій його розвитку.

Дослідженню проблем страхування життя присвячені праці багатьох вітчизняних науковців: А. А. Александрова, М. М. Александрової, Є. П. Андрієвського, В. Д. Базилевича, Н. М. Внукової, К. Г. Воблого, І. А. Габидуліна, О. О. Гаманкової, Т. А. Говорушко, Л. М. Горбач, О. Д. Заруби, М. С. Клапківа, М. Д. Лутака, Ю. М. Мельничук, С. С. Осадця та багатьох інших. Аналіз публікацій дає змогу зробити висновок, що ринок страхування життя в Україні перебуває на етапі формування, нестабільність економіки та соціального розвитку держави, потреба в удосконаленні державного регулювання зумовлює необхідність подальших досліджень, які б дали оцінку закономірностей функціонування сучасного вітчизняного і світового страхового ринку, окреслили тенденції його розвитку та забезпечили вирішення назрілих питань.

Метою дослідження є поглиблене вивчення теоретичних характеристик страхування життя та розробка практичних рекомендацій щодо його удосконалення. Для досягнення мети поставлені такі завдання:

- розглянути сутність страхування життя, його завдання і правове забезпечення;
- виокремити чинники, які впливають на організацію і функціонування ринку страхування життя;
- провести аналіз та дати оцінку основних показників діяльності вітчизняних компаній зі страхування життя;
- виявити тенденції розвитку і сформулювати пропозиції щодо вдосконалення ринку страхування життя.

Важливим показником стану розвитку економіки країни є страховий ринок. Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів і доходів від розміщення коштів цих фондів [1]. Страховий ринок є складовою фінансового ринку, головна функція якого полягає в акумуляції та розподілі страхового фонду з метою страхового захисту. Ни-

ні страховий ринок України пропонує широкий асортимент страхових послуг, який формується на тлі фінансової кризи та стрімкого спаду економіки. Стрімке старіння населення зменшує фінансову спроможність держави та громадян, що призводить до низького рівня охорони здоров'я та пенсійного забезпечення. За таких умов усе більшу увагу населення привертає страхування життя, яке має на меті забезпечити щоденний захист та майбутнє кожного застрахованого.

Закон України «Про страхування» характеризує страхування життя як вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі:

- смерті застрахованої особи;
- дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування;
- досягнення застрахованою особою визначеного договором віку;
- у разі нещасного випадку, що стався із застрахованою особою;
- у випадку хвороби застрахованої особи.

Як бачимо, страховим випадком може бути небажана ризикова подія (нещасний випадок, хвороба), очікувана неминуха подія (смерть, закінчення строку дії договору страхування життя) та радісна бажана подія (повноліття, одруження).

Страхування життя має деякі особливості, не властиві видам загального страхування, є універсальним інструментом для вирішення багатьох соціальних завдань. Крім того, страхування життя в усьому світі розглядається як один із наймогутніших резервів внутрішніх інвестицій [2].

В Україні, у порівнянні з іншими розвинутими країнами, ринок страхування життя перебуває на етапі формування, що значною мірою зумовлено соціально-економічним станом розвитку та установленими культурно-історичними традиціями суспільства. Загалом страхування життя спрямоване на надання страхувальникам широкого набору страхових послуг ощадного, інвестиційного або гарантійного характеру. Його основними відмінностями є довгостроковість і накопичувальний фінансовий механізм.

З огляду на сутність страхування життя, його основні завдання доцільно розглядати у двох характеристиках: страхового захисту та заощадження коштів.

До соціальних завдань страхування життя можемо віднести:

- захист сім'ї в разі втрати годувальника;
- забезпечення пенсії у старості або у разі хвороби;
- накопичення коштів для надання матеріальної підтримки дітям при досягненні повноліття, одруженні, для оплати їх освіти;
- оплата ритуальних послуг.

Фінансова складова завдань страхування життя передбачає:

- збереження капіталу та отримання інвестиційного доходу;
- збільшення особистих доходів за рахунок надання пільг з оподаткування виплат по страхуванню життя;
- надання фінансових гарантій в іпотечному кредитуванні (страхування життя позичальника);
- захист приватного бізнесу, збереження підприємства у разі смерті партнера по бізнесу.

Основними законодавчими документами, які регулюють відносини у сфері страхування життя в Україні, є Закон України «Про страхування» та Податковий кодекс України, державне регулювання та нагляд за страховою діяльністю здійснює Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, яка є державним колегіальним органом, підпорядкованим Президенту України, підзвітним Верховній Раді України [3].

Основними чинники, які впливають на організацію і функціонування ринку страхування життя в Україні, є:

- інтеграційні та глобалізаційні процеси;
- взаємозалежність страхового і фінансового ринків;
- рівень законодавства у сфері страхування;
- розвиненість фондового ринку країни;
- залежність національного страхового ринку від іноземного капіталу;
- наявність різних форм фінансових інструментів;
- діяльності фінансових інститутів та наглядових органів;
- нагляд і контроль за злиттями і поглинаннями на страховому ринку;
- фінансово-економічна політика учасників страхового ринку;
- економічна (фінансова), політична ситуація в країні;
- рівень якості життя населення та страхової культури.

Необхідно зазначити, що ринок страхування життя в Україні потребує трансформаційних зрушень відповідно до цих реалій, з якими стикається вітчизняна економіка. Відсутність економічної стабільності призвело до скорочення кількості страхових компаній (рис. 4.21).

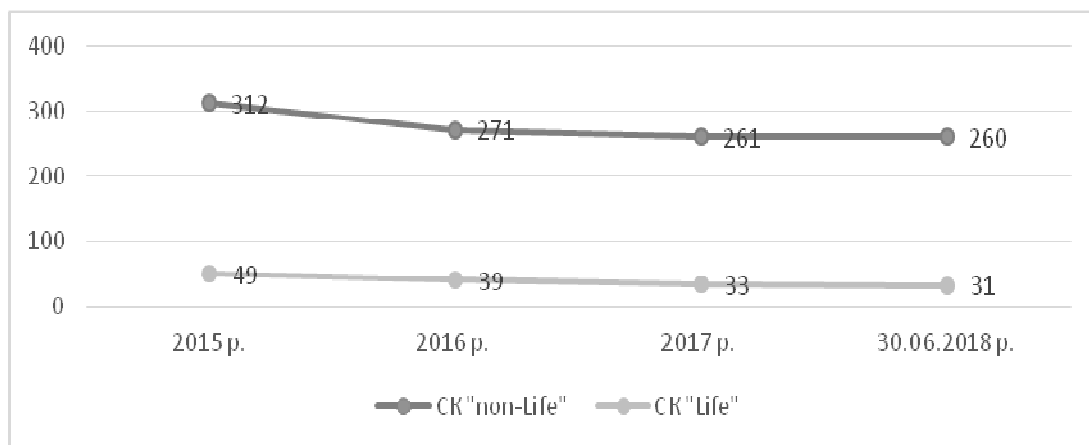

Рис. 4.21. Кількість страхових компаній за 2015–2017 рр. та I півріччя 2018 р.

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [4].

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, кількість СК «non-life» протягом 2015-2018 років зменшилися на 52 компанії, а СК «life» – на 18 компаній [4].

Аналогічно, спостерігається зменшення кількості укладених договорів із страхування життя на 672,1 тис. од. (із 1087,3 тис. од. у 2015 р. до 301,6 тис. од. станом на 30.06.2018 р.) протягом аналізованого періоду (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Кількість укладених договорів зі страхування життя з фізичними особами

Договори	Рік			Відхилення	30.06.2018
	2015	2016	2017	2017/2015	
Кількість договорів, тис. од.	1087,3	846,4	415,2	672,1	301,6
Кількість застрахованих фізичних осіб, тис.	4 939,0	4 165,0	4 076,7	-862,3	4 079, 1

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [4].

Аналіз статистичних даних, що відображений у табл. 4.6, показує, що у 2017 році зменшилася кількість застрахованих на 862,3 тис. осіб у порівнянні з 2015 роком. Однак протягом 2017 року застраховано 1 532 821 фізичних осіб, що на 11,2 %, або на 154 178 осіб більше проти відповідного періоду 2016 року [4]. У I півріччі 2018 року було застраховано 1,27 млн фізичних осіб, що в 1,5 рази більше відповідного періоду 2017 року (було 501 тис. чол.) [5].

Аналіз статичних даних, наведений на рис. 4.22, відображає зростання валових страхових платежів зі страхування життя у 2017 році на 5,7 % проти 2016 року. У I півріччі 2018 року обсяг страхових премій зріс на 39,2 % порівняно з аналогічним періодом 2017 року і становив 1732,8 млн грн.

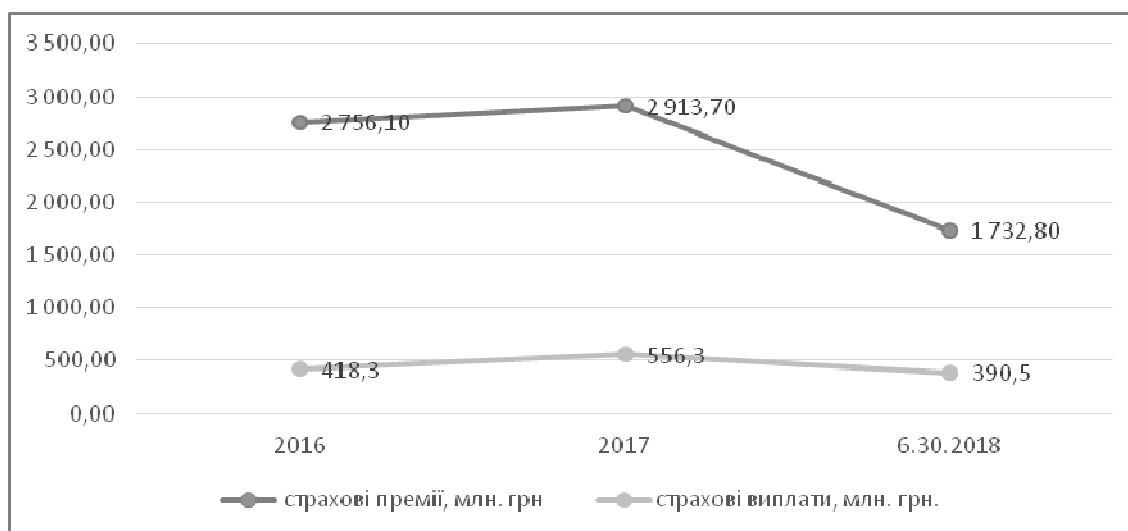

Рис. 4.22. Темпи приросту страхових премій та виплат із страхування життя

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [4].

Темп приросту валових страхових виплат зі страхування життя у 2017 році становив 33 % [4]. За підсумками I півріччя 2018 року обсяг валових страхових виплат зі страхування життя зріс на 46,9 % до 391 млн грн [5].

Зростання страхових премій та страхових виплат протягом аналізованого періоду свідчить про підвищення довіри населення до страхових продуктів, які пропонують страхові компанії на ринку страхування життя.

Досвід зарубіжних країн у сфері страхування теж показує зростання в динаміці вхідних премій зі страхування життя. У 2017 році страхові премії зросли на 2,3 % у США; 3,8 % – у Великобританії; 3,7% – в Японії; 2,5% – у Франції та 2,3% в Італії. Найбільший темп приросту страхових премій має Великобританія та Японія [6].

Рівень розвитку ринку страхових послуг визначається часткою страхування життя в загальному обсязі страхових премій та виплат (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Структура чистих страхових премій та чистих страхових виплат

Види страхування	Страхові премії, млн грн			Структура страхових премій, %		
	2016	2017	станом на 30.06.18	2016	2017	станом на 30.06.18
Чисті страхові премії						
Страхування життя	2754,1	2913,7	1732,8	10,4	10,2	10,3
Види страхування, інші, ніж страхування життя	23 709,7	25 580,7	15 014,0	89,6	89,8	89,7
ВСЬОГО (усі види страхування)	26 463,8	28 494,4	16 746,8	100	100	100
Чисті страхові виплати						
Страхування життя	418,3	556,3	390,5	4,9	5,4	6,7
Види страхування, інші, ніж страхування життя	8142,7	9700,5	5472,4	95,1	94,6	93,3
ВСЬОГО (усі види страхування)	8561,0	10 256,8	5862,9	100	100	100

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [4].

Питома вага чистих страхових премій зі страхування життя в загальній структурі чистих страхових премій протягом 2016-2018 років не перевищувала 10,4 %. Як показує досвід економічно розвинених країн, страхування життя становить 50–60 % страхового ринку. Однак необхідно зазначити, що у 2004 році, цей показник в Україні становив лише 1,9 % [7]. Збільшення цього показника підтверджує факт розвитку страхування життя в Україні.

Досліджуючи структуру чистих страхових виплат протягом 2016–2017 років спостерігаємо зростання питомої ваги страхових виплат зі страхування життя з 4,9 до 5,4 %, а станом на 30.06.2018 року частка страхових виплат зі страхування життя становила 6,7 %.

У структурі валових страхових премій та виплат зі страхування життя найбільшу питому вагу становлять страхові премії та виплати за договорами накопичувального страхування. Так, частка валових страхових премій за договорами накопичувального страхування в загальній структурі страхових премій зі страхування життя станом на I півріччя 2018 року становила 55,2 %, а частка валових страхових виплат – 90,6 % [4].

Рівень страхових виплат є показником, що показує рентабельність страхування та визначається як відношення страхових виплат до страхових премій. Аналізуючи дані табл. 4.8, можна зробити висновок, що рівень чистих страхових виплат зріс у 2017 році на 3,7 % і становив 36 %.

Станом на 30.06.2018 року цей показник становив 35,0 %, що на 0,8 % більше у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року.

Щодо страхування життя, то рівень чистих страхових виплат протягом аналізованого періоду мав тенденцію до зростання і станом на I півріччя 2018 року становив 22,5 %. Однак у країнах із розвиненим страховим ринком рівень страхових виплат перевищує 70 %.

Таблиця 4.8

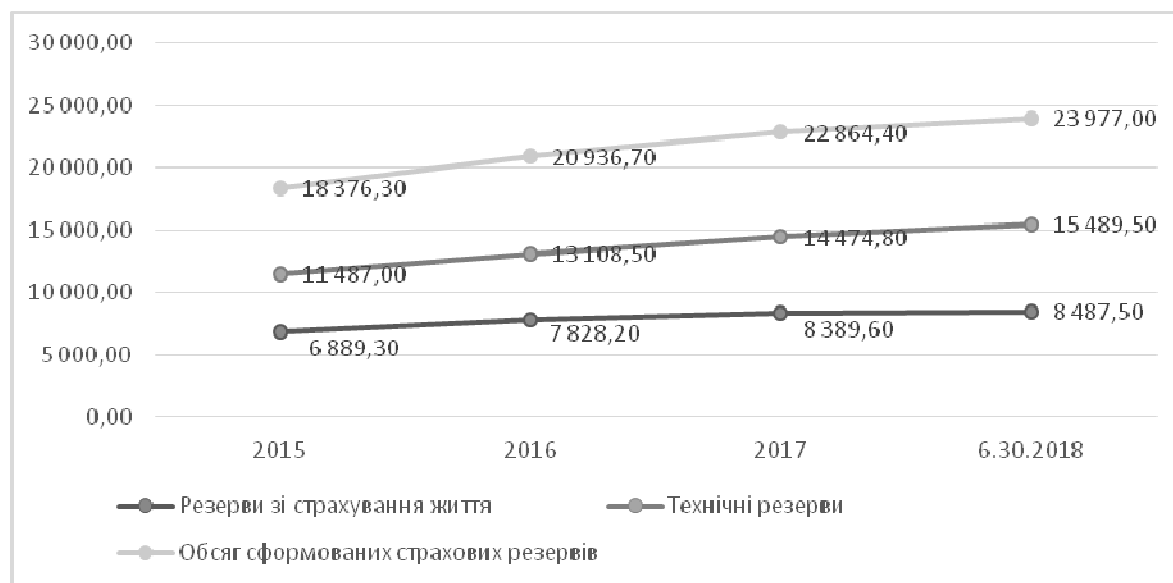
Рівень страхових виплат

Види страхування	Рівень страхових виплат, %					
	валових			чистих		
	2016	2017	станом на 30.06.18	2016	2017	станом на 30.06.18
Страхування життя	15,2	19,1	22,5	15,2	19,1	22,5
Види страхування, інші, ніж страхування життя	26,0	24,6	26,2	34,3	37,9	36,4
ВСЬОГО (усі види страхування)	25,1	24,3	25,9	32,3	36,0	35,0

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [4].

Отже, незважаючи на позитивні зрушення у сфері страхування життя в Україні, цей сегмент фінансового ринку потребує удосконалення через інформаційне забезпечення з метою підвищення рівня страхової культури населення.

Наступним показником, який характеризує рівень розвитку страхового ринку, є обсяг сформованих резервів (рис . 4.23).

*Рис. 4.23. Обсяг страхових резервів за 2015-2017 рр.
та I півріччя 2018 р., млн грн*

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [4].

Обсяг страхових резервів протягом аналізованого періоду мав тенденцію до зростання, що свідчить про платоспроможність та надійність страхових компаній. За підсумками I півріччя 2018 року резерви зі страхування життя становили 8487,5 млн грн, що на 1598,2 млн грн, або на 23 % більше у порівнянні з 2015 роком. Проте, незважаючи на зростання обсягу сформованих резервів протягом досліджуваного періоду, у I півріччі 2018 року 10 СК «Life» отримали від'ємне значення приросту резервів зі страхування життя на загальну суму 158,3 млн грн. На думку експертів-аналітиків, це пов'язано з достроковим розірванням договорів страхування [4].

Особливої уваги заслуговує аналіз надходжень валових страхових платежів від фізичних та юридичних осіб (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Структура надходжень валових страхових платежів

Страхувальники	Рік			
	2015	2016	2017	станом на 30.06.18
Від фізичних осіб, млн грн	2067,1	2636,9	2813,1	1663,1
Структура, %	94,5	95,7	96,6	96
Від юридичних осіб, млн грн	119,5	119,2	100,6	69,7
Структура, %	5,5	4,3	3,4	4

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [4].

Згідно з даними Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг, протягом досліджуваного періоду, валові страхові платежі, що надійшли від фізичних осіб, мали тенденцію до зростання. У 2017 році від фізичних осіб отримано страхових платежів у сумі 2813,1 млн грн (або 96,6 %), тоді як від юридичних осіб отримано лише 100,6 млн грн (або 3,4 %). У I півріччі 2018 року від фізичних осіб отримано 1,66 млрд грн премій зі страхування життя, що становить 96 % у загальній структурі валових страхових платежів та 69,7 млн грн від юридичних осіб [4].

Отже, протягом 2015-2018 років спостерігається зростання надходжень страхових платежів від фізичних осіб з одночасним зменшенням таких надходжень від юридичних осіб. Це дає змогу зробити висновок про нерозвиненість корпоративного страхування в Україні. Для прикладу, у Німеччині внески з пенсійного страхування розподіляються між роботодавцем та робітником. Так, розмір внесків з пенсійного страхування становить 20 % щомісячної заробітної плати, з яких половину сплачує роботодавець, а іншу половину – працівник [7, с. 13].

Аналізуючи ринок страхування життя в Україні доцільним є дослідження рейтингу страхових компаній по преміях та виплатах.

За даними журналу «Insurance Top», до трійки лідерів-страховиків по преміях увійшли такі страхові компанії, як МетЛайф, Уніка Життя і ТАС (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

ТОП -10 страховиків зі страхування життя по преміях

№ п/п	Назва компанії	Премії, тис. грн		Темп приросту, %
		I півр. 2017 р.	I півр. 2018 р.	
1	МетЛайф	336 248	432 412	28,6
2	УНІКА Життя	195 732	286 630	46,44
3	ТАС	209 934	235 774	12,31
4	АСКА-Життя	94 016	217 598	131,45
5	PZU Україна Життя	131 424	193 604	47,31
6	АХА Страхування життя	26 508	41 145	55,22
7	Княжа Лайф VIG	26 828	31 237	16,44
8	ІНГО Україна Життя	19 060	20 247	6,22
9	КД-Життя	12 189	15 916	30,58
10	Грінвуд Лайф Іншуранс	1597	10 920	583,93

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [8].

Дані табл. 4.10 засвідчують, що у I півріччі 2017-2018 років страхова компанія MetLife є беззаперечним лідером за обсягом зібраних страхових премій. Темп приросту страхових премій компанії становив 28,6 %. Страхові премії, залучені «ПрАТ «МетЛайф», на 65–70 % більші за показники інших провідних страховиків з ТОП-3 галузевого рейтингу. Крім лідерства за обсягами зібраних страхових премій, ПрАТ «МетЛайф» очолює рейтинги у 2017 році за такими ключовими показниками, як [9]:

- обсяг страхових премій за накопичувальними договорами страхування життя;
- кількість застрахованих осіб за накопичувальними договорами страхування життя;
- загальна кількість застрахованих осіб за всіма типами договорів страхування життя [9].

Проте випереджаючими темпами нарощують страхові премії такі страхові компанії, як Грінвуд Лайф Іншуранс (темп приросту становив 583,93 %), АСКА-Життя (131,45 %), АХА Страхування життя (55,22 %), Уніка Життя (46,44 %) та ін.

Незважаючи на те, що до трійки лідерів за обсягом страхових премій увійшла страхова компанія ТАС, однак за показником темпу приросту вона посідає передостаннє місце серед ТОП-10 страховиків. Найменший обсяг премій у I півріччі 2018 року серед ТОП-10 страховиків зі страхування життя отримала страхова компанія Грінвуд Лайф Іншуранс (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

ТОП-10 страховиків зі страхування життя по виплатах за I півріччя 2018 р.

№ п/п	Назва компанії	Страхові виплати, тис. грн	Викупна сума, тис. грн	Кількість страхових випадків
1	УНІКА Життя	112 426	1987	635
2	ТАС	70 892	26 912	2672
3	МетЛайф	68 579	22 101	3136
4	PZU Україна Життя	28 735	4688	1469
5	АСКА-Життя	13 494	46	1000
6	ІНГО Україна Життя	6779	0	119
7	Княжа Лайф VIG	3243	5803	81
8	КД-Життя	1743	801	87
9	АХА Страхування життя	1252	0	67
10	Грінвуд Лайф Іншуранс	28	1	12

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [8].

Досліджуючи страхову діяльність ТОП-10 страховиків зі страхування життя (табл. 4.11), можна зробити висновок, що за I півріччя 2018 року до трійки лідерів страхового ринку України по виплатах увійшли такі страхові компанії, як УНІКА Життя, ТАС та МетЛайф. Зростання обсягу страхових виплат у динаміці є свідченням високої фінансової надійності компаній.

Таким чином, підводячи підсумок, необхідно відзначити, що страхування життя має служити не тільки інструментом соціального захисту населення, але й інвестиційним інструментом. Так, в Європі та США традиційно розвинене так зване страхування життя з інвестиційною складовою (unit-linked страху-

вання). Завдяки цьому страхова компанія може підвищити свою прибутковість, використовуючи частину портфеля для інвестицій у більш прибуткові, але водночас ризикові інструменти [10].

На жаль, в Україні, в умовах нестабільного фінансового середовища, страхові компанії не пропонують страхові поліси зі страхування життя з інвестиційною складовою через високий ризик втрати інвестиційних коштів.

Проте, підсумовуючи вищевикладене, слід виділити позитивні тенденції в розвитку ринку страхування життя в Україні:

- зростання загального обсягу страхових премій;
- зростання кількості укладених договорів зі страхування життя та кількості застрахованих осіб;
- зростання частки страхування життя у страхових преміях;
- зростання рівня страхових виплат та платоспроможності страхових компаній;
- зростання обсягу страхових резервів та фінансової надійності страхових компаній.

Крім позитивних зрушень, є багато чинників, які прямо чи опосередковано стримують розвиток ринку страхування життя. До таких слід віднести:

- низький рівень економічного розвитку країни;
- нестабільність політичної ситуації;
- невизначеність у соціальній сфері;
- низькі доходи підприємств і населення, що зумовлює відсутність вільних коштів;
- недовіра до страхових компаній, до їхньої платоспроможності та фінансової стійкості в довгостроковій перспективі;
- відсутність твердих гарантій збереження вкладених коштів;
- нестійкість національної валюти, інфляція, за якої довгострокові фінансові вкладення не становлять інтересу;
- недосконалість законодавства та відсутність суттєвих важелів, що стимулювали б потенційних страхувальників укладати договори страхування життя;
- низький рівень страхової культури як страхувальників, так і деяких страховиків та їхніх посередників;
- низька конкуренція за якісною складовою страхових послуг.

Дослідивши сутність, стан та тенденції розвитку ринку страхування життя, можемо зробити такі висновки. Страхування життя є особливою сферою забезпечення стабільності та ефективності економічного й соціального розвитку суспільства, адже дає можливість акумулювати значні фінансові ресурси. Саме тому одним із важливих завдань державної політики в галузі страхування має бути підвищення ролі страхування життя та забезпечення умов для його ефективного розвитку.

Значна кількість виявлених проблем розвитку ринку страхування життя в Україні пов'язана передусім з економіко-політичною ситуацією та менталітетом багатьох людей, які зневірилися в можливості захистити себе в завтрашньому дні, використовуючи важелі вітчизняного страхового ринку.

Для забезпечення подальшого ефективного розвитку ринку страхування життя в Україні, на нашу думку, необхідно вжити відповідних заходів: впорядкувати страхове законодавство, врахувавши стан розвитку економіки та платоспроможність населення; підвищити прозорість діяльності учасників ринку страхування життя; поглибити інтеграцію вітчизняного страхування до європейських страхових структур; вжити заходів для усунення бюрократичних перепон розвитку цього виду страхування; розробити ефективні механізми захисту інтересів суб'єктів страхування.

Як позитивний момент, доцільно вказати, що вітчизняний ринок страхування життя має великий потенціал розвитку, про що свідчить зростання розміру страхових премій, збільшення кількості застрахованих та сум страхових виплат протягом 2017–2018 років, а це дає можливість компаніям зі страхування життя підвищити свою прибутковість та платоспроможність, розширити інвестиційні можливості економіки, забезпечити гідне, безтурботне майбутнє застрахованим особам.

Список використаних джерел

1. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року № 5/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Говорушко Т. А., Стецюк В. М. Страхування: навч. посіб. / за ред. Т. А. Говорушко. Київ; Львів: Магнолія 2006, 2014. 328 с.
3. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Указ президента України від 23 листопада 2011 року № 1070/2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1070/2011>.
4. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/.../Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrain>.
5. Понад 4 мільйони українців уже мають альтернативу пенсії. URL: <http://www.khustnews.in.ua/novini/ukrayina/32226-ponad-4-mlyoni-ukrayincv-uzhe-mayut-alternativu-pensyam.html>.
6. Заволока Л. О., Мороз С. Р., Якимова В. І. Life-страхування на українському страховому ринку: переваги та ризики. Світовий досвід. *Молодий вчений*. 2017. № 5 (45). С. 577–581.
7. Криклій А. С., Пікус Р. В. Ринок страхування життя в Україні: тенденції та європейський досвід. *Економіка та держава*. 2008. № 5. С. 13–16.
8. Рейтинг страхових компаній України / Форіншурер страхування. URL: <https://forinsurer.com/ratings/life/18/6/6>.
9. Метлайф в Україні. URL: <http://www.metlife.ua/uk/Individual/Who-We-Are/Locally/index.html>.
10. Березецька Г. Ринок страхування життя в Україні: життя ледве жевріє. *FINANCE.UA*. 2015. URL: <http://news.finance.ua/ua/news/-/349965/rynok-strahuvannya-zhyttya-v-ukrayini-zhyttya-ledve-zhevriye>.

4.6. Аналіз взаємозалежності показників фінансової звітності банків України

Нині досить поширеною проблемою є якісна оцінка фінансового стану банку [1], порівняння його з фінансовим станом інших банків. У такому контексті виникає питання, як фінансовий стан одного банку, всієї банківської системи впливає (або вплине) на відповідний окремий банк на ринку банківських послуг, і яким чином виміряти цей вплив. Це й зумовлює актуальність дослідження взаємозалежності показників фінансової звітності банків України.

Сьогодні банківська установа є досить складною економічною системою, працюючи на одному ринку банки так чи інакше залежать один від одного. Опираючись на попередні дослідження [9], весь банківський сектор можливо поділити на три умовні частини: банки, що практично не мають впливу на ринок (їхня частка менше 2 процентних пунктів); банки, що мають низький вплив на ринок, але істотний вплив на деякі малі банки (від 1 до 5 %); банки, що виділяються за розміром і доходами, які на ринку є практично монополістами й мають істотну частку держави у статутному капіталі (від 10 % і більше).

Відповідно, потрібно зазначити, що банк може мати певний вплив на інші банки, з якими він прямо чи опосередковано взаємодіє, якщо коефіцієнти кореляції між показниками його фінансової звітності та іншими банками досить високі. Далі такий вплив ми будемо називати індексом впливу на локальному ринку (ІВЛР) [9]. У цьому контексті треба зазначити, що банки-лідери та банки-банкроти мають певну модель поведінки, імітуючи поведінку свого банку-лідера, банк-імітатор приймає певну модель поведінки, що приносить йому процвітання або занепад. Визначення точок взаємовпливу між банками дає змогу побудувати портрет процвітаючого банку та банку, що близький до банкрутства.

Для того щоб зрозуміти, наскільки взаємозалежні банки, доцільно визначити сили впливу одних банків на інші шляхом розрахунку коефіцієнтів кореляції між показниками їхньої фінансової звітності.

Розглянемо аналіз взаємозв'язків квартальних показників активів, зобов'язань, власного капіталу та фінансових результатів банків України з 2006 по 2017 рр. [10] на такій вибірці банків: ПАТ КБ «Приватбанк», ПАТ «Сітібанк», АТ «Ощадбанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Промінвестбанк», АТ «Укресімбанк», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «ВТБ Банк», ПАТ «Альфа-Банк», ПАТ «Універсал Банк».

Попередня обробка даних була здійснена шляхом побудови таблиць рядів даних, де перша колонка містить дати спостережень наростаючим підсумком, інші колонки спостереження – об'єкти дослідження. Кожна така таблиця, виражена матрицею (X_i), що представляє окремий фінансовий показник, наведений у звітності банків, наприклад, «Активи», «Фінансовий результат» тощо.

За відповідними кореляційними таблицями був проведений графічний аналіз розсіювання показників кореляції між банками банківського сектору (формула (4.1)):

$$K = \begin{pmatrix} 1 & r_{yx_1} & r_{yx_2} & \dots & r_{yx_m} \\ r_{x_1y} & 1 & r_{x_1x_2} & \dots & r_{x_1x_m} \\ r_{x_2y} & r_{x_2x_1} & 1 & \dots & r_{x_2x_m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{x_my} & r_{x_mx_1} & r_{x_mx_2} & \dots & 1 \end{pmatrix}, \quad (4.1)$$

Під час дослідження банківських установ були прийняті такі умови:

а) не враховується динаміка утворення-ліквідації банків (не має наслідкування банківських установ);

б) не враховується динаміка зміни форми квартальної звітності банків (не має наслідкування показників), показники будуються за той період, за який вони фактично існують, якщо кількість спостережень менше 20 – ряд даних не досліджується;

в) досліджується тільки вплив найбільших банків на інші банків, де сильний зв'язок (кількість банків лідерів змінюється залежно від їх впливу на банківську систему), коефіцієнти кореляції за показниками ($r_{xy} \in (-1; -0,6) \text{ \& } (0,6; 1)$).

Проведемо дослідження взаємозв'язку показників власного капіталу між банками, що діють на території України: для виявлення зв'язків між показниками власного капіталу банків України ми відібрали декілька показників, що безпосередньо входять до його структури.

Під час дослідження коефіцієнтів кореляції та формування висновків за визначеними цільовими показниками ми враховували, те, що власний капітал використовують для захисту інтересів вкладників і кредиторів та покриття збитків від банківських операцій. Таким чином, залежність показників власного капіталу банків не може трактуватися як однозначно негативний або позитивний фактор.

Значна залежність власного капіталу одного банку від іншого, може вказати про: незахищеність такого банку від зовнішніх впливів, про надмірні ризики контрагентів, ризики, пов'язані з інсайдерами. Також це може свідчити про надмірну залежність банку від динаміки банківського ринку, вплив банків лідерів на його фінансовий стан.

Крім того, потрібно зазначити, що банк, який діє за моделлю холдингової компанії, коли він скуповує цінні папери інших банків, теж має досить сильні зв'язки зі своїми дочірніми «банками-компаніями», але це не говорить про його слабкість, а скоріше силу впливу на іншу частину банківського ринку.

Цілком доцільно й обґрунтовано можливо сказати і про третій варіант, коли на банківському ринку існує декілька моделей поведінки, що формуються банками-лідерами і копіюються іншими банками. Тоді можна сказати і про збіжність трендів показників фінансової звітності банків-лідерів і банків-наслідувачів. Треті банки, показники звітності яких виділяються із сукупності банків, можна назвати аутсайдерами, які рано чи пізно стають банкрутами, оскільки не можуть вчасно «піймати» тенденції ринку.

Усі ці вищезазначені твердження мають місце і повинні детальніше досліджуватися і піддаватися відповідній перевірці.

Досліджуючи показник «Власний капітал усього», ми можемо виділити декілька лідерів: Приватбанк, Ощадбанк, Укрсоцбанк (рис. 4.24).

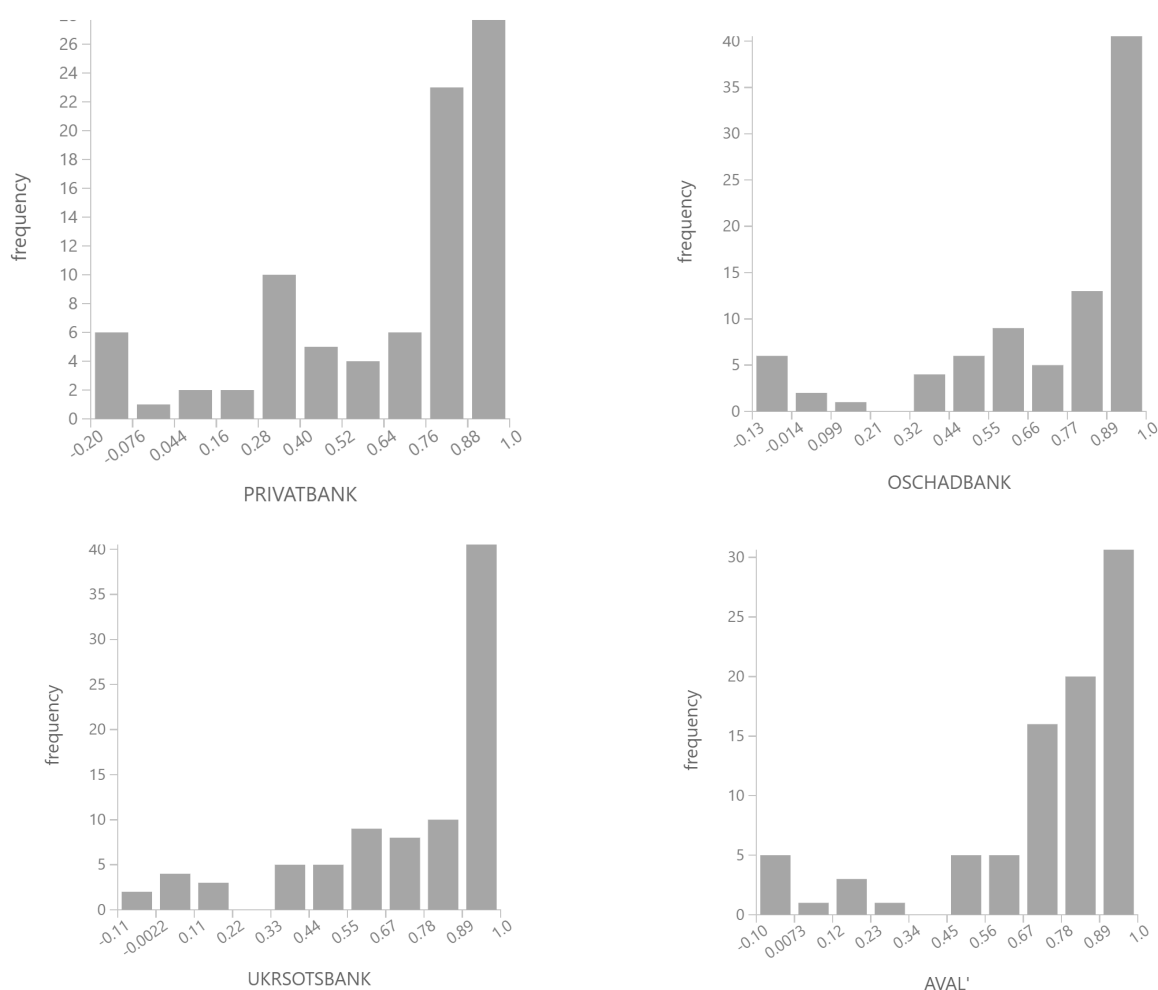

Рис. 4.24. Коефіцієнт кореляції показника «Власний капітал усього» (цифри представляють і-ий банк у сукупності), досліджуваній інтервал 2006–2017 рр.
Джерело: розраховано авторами, механізм побудови описаний у [9, с. 102].

Досліджуючи первинні дані за показником «Власний капітал усього», потрібно зазначити, що існує досить велика кількість істотних коефіцієнтів кореляції, і, крім прямого зв'язку, є досить багато коефіцієнтів кореляції, що характеризують зворотний зв'язок. Це може бути пов'язано з: переливом капіталів з одного банку в інший банк протягом досліджуваного періоду; реорганізацією банків; тісним зв'язком між джерелами фінансування, фінансовий стан одних банків, що впливає на інші через їх близьке співробітництво, динамікою коррахунків.

Відповідно, маємо таку статистику коефіцієнтів кореляції за вищезазначеними банками (табл. 4.12):

Таблиця 4.12

Статистика коефіцієнтів кореляції показника «Власний капітал усього»

Назва банку	Кількість істотних зв'язків	Середньозважений коефіцієнт кореляції
ПАТ КБ «Приватбанк»	51	0.8511
АТ «Ощадбанк»	54	0.8771
ПАТ «Укрсоцбанк»	51	0.8603

Для того щоб зрозуміти причини такого впливу на банки України, проаналізуємо показники, що входять до показника «Власний капітал усього». Наступним показником оберемо показник «Статутний капітал» (рис. 4.25).

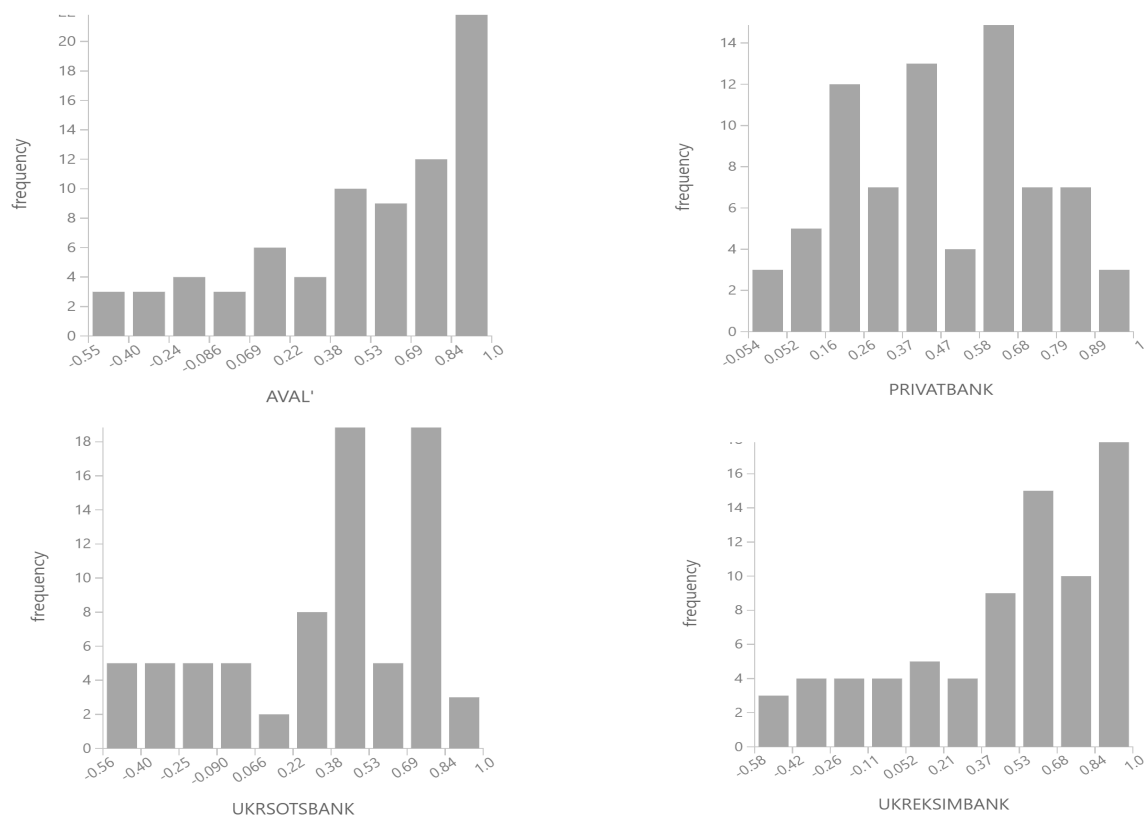

Рис. 4.25. Коефіцієнт кореляції показника «Статутний капітал усього» (цифри представляють і-ий банк у сукупності), досліджуваний інтервал 2006–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами, механізм побудови описаний у [9, с. 103].

Аналізуючи динаміку коефіцієнтів кореляції, потрібно зауважити збільшення кількості і сили зв'язків. Розрахункові дані свідчать про концентрацію капіталу в одних руках, коли інвестор одного банку тісно пов'язаний з інвестором іншого банку, або результати діяльності банків України настільки пов'язані між собою, що можливо констатувати факт сильної концентрації банківських груп в Україні. Якщо підрахувати кількість істотних зв'язків ($Q_{r_{xy}}$), за цим показником виділяються такі банки: ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 17$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 33$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 41$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 32$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 39$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 26$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 41$).

Будь-які резерви банку прирівнюються до його витрат. Коли той чи інший актив втрачає свою вартість, вони виникають на балансі, і впливають на капітал банку у зв'язку зі зміною ринкової кон'юнктури. Це явище може бути притаманне всьому ринку у зв'язку з погіршенням фінансового стану клієнтів банку, або тільки його частини – певному сегменту клієнтів, діяльність яких, наприклад, залежить від величини попиту на їхню продукцію.

Загальний аналіз структури показників резервів балансу банків, їх кореляції дає можливість здійснення комплексного порівняння діяльності банківських установ. Відображаючи рівень ризику, на який наражається банк у процесі своєї діяльності та якість кредитного портфеля банку, за цими показниками можливо здійснити сегментацію банків, відповідно на успішні банки та банки, ймовірність яких виходу з ринку досить висока.

Кількість істотних зв'язків за показником «Резерви переоцінки цінних паперів» для банків, що впливають на банківський сектор: ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 14$), ПАТ «Сітібанк» ($Q_{r_{xy}} = 6$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 6$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 34$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 42$), АТ «Укресімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 9$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 26$), ПАТ «ВТБ Банк» ($Q_{r_{xy}} = 22$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 27$), ПАТ «Універсал Банк» ($Q_{r_{xy}} = 15$). Як бачимо, безперечними лідерами є АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Промінвестбанк».

Зв'язок показника «Резерви переоцінки цінних паперів» між банками свідчить, що в їхніх портфелях є однакові цінні папери (ЦП), що мають однакову категорію якості, оскільки якщо виникає резерв за портфелем ЦП в одному банку умовної групи, то відповідні резервні кошти виникають і в іншому залежному банку.

За показником «Резерви та капіталізовані дивіденди та інші фонди банку» (рис. 4.26) дуже складно зробити певні висновки через надмірну агрегацію зазначеного показника, що, по суті, представляє і динаміку резервів за кредитами; і динаміку дивідендів, що спрямовані на збільшення статутного капіталу; інші фонди. Виявлений зв'язок між спостережуваними об'єктами свідчить про взаємозалежність грошових потоків цих банків. Суть процесу можливо зрозуміти, звернувшись до теорії грошового мультиплікатора і створення грошової бази. Тут прослідковується певна залежність між депозитними та кредитними коштами відповідних банків.

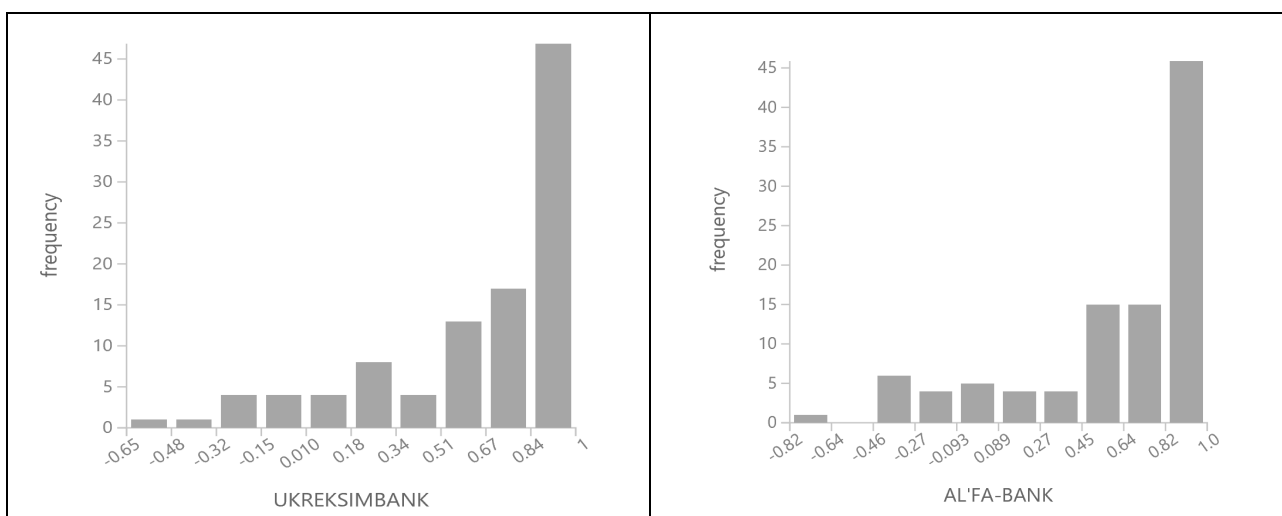

Рис. 4.26. Коефіцієнт кореляції показника «Резерви та капіталізовані дивіденди та інші фонди банку» (цифри представляють і-ий банк у сукупності), досліджуваний інтервал 2006–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами, механізм побудови описаний у [9, с. 103].

Визначимо банки з найбільшою кількістю істотних кореляційних зв'язків: ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 20$), ПАТ «Сітібанк» ($Q_{r_{xy}} = 22$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 57$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 16$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 2$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 68$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 67$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 72$).

Показник «Резерви переоцінки нерухомості» відображає зміну справедливої вартості нерухомості, залежність показників банків за цим параметром може свідчити про спільну інвестиційну участь, інвестиції ті ж самі об'єкти нерухомості. Відсутність домінування впливу за цим показником банків, що ведуть активну кредитну політику фізичних осіб, досить очевидна, оскільки об'єкти нерухомості є предметом не споживчого кредитування, а кредитування юридичних осіб. Яскравим прикладом є відсутність помітного впливу Приватбанку на відміну від Укрексімбанку. Це підтверджують фактичні дані: ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 12$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 32$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 3$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 44$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 44$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 50$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 41$) (рис. 4.27).

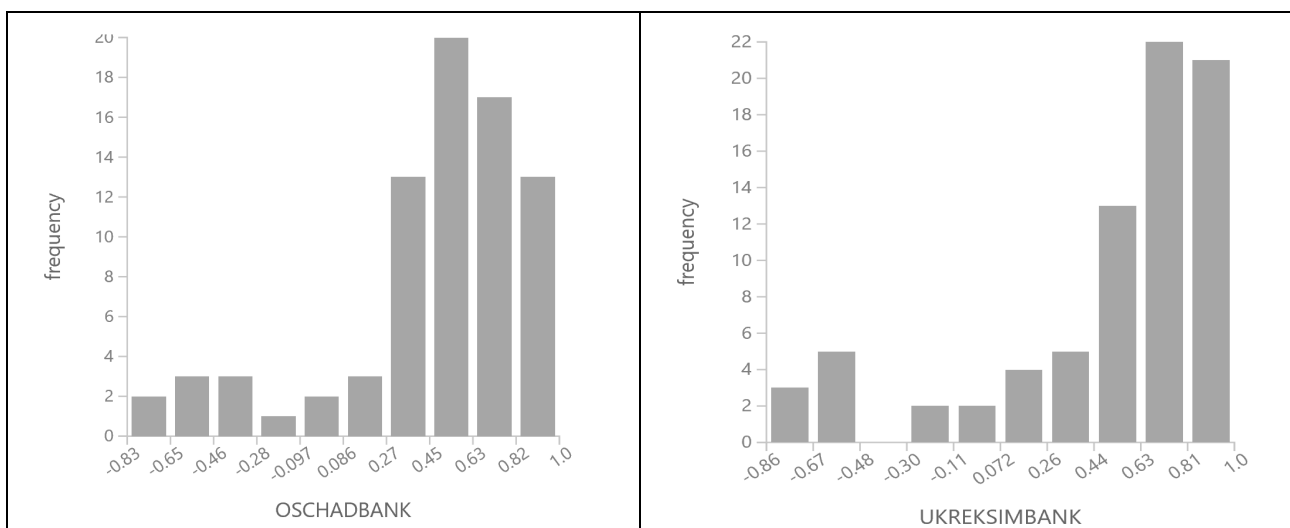

Рис. 4.27. Коефіцієнт кореляції показника «Резерви переоцінки нерухомості» (цифри представляють і-ий банк у сукупності), досліджуваний інтервал 2006–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами, механізм побудови описаний у [9, с. 104].

За показником «Резерви переоцінки необоротних активів» виділяються наступні банки: АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 38$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 51$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 52$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 52$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 55$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 45$) (рис. 4.28).

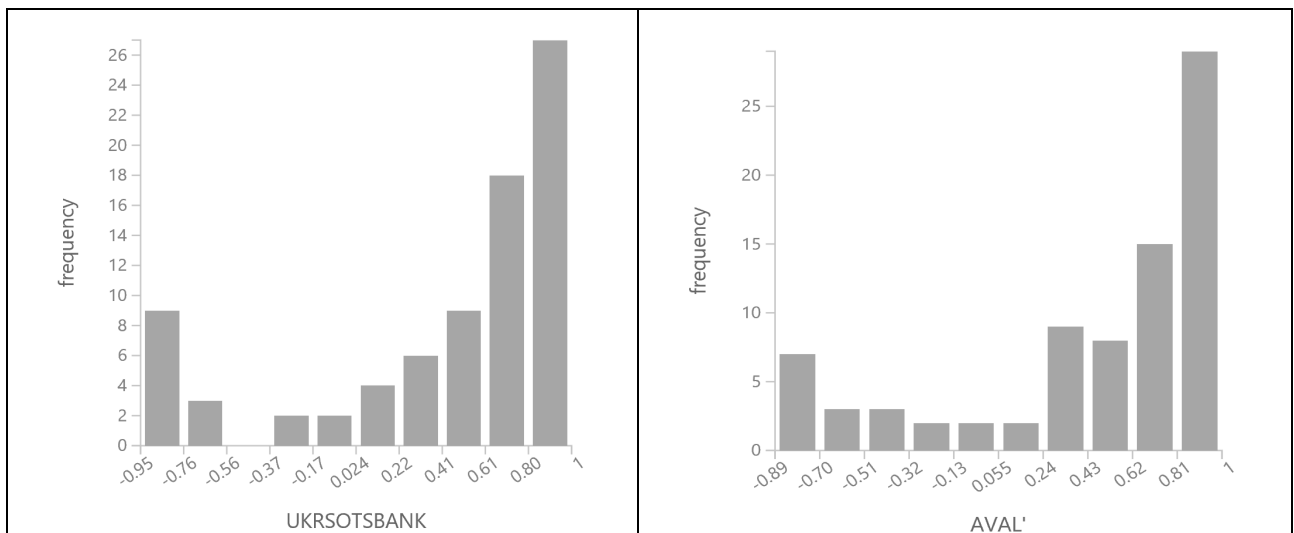

Рис. 4.28. Коефіцієнт кореляції показника «Резерви переоцінки необоротних активів» (цифри представляють і-ий у сукупності), досліджуваний інтервал 2006–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами, механізм побудови описаний у [9, с. 105].

Коефіцієнти кореляції між показниками «Резерви переоцінки необоротних активів» показують залежність між кредитами банків в основні засоби, що можуть виникати на балансі банку в разі прийняття застави на баланс банку у процесі кредитування юридичних осіб.

До показників власного капіталу банку входять також: показник «Прибуток/збиток поточного року», «Прибуток/збиток минулого року» – саме залежність між прибутками і збитками банків може свідчити про: діяльність банків на досить малому ринку, або ринку з великою кількістю банків-конкурентів, у такому випадку, наприклад, кредитування певної галузі економіки; взаємопов'язаність клієнтів банків, діяльність яких впливає на всі банки присутні на цьому сегменті банківського ринку (рис. 4.29).

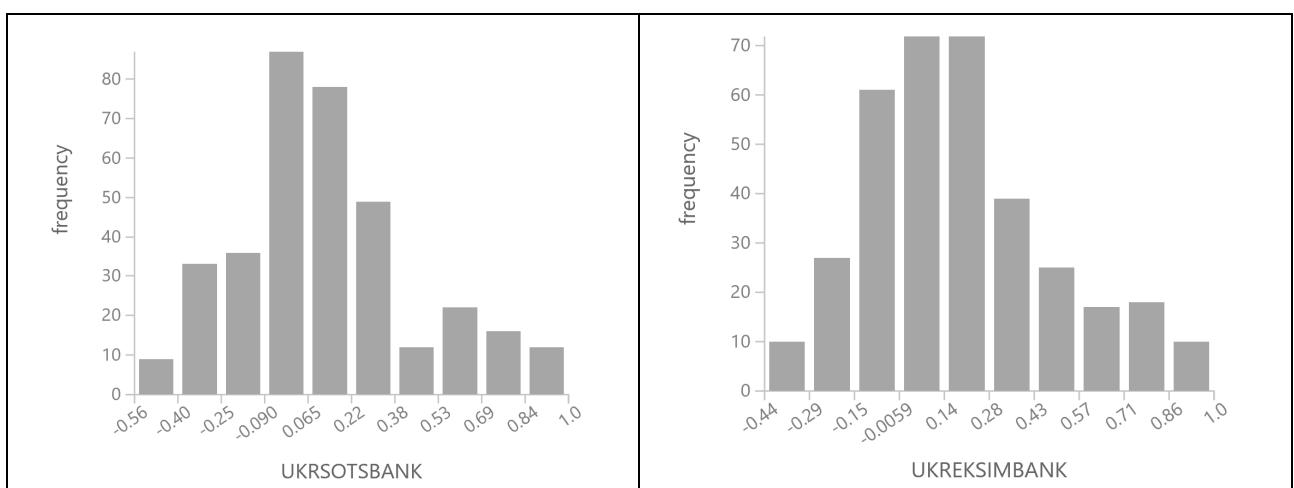

Рис. 4.29. Коефіцієнт кореляції показник «Прибуток/збиток поточного року» (цифри представляють і-ий банк у сукупності), досліджуваний інтервал 2006–2017 рр.

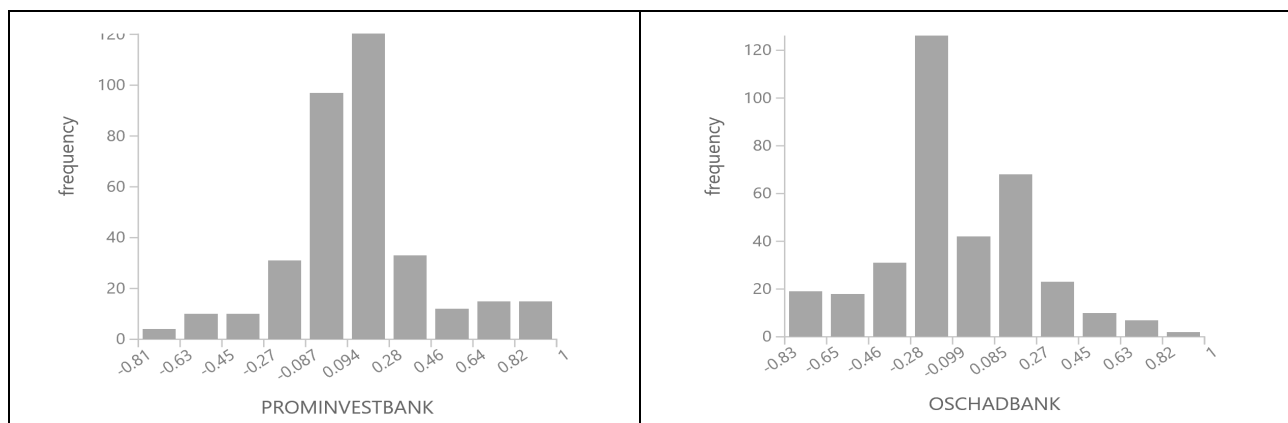

Рис. 4.29. Аркуш 2

Джерело: розраховано авторами, механізм побудови описаний у [9, с. 105].

За показником «Прибуток/збиток поточного року» (рис. 4.30), виділяється ПАТ «Укрсоцбанк», АТ «Укрексімбанк». Якщо порівнювати динаміку кореляції показників (рис. 4.31) «Прибуток збиток минулого року» – вплив ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «Укрексімбанк» менший.

Крім того, чітко прослідковується перелив коштів з банку «Надра» до інших банків, кореляція показників фінансової звітності між якими за показниками прибутку/збитку пов'язана з витратами цих банків на придбання активів даного банку і додатковими витратами прийняття даних активів на баланс, або перепродаж (рис. 4.30, рис. 4.31).

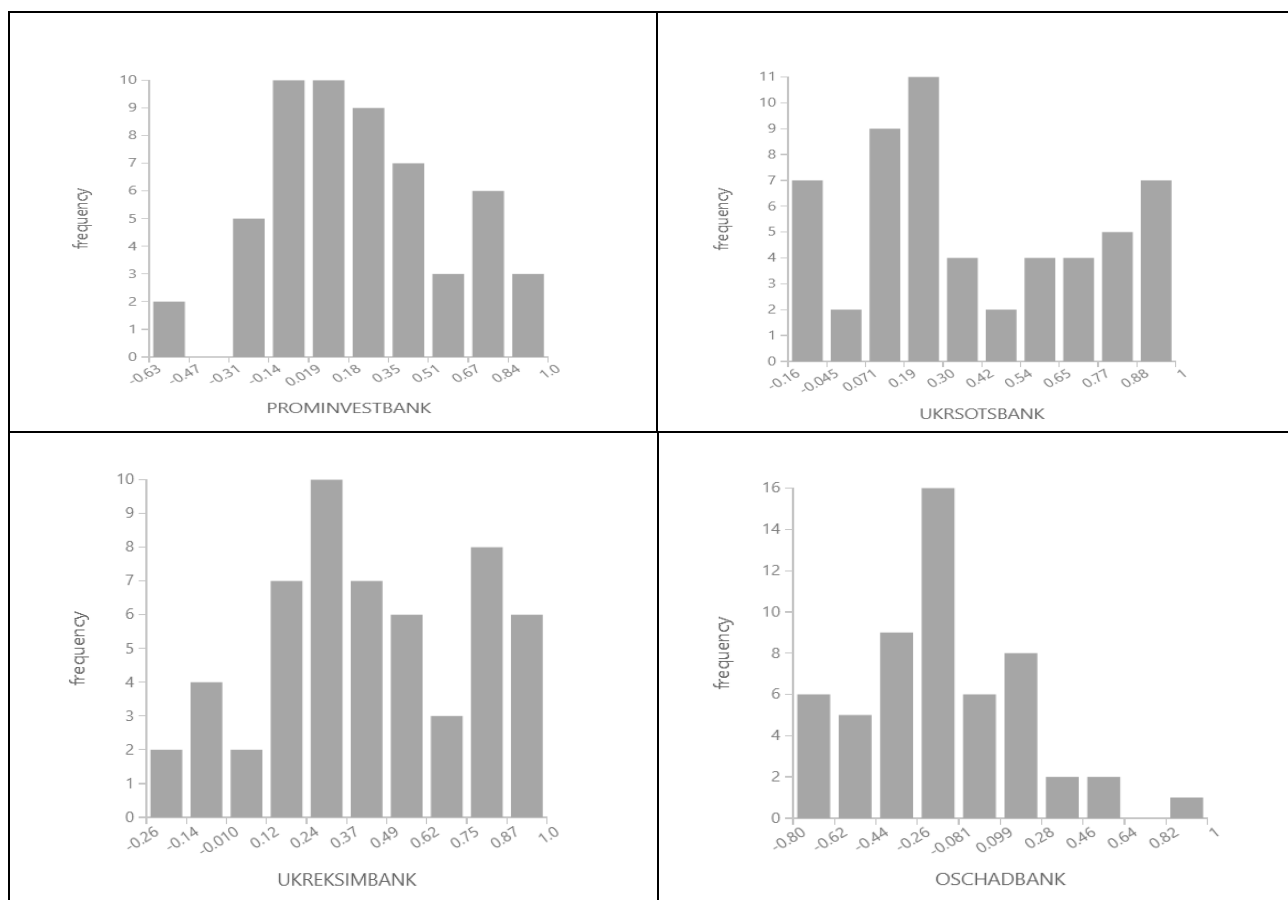

Рис. 4.30. Коефіцієнт кореляції за показником
«Чистий прибуток/збиток поточного року»

Джерело: розраховано авторами.

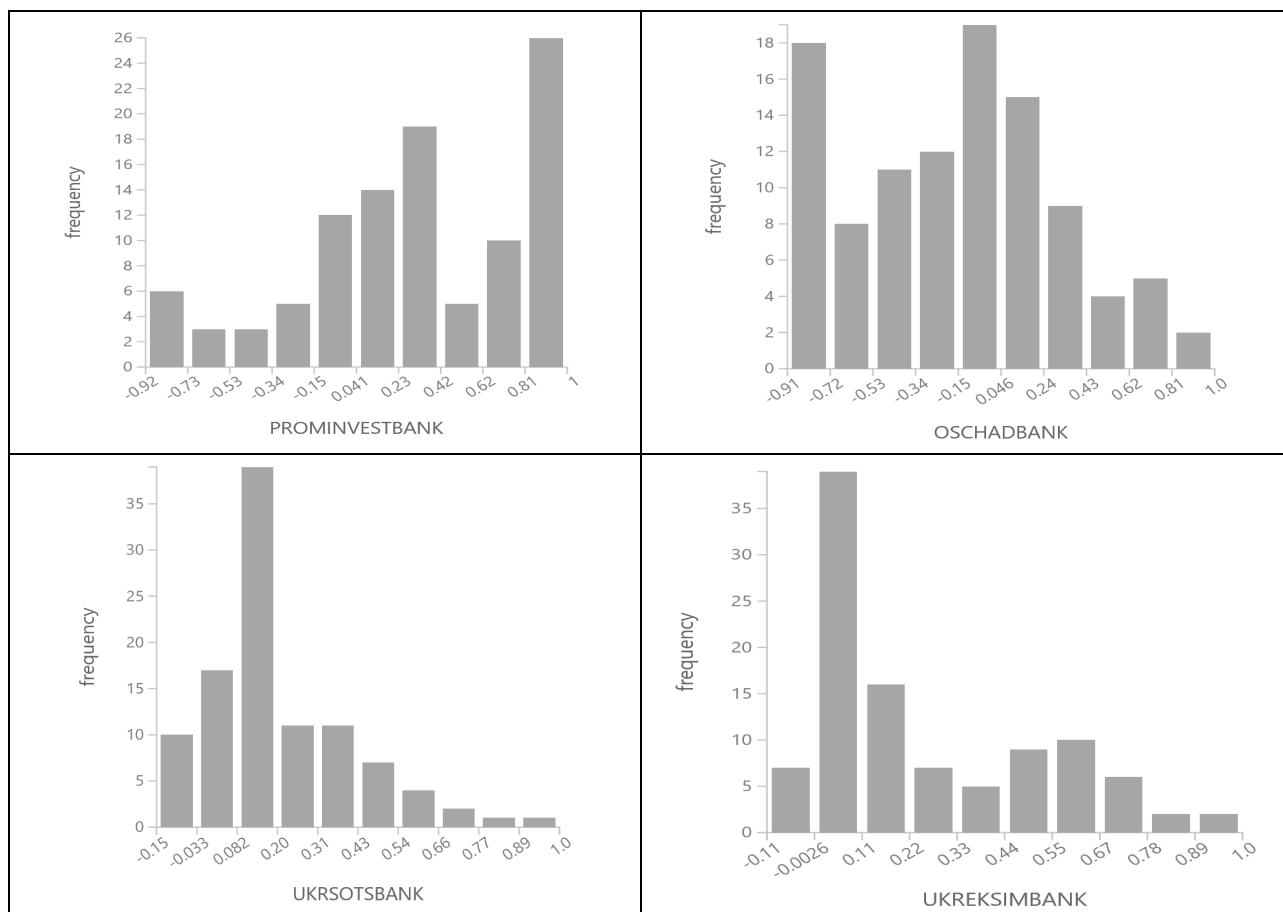

Рис. 4.31. Коефіцієнт кореляції показника «Прибуток/збиток минулого року» (цифри представляють і-ий банк у сукупності), досліджуваний інтервал 2006–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами, механізм побудови описаний у [9, с. 105].

Таким чином, за показником «Чистий прибуток збиток поточного року» виділяються такі банки (рис. 4.30): ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 4$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 8$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 11$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 16$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 12$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 17$).

Треба зазначити, що показник «Прибуток/збиток минулого року» (рис. 4.31) та показник «Прибуток/збиток поточного року» відображають динаміку залежності відповідних статей балансів банків протягом 40 кварталів з 2006 по 2017 років. Тому можуть бути використані для відповідного групування банків і подальшого їх дослідження для підтвердження схожості поведінки банків всередині сукупності.

Ці показники засвідчують тісну залежність банків, що діють на одному локально-обмеженому ринку.

ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 19$), ПАТ «Сітібанк» ($Q_{r_{xy}} = 7$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 32$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 42$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 46$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 10$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 4$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 53$).

Досліджуючи взаємозв'язки показників власного капіталу банків України, потрібно зазначити, що незважаючи досить велику кількість істотних взаємозв'язків між банками, необхідним є аналіз інших статей балансу банку.

Відповідне попереднє дослідження коефіцієнтів кореляції показників власного капіталу банків України дає змогу продовжити дослідження і зменшити вибірку банків, до якої можна віднести: ПАТ КБ «Приватбанк», ПАТ «Сіті-банк», АТ «Ощадбанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Промінвест-банк», АТ «Укрексімбанк», ПАТ «Укрсоцбанк», ПАТ «ВТБ Банк», ПАТ «Альфа-Банк», ПАТ «Універсал Банк».

Для визначення причин високої кореляції статей балансу показників власного капіталу проведемо дослідженням взаємозв'язку показників фінансових результатів статей балансу банків України. У цьому контексті розглянемо такі показники фінансових результатів банків України: «Комісійні доходи» та загальний результуючий показник – «Чистий комісійний дохід/(Чисті комісійні витрати)».

Характеристика показника «Комісійні доходи» може виявити банки, що є лідерами на сегменті банківського ринку, що представляє собою комісійні операції (рис. 4.32).

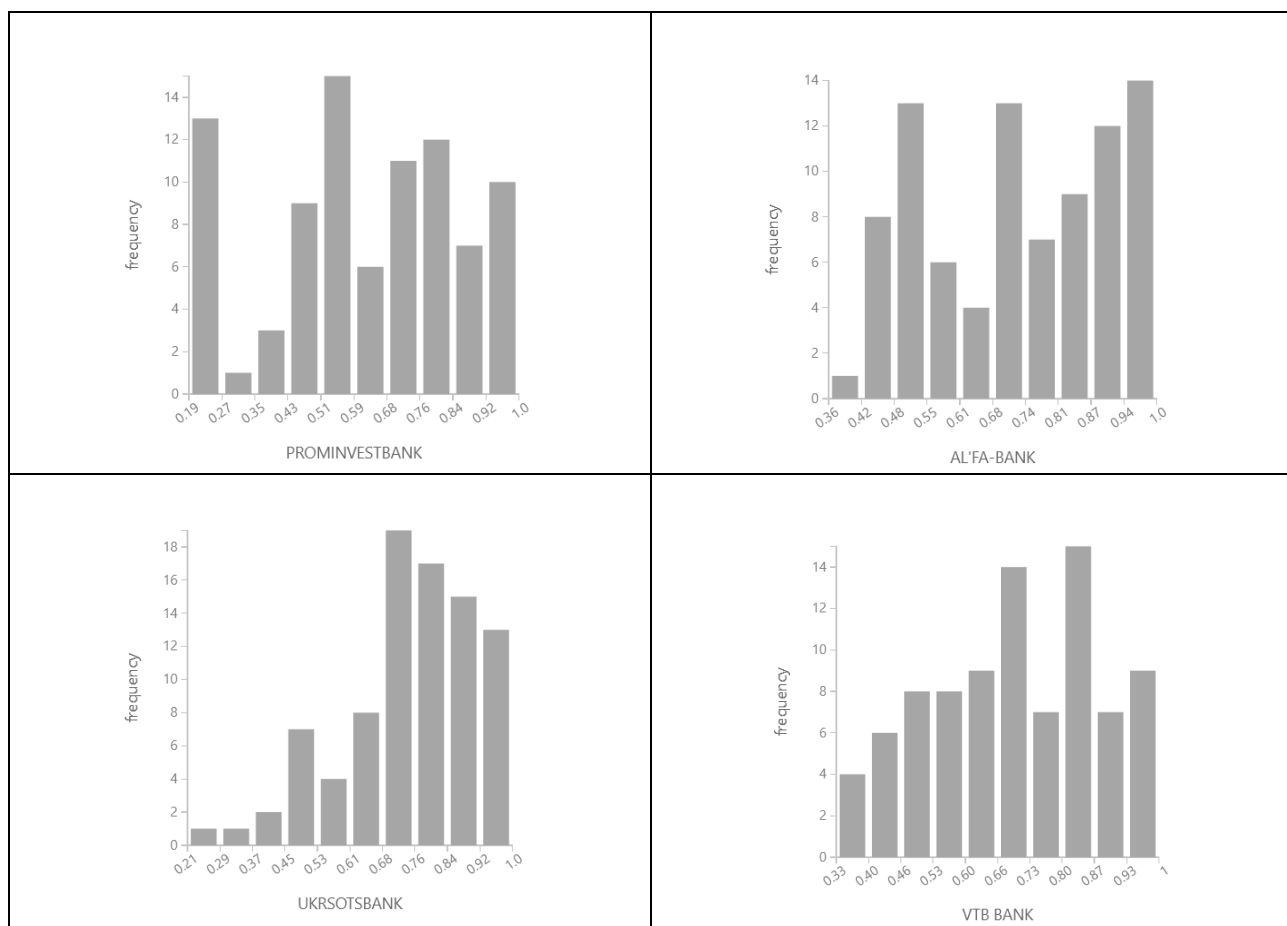

Рис. 4.32. Коефіцієнт кореляції за показником «Комісійні доходи», досліджуваний інтервал 2006–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами.

Здебільшого банки, що присутні в Україні, є універсальними і зазвичай надають весь спектр банківських операцій, але в деяких банках комісійні операції переважають над кредитними.

Результати кореляційного аналізу свідчать про чітку сегментацію банківського ринку за цим показником. Так безперечним лідером за комісійними доходами є ПАТ «Укрсоцбанк» (рис. 4.32): ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 43$), ПАТ «Сітібанк» ($Q_{r_{xy}} = 43$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 9$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 9$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 40$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 45$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 72$), ПАТ «ВТБ Банк» ($Q_{r_{xy}} = 61$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 59$), ПАТ «Універсал Банк» ($Q_{r_{xy}} = 47$).

Спостерігається велика кількість істотних зв'язків між цими показниками банків України, причому цей кореляційний зв'язок є досить сильним. Це можливо обґрунтувати загальним збігом трендів зростання комісійних доходів банків України на досліджуваному інтервалі, зрозуміло, що показники лідерів на цьому сегменті будуть мати більшу кількість істотних зв'язків ніж банки-аутсайтери, оскільки вони очолюють цей сегмент ринку банківських послуг. Потрібно зазначити, що така ситуація потребує ще додаткових досліджень для того, щоб виділити причини і фактори впливу такого економічного явища.

Показник «Чистий комісійний дохід/(Чисті комісійні витрати)» характеризує, наскільки банк є успішним на сегменті комісійних операцій банківського ринку. Разом з тим можливо виявити банки, які надають такий вид послуг, і банки, які зазвичай є покупцями цього виду послуг. Наприклад, комісійні витрати можуть бути викликані веденням кореспондентських рахунків банками: відкриття рахунків ностро, лоро і проведення операцій на міжбанківському ринку; акцепт банківських гарантій у межах документарних операцій тощо.

За даним показником ми маємо таку статистику (рис. 4.33): ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 62$), ПАТ «Сітібанк» ($Q_{r_{xy}} = 61$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 61$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 69$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 20$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 64$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 62$), ПАТ «ВТБ Банк» ($Q_{r_{xy}} = 53$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 25$).

З цієї сукупності банків виділяються: ПАТ КБ «Приватбанк», АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Укрсоцбанк», АТ «Укрексімбанк». Порівнюючи дані з попереднім показником «Комісійні доходи», можна констатувати факт незалежності обсягів комісійних доходів від їх ефективності, банки з меншим впливом за показником комісійних доходів мають істотний вплив за показником «Чистий комісійний дохід/(Чисті комісійні витрати)».

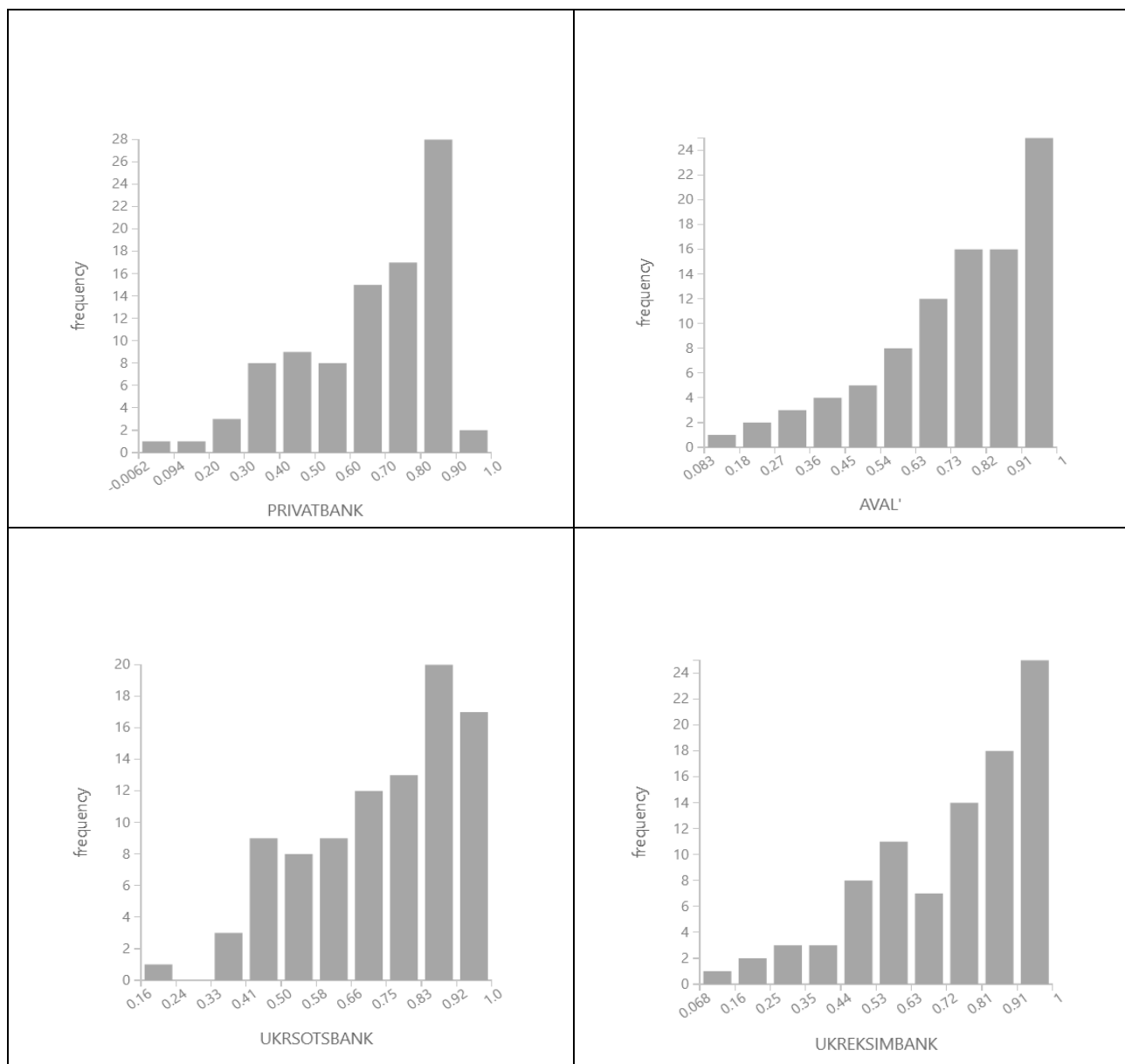

Рис. 4.33. Коефіцієнт кореляції за показником «Чистий комісійний дохід/(Чисті комісійні витрати)», досліджуваний інтервал 2006 – 2017 рр.
Джерело: розраховано авторами.

Для дослідження взаємозв'язку показників активів між банками, що діють на території України визначено такі показники: «Грошові кошти та їх еквіваленти»; «Кошти в інших банках»; «Кредити та заборгованість клієнтів»; «Резерви під знецінення кредитів та заборгованості клієнтів».

Показник «Грошові кошти та їх еквіваленти» є основним елементом, що характеризує поточну ліквідність банку. Наявність зв'язків між банками за цим показником свідчить про їх взаємозалежність щодо поточного фінансування – одні банки можуть бути фінансовими донорами, інші постійними фінансовими реципієнтами.

Значна кількість коефіцієнтів кореляції за показником «Грошові кошти та їх еквіваленти» для банку є безперечно позитивним фактором (рис. 4.34): ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 65$), ПАТ «Сітібанк» ($Q_{r_{xy}} = 22$), АТ «Ощадбанк»

($Q_{r_{xy}} = 51$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 58$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 34$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 52$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 65$), ПАТ «ВТБ Банк» ($Q_{r_{xy}} = 73$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 67$).

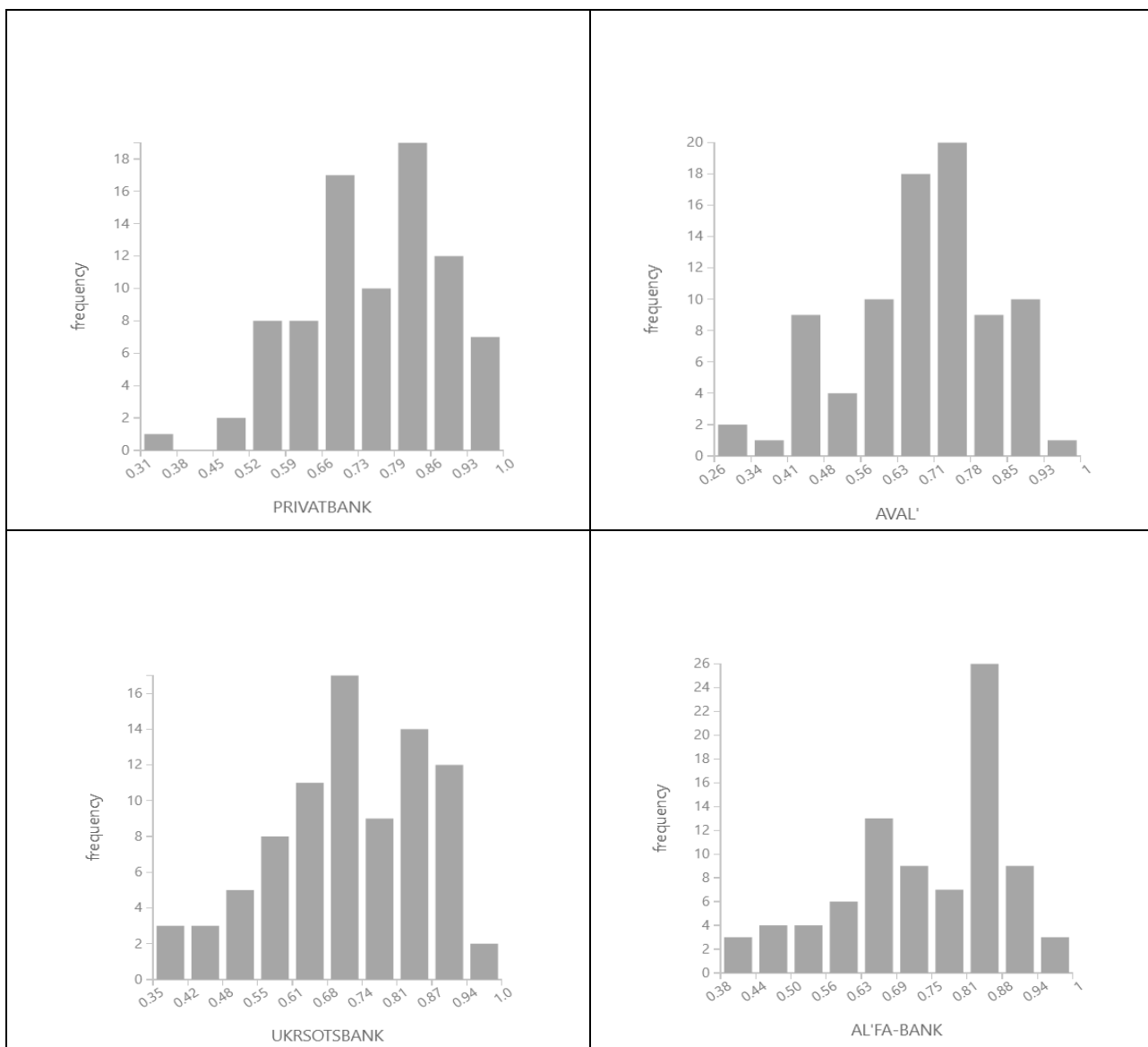

Рис. 4.34. Коефіцієнт кореляції за показником «Грошові кошти та їх еквіваленти»), досліджуваній інтервал 2006–2017 рр.
Джерело: розраховано авторами.

З рис. 4.35, потрібно виділити ПАТ «ВТБ Банк», ПАТ «Альфа-Банк». За показником «Кошти в інших банках», який можливо використовувати для ідентифікації банків-донорів, виділяються такі банки – АТ «Ощадбанк» і ПАТ «ВТБ Банк».

Результати кореляційного аналізу за цим показником: ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 19$), ПАТ «Сітібанк» ($Q_{r_{xy}} = 23$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 35$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 16$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 10$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 32$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 28$), ПАТ «ВТБ Банк» ($Q_{r_{xy}} = 35$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 30$).

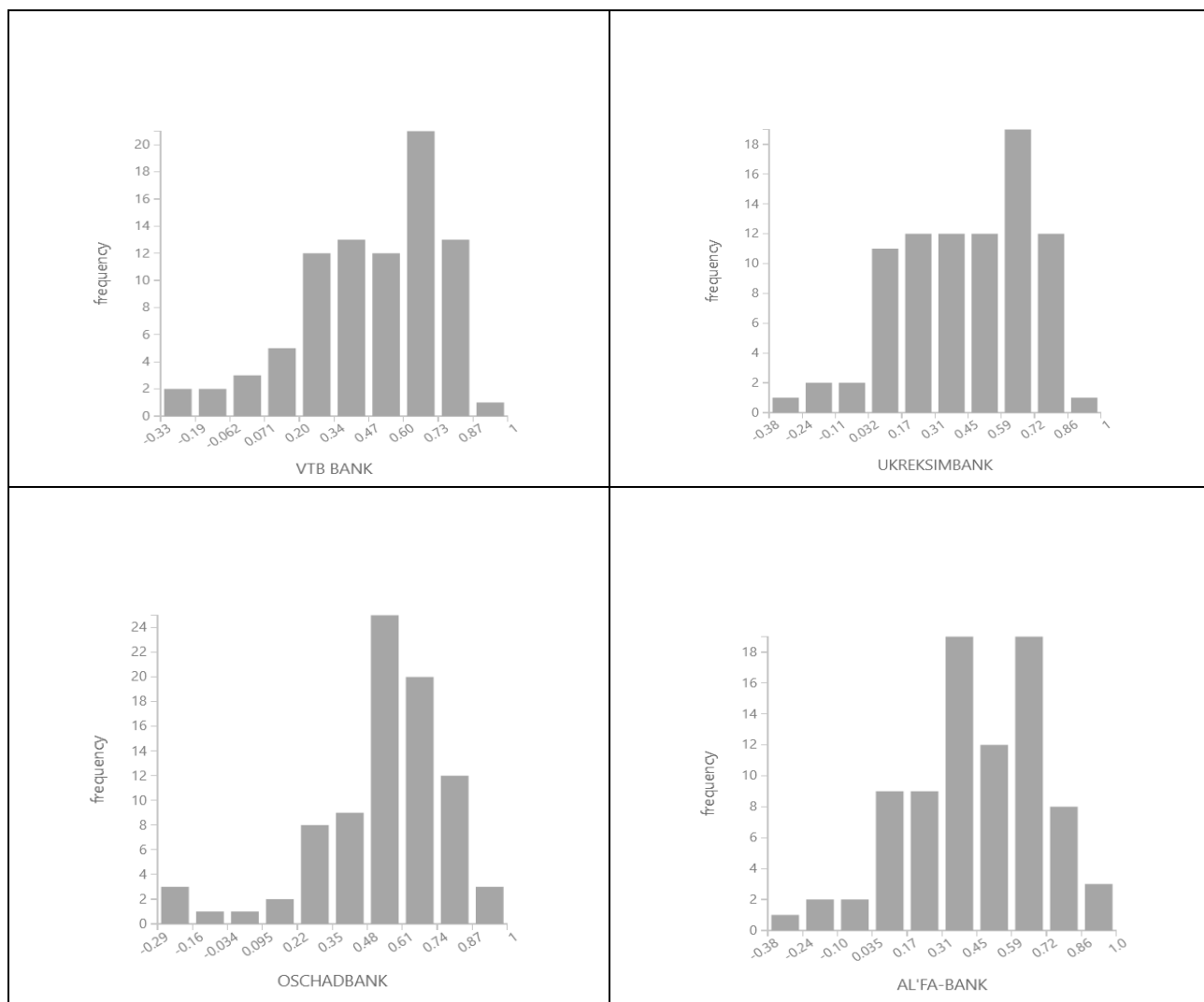

Рис. 4.35. Коефіцієнт кореляції за показником «Кошти в інших банках», досліджуваний інтервал 2006–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами.

Показник «Кредити та заборгованість клієнтів» є агрегатом, що загалом говорить про кредити, надані банком та загальний обсяг заборгованості клієнтів. Таким чином, він буде великим у разі екстенсивної політики кредитування в результаті скупчення надмірної проблемної заборгованості клієнтів, або, з іншого боку, якщо банк великий, то його значення може говорити про цілком логічне переважання кредитних операцій у діяльності банку над комісійними у структурі його операційної діяльності.

Кореляційна статистика за агрегатом «Кредити та заборгованість клієнтів» (рис. 4.36): ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 60$), ПАТ «Сітібанк» ($Q_{r_{xy}} = 21$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 61$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 22$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 13$), АТ «Укрексімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 49$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 40$), ПАТ «ВТБ Банк» ($Q_{r_{xy}} = 7$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 29$).

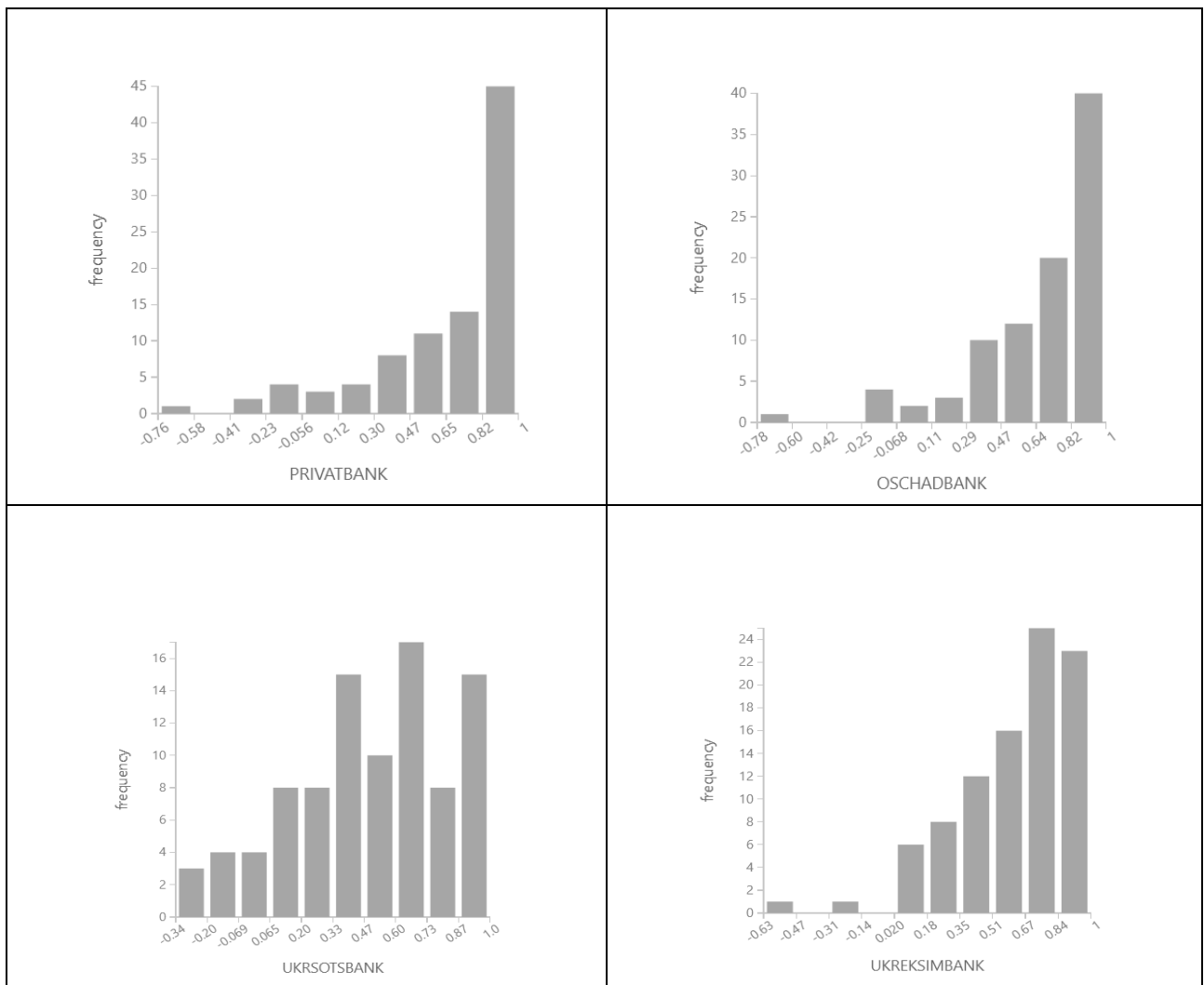

Рис. 4.36. Коефіцієнт кореляції за показником «Кредити та заборгованість клієнтів», досліджуваний інтервал 2006–2017 рр.

Джерело: розраховано авторами.

Ураховуючи вищезазначене, потрібно зауважити, що показник «Кредити та заборгованість клієнтів» є агрегатом, і однозначну відповідь на питання детермінації причини наявності таких кореляційних зв'язків, досліджуючи тільки цей показник отримати не можна.

Показник «Резерви під знецінення кредитів та заборгованості клієнтів» щодо показника «Кредити та заборгованість клієнтів» може дати відповідь на питання якості кредитної політики банку. Чим менше показник «Резерви під знецінення кредитів та заборгованості клієнтів» у порівнянні з показником «Кредити та заборгованість клієнтів», тим краща кредитна політика банку. Наявність великої кількості коефіцієнтів кореляції між цим показником банку та аналогічними показниками банків України свідчить про можливу роль «кредитора-позичальника», що відіграє банк на банківському ринку (рис. 4.37).

Роль «кредитора-позичальника» полягає в тому, що банк може або активно кредитувати населення, інші фінансові установи, або активно акумулювати фінансові ресурси на кожну звітну дату для підтримання нормативів ліквідності, що може бути характерним для малих та середніх банків (міжбанківські кредити).

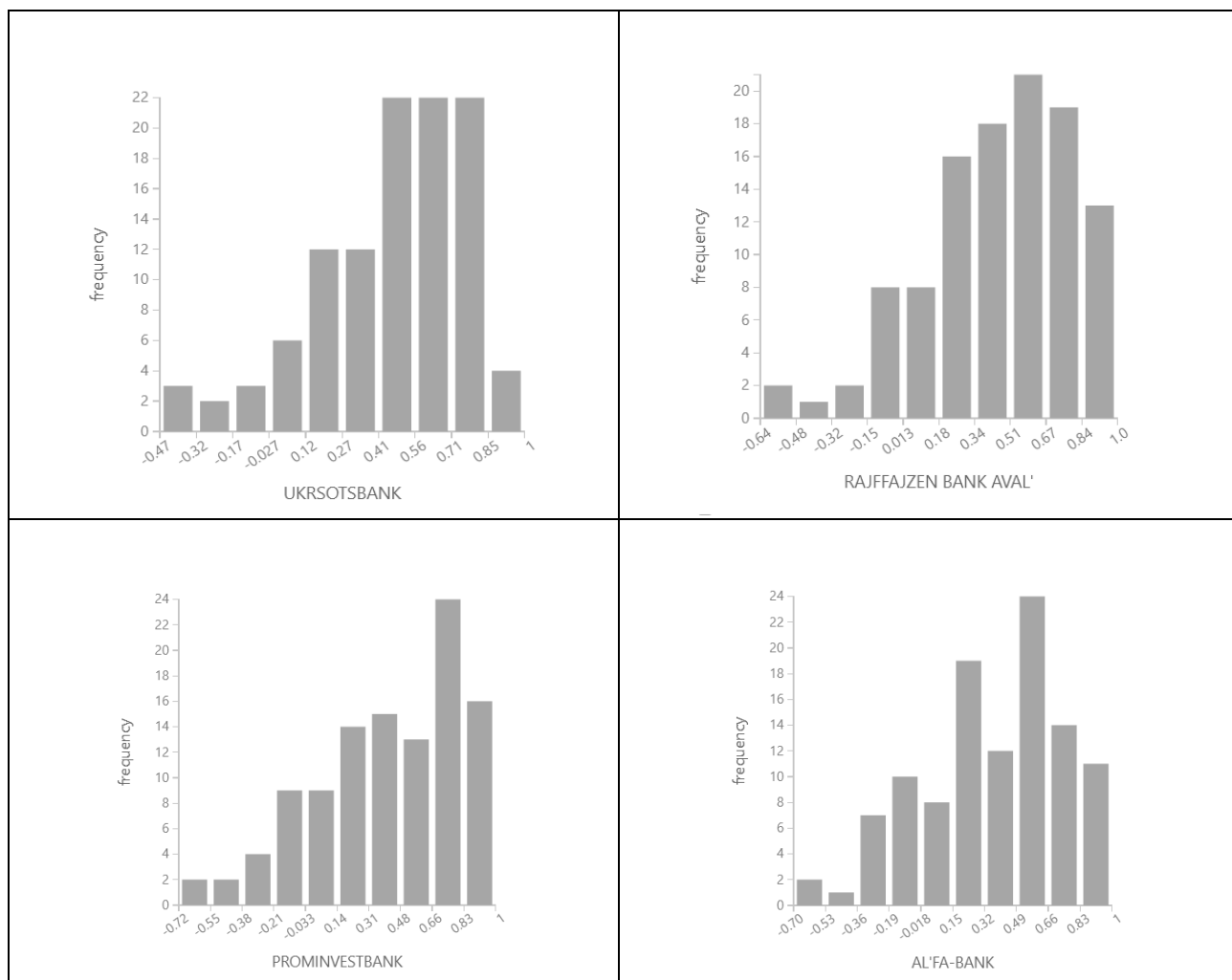

Рис. 4.37. Коефіцієнт кореляції за показником «Резерви під знецінення кредитів та заборгованості клієнтів», досліджуваний інтервал 2006–2017 рр. Джерело: розраховано авторами.

Прослідковується чітка залежність між обсягами кредитування одних банків та кредитними операціями інших банків (рис. 4.37): ПАТ КБ «Приватбанк» ($Q_{r_{xy}} = 14$), ПАТ «Сітібанк» ($Q_{r_{xy}} = 6$), АТ «Ощадбанк» ($Q_{r_{xy}} = 6$), АТ «Райффайзен Банк Аваль» ($Q_{r_{xy}} = 34$), ПАТ «Промінвестбанк» ($Q_{r_{xy}} = 42$), АТ «Укресімбанк» ($Q_{r_{xy}} = 9$), ПАТ «Укрсоцбанк» ($Q_{r_{xy}} = 26$), ПАТ «ВТБ Банк» ($Q_{r_{xy}} = 22$), ПАТ «Альфа-Банк» ($Q_{r_{xy}} = 27$), ПАТ «Універсал Банк» ($Q_{r_{xy}} = 15$). З проведеного дослідження можливо виділити АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Промінвестбанк».

Таке економічне явище може бути пояснене грошово-кредитною мультиплікацією, коли витрачені фінансові ресурси одного суб'єкта господарювання стають доходами іншого суб'єкта господарювання, і майбутня пропозиція кредитних грошей, у свою чергу, обмежена тільки ставкою обов'язкових резервів, але з об'єктивного погляду – цей факт потребує подальшого дослідження через достатню відповідну складність механізму грошово-кредитної мультиплікації та складність визначення її безпосереднього впливу на обсяги кредитування, що проводяться банками.

Таким чином, банки, що мають істотну частку на ринку – дійсно впливають на банківський ринок з огляду на проведене дослідження. У даному контексті виникає питання щодо сили такого впливу, впливу окремого банку на банківську систему та на інші банки.

Подальше дослідження кореляції між показниками балансу та фінансових результатів банків доцільно проводити за такою вибіркою показників: X1 – «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)»; X2 – «Резерви під знецінення кредитів та заборгованості клієнтів»; X3 – «Грошові кошти та їх еквіваленти»; X4 – «Кошти в інших банках»; X5 – «Кредити та заборгованість клієнтів»; X6 – «Комісійні доходи»; X7 – «Чистий комісійний дохід/(Чисті комісійні витрати)»; X8 – «Прибуток/(збиток) до оподаткування»; X9 – «Інші фінансові активи»; X10 – «Інший сукупний дохід»; X11 – «Інші операційні доходи»; X12 – «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) минулого року»; X13 – «Резерви та інші фонди банку»; X14 – «Резерви під знецінення коштів в інших банках»; X15 – «Резерви під знецінення основних засобів»; X16 – «Резерви під знецінення цінних паперів у портфелі банку на продаж»; X17 – «Резерви за зобов'язаннями»; X18 – «резерви під знецінення необоротних активів»; X19 – «Статутний капітал»; X20 – «Усього зобов'язань»; X21 – «Торговий результат»; X22 – «Цінні папери в портфелі банку на продаж». Кількість істотних взаємозв'язків між i -тим банком за x_i показником наведений в табл. 4.13.

Таблиця 4.13

Кількість істотних взаємозв'язків між i -тим банком за x_i показником

Показник	ПАТ КБ «Приватбанк»	ПАТ «Сітібанк»	АТ «Ощадбанк»	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	ПАТ «Промінвестбанк»	АТ «Укресімбанк»	ПАТ «Укрсоцбанк»	ПАТ «ВТБ Банк»	ПАТ «Альфа-Банк»	ПАТ «Універсал Банк»
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
X1	4	-	12	8	11	17	16	-	-	--
X2	14	6	6	34	42	9	26	22	27	15
X3	65	22	51	58	34	52	65	73	67	--
X4	19	23	35	16	10	32	28	35	30	--
X5	60	21	61	22	13	49	40	7	29	--
X6	43	43	9	9	40	45	72	61	59	47
X7	62	61	61	69	20	64	62	53	25	--
X8	29	43	40	14	29	30	20	7	11	--
X9	10	6	10	--	2	--	4	15	13	5
X10	11	21	61	71	53	43	44	--	63	--
X11	53	88	47	20	62	63	26	32	48	90
X12	19	7	32	42	46	11	4	--	53	--
X13	20	22	57	16	2	68	67	--	72	--
X14	28	15	19	48	45	46	22	30	14	--
X15	12	--	32	3	44	44	50	--	41	--

Закінчення табл. 4.13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
X16	18	1	7	9	11	2	1	--	3	--
X17	11	14	20	31	19	12	19	13	8	22
X18	1	--	38	51	52	52	55	--	45	--
X19	17	--	33	41	32	39	26	--	41	--
X20	77	67	76	54	76	77	57	--	59	--
X21	39	81	79	80	89	90	78	--	71	--
X22	1	4	6	18	1	14	20	11	1	--

Здійснений кореляційний аналіз свідчить про істотну залежність банків України, в тому числі малих від надмірно великих, це підтверджує таблиця 1, де систематизовано кількість істотних зв'язків за обраними показниками цільової вибірки банків. Таким чином, працюючи на одному ринку банки так чи інакше залежать один від одного. Кожен банк має певний вплив на інші банки (з якими він прямо чи опосередковано взаємодіє), винятком є “кишенькові банки”, частка ринку яких не доходить до двох процентних пунктів. Далі такий вплив пропонується називати індексом впливу на локальному ринку (ІВЛР) [9]. Ми пропонуємо розраховувати його за наступною формулою:

$$IBLP = \frac{\sum kv}{n}, \quad (4.3)$$

де, k – коефіцієнт кореляції між досліджуваним та i -тим банком; $v=1$ при $r_{xy} \in (-1;-0,6) \text{ \& } (0,6;1)$, або $v=0$ при $r_{xy} \notin (-1;-0,6) \text{ \& } (0,6;1)$; n – кількість банків.

Розрахуємо ІВЛР показник, на основі даних табл. 4.14. Загальний ІВЛР є агрегованим показником, що знаходиться за формулою (часткове значення без врахування значень аналогічних показників банків-конкурентів):

$$I_{IBLP} = \frac{IBLP_i}{m}, \quad (4.4)$$

де, m – кількість показників.

Зрозуміло, що дана формула має спрощений вигляд і у разі можливості машинної обробки даних рекомендується використовувати:

$$I_{IBLP} = \frac{\sum_{i=1}^m \sum IBLP_i}{\sqrt{\sum_{i=1}^m \left(\frac{\sum_{i=1}^m \sum IBLP_i}{m} \right)^2}} \cdot n. \quad (4.5)$$

Використовуючи дані значень ІВЛР з табл. 4.14, розрахуємо I_{IBLP} за формулою (4.3): ПАТ КБ «Приватбанк» (0,28); ПАТ «Сітібанк» (0,25); АТ «Ощадбанк» (0,36); АТ «Райффайзен Банк Аваль» (0,32); ПАТ «Промінвестбанк» (0,33); АТ «Укресімбанк» (0,39); ПАТ «Укрсоцбанк» (0,36); ПАТ «ВТБ Банк» (0,16); ПАТ «Альфа-Банк» (0,35); ПАТ «Універсал Банк» (0,08).

Таблиця 4.14

Індекс впливу на локальному ринку (ІВЛР)

Показник	ПАТ КБ «Приватбанк»	ПАТ «Сітібанк»	АТ «Ощадбанк»	АТ «Райффайзен Банк Аваль»	ПАТ «Промінвестбанк»	АТ «Укрексімбанк»	ПАТ «Укрсоцбанк»	ПАТ «ВТБ Банк»	ПАТ «Альфа-Банк»	ПАТ «Універсал Банк»
X1	0,04	--	0,12	0,08	0,11	0,17	0,16	--	--	--
X2	0,14	0,06	0,06	0,34	0,42	0,09	0,26	0,22	0,27	0,15
X3	0,65	0,22	0,51	0,58	0,34	0,52	0,65	0,73	0,67	--
X4	0,19	0,23	0,35	0,16	0,1	0,32	0,28	0,35	0,3	--
X5	0,6	0,21	0,61	0,22	0,13	0,49	0,4	0,07	0,29	--
X6	0,43	0,43	0,09	0,09	0,4	0,45	0,72	0,61	0,59	0,47
X7	0,62	0,61	0,61	0,69	0,2	0,64	0,62	0,53	0,25	--
X8	0,29	0,43	0,4	0,14	0,29	0,3	0,2	0,07	0,11	--
X9	0,1	0,06	0,1	--	0,02	--	0,04	0,15	0,13	0,05
X10	0,11	0,21	0,61	0,71	0,53	0,43	0,44	--	0,63	--
X11	0,53	0,88	0,47	0,2	0,62	0,63	0,26	0,32	0,48	0,9
X12	0,19	0,07	0,32	0,42	0,46	0,11	0,04	--	0,53	--
X13	0,2	0,22	0,57	0,16	0,02	0,68	0,67	--	0,72	--
X14	0,28	0,15	0,19	0,48	0,45	0,46	0,22	0,3	0,14	--
X15	0,12	--	0,32	0,03	0,44	0,44	0,5	--	0,41	--
X16	0,18	0,01	0,07	0,09	0,11	0,02	0,01	--	0,03	--
X17	0,11	0,14	0,2	0,31	0,19	0,12	0,19	0,13	0,08	0,22
X18	0,01	--	0,38	0,51	0,52	0,52	0,55	--	0,45	--
X19	0,17	--	0,33	0,41	0,32	0,39	0,26	--	0,41	--
X20	0,77	0,67	0,76	0,54	0,76	0,77	0,57	--	0,59	--
X21	0,39	0,81	0,79	0,8	0,89	0,9	0,78	--	0,71	--
X22	0,01	0,04	0,06	0,18	0,01	0,14	0,2	0,11	0,01	0

де X1 – «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)»; X2 – «Резерви під знецінення кредитів та заборгованості клієнтів»; X3 – «Грошові кошти та їх еквіваленти»; X4 – «Кошти в інших банках»; X5 – «Кредити та заборгованість клієнтів»; X6 – «Комісійні доходи»; X7 – «Чистий комісійний дохід/(Чисті комісійні витрати)»; X8 – «Прибуток/(збиток) до оподаткування»; X9 – «Інші фінансові активи»; X10 – «Інший сукупний дохід»; X11 – «Інші операційні доходи»; X12 – «Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) минулого року»; X13 – «Резервні та інші фонди банку»; X14 – «Резерви під знецінення коштів в інших банках»; X15 – «Резерви під знецінення основних засобів»; X16 – «Резерви під знецінення цінних паперів у портфелі банку на продаж»; X17 – «Резерви за зобов'язаннями»; X18 – «Резерви під знецінення необоротних активів»; X19 – «Статутний капітал»; X20 – «Усього зобов'язань»; X21 – «Торговий результат»; X22 – «Цінні папери в портфелі банку на продаж».

Ці показники свідчать про істотний вплив на банківський сектор банків з державним капіталом та банків з істотною часткою на банківському ринку. Також, практично схожі за значенням показники банків: ПАТ КБ «Приватбанк» і ПАТ «Сітібанк»; АТ «Ощадбанк», ПАТ «Укрсоцбанк» і ПАТ «Альфа-Банк»; АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Промінвестбанк» і АТ «Укрексімбанк» – свідчать про умовний перетин бізнес-інтересів даних банків (рис. 4.38).

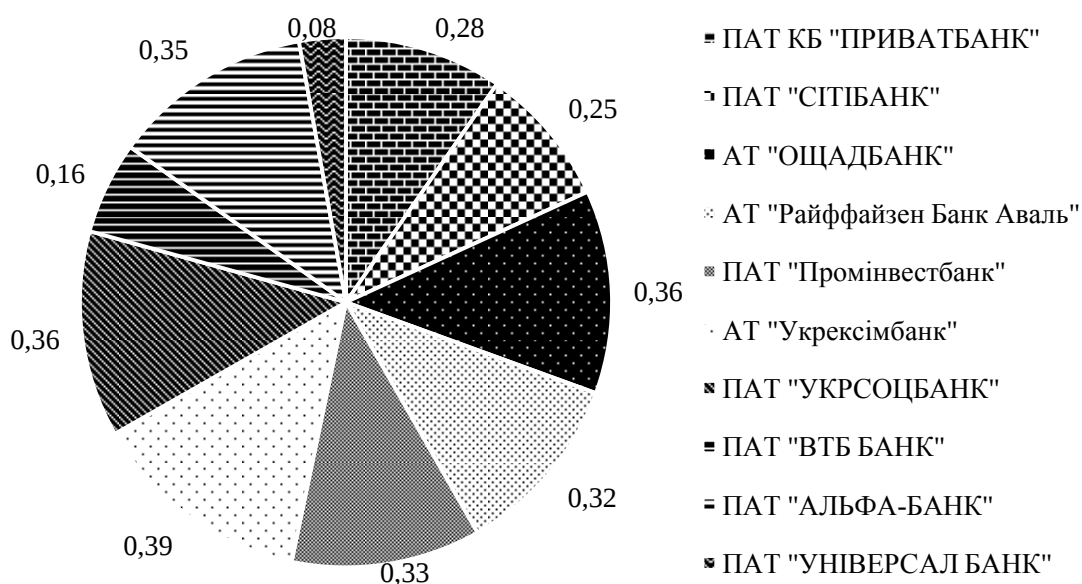

Рис. 4.38. Значення показників ІВЛР для вибірки банків

Джерело: розраховано авторами.

Це дослідження динаміки коефіцієнтів кореляції показників балансу та фінансових результатів банківського сектору підтверджує про переважачу залежність фінансових показників банків банківського сектору саме від динаміки показників банків-лідерів.

Під час проведення кореляційного дослідження виявилось, що деякі банки надмірно відрізняються від загальної сукупності. У цьому контексті треба зазначити, що банки-лідери та банки-банкроти мають певну модель поведінки, імітуючи поведінку свого банку-лідера, банк-імітатор приймає певну модель поведінки, що приносить йому процвітання або занепад. Відповідно, банки, діяльність яких є девіантною у порівнянні з загальним трендом ринку і мають істотні збитки, або є банкрутами, або близькі до банкрутства.

Таким чином, подальші дослідження слід присвятити визначенню точок взаємовпливу між банками, що дозволить побудувати портрет процвітаючого банку та банку, що близький до банкрутства. Водночас доцільно визначати силу впливу одних банків на інші на постійній основі, що дозволить зрозуміти наскільки взаємозалежні банки в часовій перспективі.

Підсумовуючи вищезазначене, потрібно вказати, що банки, які діють на одному локально-обмеженому територіальному ринку, досить залежні, наслідком чого є висока ймовірність впливу поведінки одних банків на діяльність інших. Банківський ринок України має неоднорідну структуру: разом із невеликою кількістю досить потужних банків, існує велика кількість малих – «кишенькових» банків, які, у свою чергу, не впливають на банківський ринок.

Особливістю банківської системи України є і в тому, що існують великі державні банки, що оперують великим обсягом державних коштів, і їхній вплив на банківський ринок не можна не відзначити. Маючи великі фінансові ресурси і гарантії фінансування бюджетом України, вони мають доступ до тієї частини банківського ринку, до якої доступ обмежений для банків із низьким рівнем власного капіталу.

Як результат, банківська система України є досить спотвореною версією ідеальної банківської системи: банкрутство одних банків не веде до колапсу банківської чи всієї фінансової системи держави. Протягом періоду існування України спостерігається постійне виведення коштів з банків-банкротів та перелив їх в інші фінансові фонди. У результаті ми маємо постійне вичерпання фінансових ресурсів Фонду гарантування вкладів України. Таким чином, система резервування грошових коштів, вимоги до величини регулятивного капіталу не гарантує безпеку вкладників, як результат – банки не відповідають за своїми зобов'язаннями й актуальність якісної сегментації та оцінки діяльності банків у цьому контексті набуває особливої актуальності.

Список використаних джерел

1. Van Greuning, Hennie and Sonja Brajovic Bratanovic (2009). *Analyzing Banking Risk: A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management*, Third Edition. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. Washington, D.C. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2618>.
2. Методика для розрахунку групування рахунків Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України (з 01.01.2018). *Офіційний веб-портал Національного банку України*. URL: <https://bank.gov.ua/document/download?docId=65065527>.
3. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Постанова Правління Національного банку України № 361 від 02.08.2004 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04/page>.
4. Про затвердження Положення про порядок визначення системно важливих банків: Постанова Правління Національного банку України № 863 від 25.12.2014 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14/paran11#n11>.
5. Про затвердження Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України: Постанова Правління Національного банку України № 373 від 24.10.2011 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1288-11>.
6. Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку: Постанова Правління Національного банку України № 89 від 11.09.2017 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17/paran2#n2>.
7. Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління Національного банку України № 315 від 02.06.2009 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0315500-09>.
8. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України: Постанова Правління Національного банку України № 460 від 06.08.2009 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0460500-09>.
9. Самородов Б. В., Семенцов Р. В. Аналіз взаємозв'язку показників власного капіталу банків України шляхом вивчення коефіцієнтів кореляції та кластерного аналізу. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 1 (57). С. 99–107.
10. Структура активів, зобов'язань, власного капіталу, фінансових результатів діяльності банків України. *Сайт Національного банку України*. URL: <http://www.bank.gov.ua>.